



Sociaal en Cultureel Planbureau

# De studie waard

Een verkenning van mogelijke  
gedragsreacties bij de invoering  
van een sociaal leenstelsel  
in het hoger onderwijs

De studie waard



# De studie waard

Een verkenning van mogelijke gedragsreacties bij de invoering van een sociaal leenstelsel in het hoger onderwijs

Monique Turkenburg  
Lex Herweijer  
Jaco Dagevos

Met medewerking van  
Iris Andriessen  
Lenie van den Bulk (CED-groep)

Sociaal en Cultureel Planbureau  
Den Haag, juni 2013

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het SCP verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het SCP te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2013  
SCP-publicatie 2013-17  
Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag  
Figuren: Mantext, Moerkapelle  
Omslagontwerp: bureau Stijlzug, Utrecht

ISBN 978 90 377 0664 2  
NUR 740

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.repro-recht.nl](http://www.repro-recht.nl)). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.cedar.nl/pro](http://www.cedar.nl/pro)).

Sociaal en Cultureel Planbureau  
Rijnstraat 50  
2515 XP Den Haag  
Telefoon (070) 340 70 00  
Website: [www.scp.nl](http://www.scp.nl)  
E-mail: [info@scp.nl](mailto:info@scp.nl)

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

## Inhoud

Voorwoord	7
1 Naar een sociaal leenstelsel	9
1.1 Aanleiding van het onderzoek en centrale vragen	9
1.2 De opzet van het onderzoek	12
1.3 Uitvoering van het veldwerk	15
1.4 Kanttekeningen bij het onderzoek	17
2 Studiefinanciering en inkomens van studenten in het hoger onderwijs	20
2.1 Het huidige stelsel van studiefinanciering	20
2.2 Inkomen van studenten	22
2.3 Omvang van studieschulden	26
2.4 Financiële gevolgen van het sociaal leenstelsel en de versoering van de vervoersvoorziening	28
2.5 Conclusies	31
3 Effecten van duurder hoger onderwijs in eerder onderzoek	33
3.1 Wat zegt eerder onderzoek?	33
3.2 Ervaringen in het Nederlandse onderwijs	33
3.3 Ervaringen in andere landen	40
3.4 Conclusies	46
4 Keuzes en overwegingen in het huidige stelsel	48
4.1 Studiekeuzegedrag	48
4.2 Woon- en forensGEDrag	54
4.3 Financieel gedrag	56
4.4 Studenten over lenen en schuld	61
4.5 Conclusies gedrag en overwegingen onder het huidige stelsel	63
5 Keuzes en overwegingen bij een sociaal leenstelsel	66
5.1 Kennis van de aanstaande veranderingen in studiefinanciering en ov-regeling	66
5.2 De consequenties als de plannen zouden gelden voor de deelnemers	67
5.3 De plannen gewogen: de betekenis van lenen en schuld	74
5.4 Beleidsvarianten	75
5.5 Conclusies	80
6 De studie waard?	83
6.1 Eerste onderzoeksvraag: gedragsreacties	83

6.2	Tweede onderzoeksvraag: verschillen tussen sociaaleconomische klassen	89
6.3	Derde onderzoeksvraag: beleidsvarianten	90
	Bijlage bij hoofdstuk 3	92
	Bijlage A Toelichting op de methode van onderzoek: focusgroepgesprekken	94
	Literatuur	96
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	99

## Voorwoord

Het kabinet is voornemens de huidige studiefinanciering te vervangen door een sociaal leenstelsel. Dit zou betekenen dat de basisbeurs komt te vervallen. Ook de ov-kaart voor studenten zal volgens de plannen van het kabinet veranderen. In de discussie tussen de Tweede Kamer en de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap zijn vragen gerezen over de mogelijke consequenties van een sociaal leenstelsel voor studenten. De minister heeft hierover aan de Kamer nader onderzoek toegezegd. Het voorliggende rapport is hiervan het resultaat.

Verkend is wat naar verwachting de invoering van een sociaal leenstelsel betekent voor onder meer de studiekeuze en de wijze van financiering van studie en levensonderhoud. Daartoe zijn groeps gesprekken gehouden met (aankomende) studenten en hun ouders. Tevens is een beknopt literatuuronderzoek uitgevoerd.

Naar mijn mening levert dit onderzoek interessante inzichten op die relevant kunnen zijn in de komende beleidsdiscussie over de invoering van een leenstelsel. Tegelijkertijd moet worden bedacht dat het om een verkennend, kwalitatief onderzoek gaat. Dergelijk onderzoek levert geen kwantitatieve informatie over aantallen ouders of studenten die voor een bepaald gedragsalternatief zullen kiezen. Ook moet worden bedacht dat dit onderzoek zich richt op intentioneel gedrag en de afwegingen daarbij, en niet op feitelijk gedrag. Die gevolgen zijn ook niet in kaart te brengen, aangezien de maatregel nog niet van kracht is. Vanwege de toezegging aan de Kamer was de looptijd van het onderzoek zeer kort. Interviews, literatuuronderzoek en analyse zijn in twee maanden uitgevoerd. Ook dit stelt grenzen aan de reikwijdte van deze studie.

Het onderzoek is vanuit het ministerie van o c w begeleid door Fons Cammaert, Mark Glimmerveen en Janneke Horlings. Namens de auteurs dank ik hen voor de prettige en constructieve samenwerking. Intomart GfK heeft op uitstekende wijze en in korte tijd de groeps gesprekken georganiseerd. Dank gaat verder uit naar Lenie van den Bulk (CED-groep), die op de haar bekende prettige en betrokken wijze heeft meegewerkt aan de voorbereiding en analyse van de interviews.

Bijzondere dank tenslotte gaat uit naar de deelnemers aan de focusgroepen die bereid waren hun mening over dit onderwerp met ons te delen.

Dr. R.V. Bijl  
Adjunct-directeur Sociaal en Cultureel Planbureau





# 1 Naar een sociaal leenstelsel

## 1.1 Aanleiding van het onderzoek en centrale vragen

### Koerswijziging in de studiefinanciering

In het regeerakkoord tussen vvd en PvdA, *Bruggen slaan* (Regeerakkoord 2012), is aangekondigd dat het huidige stelsel van studiefinanciering zal worden vervangen door een sociaal leenstelsel. Het kabinet constateert dat de overheid een groot deel van de kosten voor het volgen van een studie draagt, onder andere via de studiefinanciering. Vanwege de voordelen die afgestudeerden hebben van een opleiding in het hoger onderwijs vindt het kabinet het gerechtvaardigd dat studenten (en hun ouders) meer zelf bijdragen in de kosten van een opleiding (TK 2012/2013a).

Tevens wordt in het regeerakkoord gesproken over vereenvoudigingen in de studiefinanciering en een alternatief vervoersarrangement voor studenten in het hoger onderwijs en het mbo. De maatregelen worden genomen om de toegankelijkheid van het hoger onderwijs ook in de toekomst te kunnen garanderen en met de middelen die vrijkomen een kwaliteitsimpuls in onderwijs en onderzoek mogelijk te maken.

De beoogde ingangsdatum verschilt per maatregel: het sociaal leenstelsel met ingang van het studiejaar 2014/'15; de vereenvoudigingen per 1 januari 2015; en het alternatieve vervoersarrangement per 1 januari 2016.

De plannen vergen nog nadere uitwerking en omzetting in wetgeving. Een zorg van de regering en de Kamer is of de toegankelijkheid van het hoger onderwijs gegarandeerd blijft onder een sociaal leenstelsel. De verantwoordelijk minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw) heeft daarom aan de Tweede Kamer toegezegd om onder (aanstaande) studenten hoger onderwijs en hun ouders onderzoek te laten verrichten naar de gedragsreacties en de overwegingen daarbij, als het nieuwe regime van studiefinanciering van kracht wordt. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft op verzoek van de minister van ocw dit onderzoek uitgevoerd. Het vond plaats in april en mei 2013.

### Het sociaal leenstelsel in het kort

Nu heeft elke student in het hoger onderwijs recht op een basisbeurs; de hoogte verschilt naar de woonsituatie van de student: thuiswonend of uitwonend. Daarnaast is er een inkomensafhankelijke aanvullende beurs beschikbaar en heeft elke student in het hoger onderwijs recht op een ov-kaart (naar keuze voor doordeweeks of in het weekend reizen). Studenten kunnen tevens geld lenen voor hun studiekosten en levensonderhoud tegen een rente die vergelijkbaar is met de rente die de overheid betaalt op de kapitaalmarkt.

Met het voorgenomen sociaal leenstelsel komt de basisbeurs te vervallen en krijgen studenten in plaats daarvan een leenfaciliteit aangeboden. Deze zal een geheel vormen met de bestaande mogelijkheid om geld te lenen naast de basisbeurs en eventuele

aanvullende beurs. Volgens het sociaal leenstelsel kunnen studenten voor de nominale studieduur en drie uitloopjaren een lening van maximaal 967 euro per maand opnemen, waarvan maximaal 814 euro voor de kosten van levensonderhoud en leermiddelen en 153 euro als collegegeldkrediet. Voor studenten uit gezinnen met lage inkomens blijft een aanvullende beurs van maximaal 252 euro per maand beschikbaar. Studenten die met betaald werk en/of een financiële bijdrage van hun ouders (gedeeltelijk) voorzien in de kosten van levensonderhoud en studie, zullen minder of zelfs niet hoeven te lenen. Bij de terugbetaling van de schuld wordt rekening gehouden met de draagkracht: wie weinig verdient krijgt een lagere maandelijkse betaling van rente en aflossing. Als de schuld na vijftien jaar nog niet is afgelost, wordt het resterende bedrag kwijtgescholden.

#### Ov-studentenkaart

Gelijktijdig met de aankondiging van het sociaal leenstelsel is ook een aanpassing van de reisvoorziening voor studenten in het vooruitzicht gesteld. De precieze vorm is nog niet bekend. Gezien de voorgenomen bezuiniging zullen studenten zeker een groter deel van hun reiskosten zelf moeten financieren.

#### Mogelijke gedragsreacties op het sociaal leenstelsel

De invoering van een sociaal leenstelsel en de versoering van het vervoersarrangement kunnen uiteenlopende gedragsreacties oproepen bij aanstaande studenten. De meest extreme is dat jongeren vanwege de hogere kosten en een zekere huiver voor schulden afzien van een studie. Een minder vergaande reactie is dat jongeren wel gaan studeren, maar zich aanpassen aan de nieuwe financiële omstandigheden. Jongeren die niet willen lenen kunnen proberen het verlies van de basisbeurs te compenseren door andere inkomsten te verwerven, bijvoorbeeld door erbij te gaan werken of eerst te sparen, of aan hun ouders een (grotere) financiële bijdrage te vragen. Thuis wonen in plaats van op kamers kan een manier zijn om de kosten te beperken. Verder zijn aanpassingen in studiekeuze en studiegedrag denkbaar, bijvoorbeeld door een studie met goede arbeidsmarktkansen te kiezen, of door te proberen vlot af te studeren. Jongeren die twijfelen over een studierichting kunnen besluiten de studie uit te stellen, omdat een juiste keuze en studiesucces belangrijker worden nu zij zelf meer moeten investeren.

De versoering van het vervoersarrangement kan tot gevolg hebben dat studenten proberen de reisafstand tussen huis en hogeschool of universiteit te beperken. Dat kan door dicht bij de gekozen opleiding te gaan wonen, maar ook door de studiekeuze te beperken tot opleidingen dicht bij huis.

Verschillende gedragsreacties kunnen tegelijkertijd optreden en elkaar beïnvloeden. Meer betaald werken kan leiden tot studievertraging en dus tot oplopende kosten, waardoor het uiteindelijk een minder aantrekkelijke optie kan blijken. Een versoering van de reisvoorziening kan het voordeel van thuis blijven wonen om kosten te besparen teniet doen, waardoor een studie dicht bij het ouderlijk huis wellicht een aantrekkelijker optie wordt.

## Onderzoeksvragen

Op vier terreinen zijn dus gedragsreacties mogelijk. We onderscheiden:

- Studiekeuzegedrag: zoals afzien van studeren of een andere studie kiezen.
- Studiegedrag: zoals sneller studeren of stoppen na het behalen van de bachelor.
- Woon- en forensgedrag: zoals thuis blijven wonen of juist uit huis gaan om dicht bij de opleiding te wonen.
- Financieel gedrag: zoals meer gaan werken, voorafgaand aan de studie sparen, bezuinigen op levensonderhoud of een beroep doen op ouders.

De eerste centrale vraag van het onderzoek luidt:

*Welke gedragsreacties op de invoering van het sociaal leenstelsel en de versoering van de reisvoorziening zijn te verwachten op het gebied van studiekeuze, studiegedrag, woon- en forensgedrag en financieel gedrag, en welke overwegingen spelen daarbij een rol?*

Het onderzoek geeft vooral een beeld van de overwegingen en argumenten om bepaald gedrag te gaan vertonen en op welke wijze financiële overwegingen daarin een rol spelen. We gaan ervan uit dat keuzeprocessen niet zonder meer zijn gebaseerd op een rationele afweging van alle opties, waarna men de meest gunstige kiest. Mensen zijn bijvoorbeeld niet altijd volledig op de hoogte van alle mogelijkheden, hebben evenmin volledig zicht op de kosten en opbrengsten. Wellicht laten ze zich mede leiden door heel andere factoren, zoals sociale normen over studeren, over financiële verplichtingen tussen ouders en kinderen of over lenen en schulden maken. Dit onderzoek brengt deze factoren, de overwegingen en argumenten in kaart.

De vier gedragsreacties kunnen verschillen naar de omstandigheden van aankomende studenten. Jongeren uit gezinnen met een laag inkomen kunnen bijvoorbeeld minder makkelijk een beroep op hun ouders doen voor een extra financiële bijdrage. Mogelijk zijn zij ook huiveriger voor schulden aangaan. Dat hoeft niet te betekenen dat ze afzien van een studie, maar wel dat ze bijvoorbeeld proberen de lening te beperken door andere inkomsten te verwerven.

Ook de rol van ouders kan verschillen. Hoogopgeleide ouders hebben mogelijk andere opvattingen over het belang van een opleiding in het hoger onderwijs dan laagopgeleide ouders. Omdat hoogopgeleide ouders vaak een hoger inkomen hebben, kunnen zij ook makkelijker hun kinderen financieel ondersteunen. Een van de redenen voor nader onderzoek is dat de minister en de Tweede Kamer vrezen dat mogelijke ongunstige effecten van het stelsel vooral betrekking hebben op groepen met een lage sociaal-economische status. Binnen de mogelijkheden van de tijd en de kwalitatieve benadering in dit onderzoek besteden we hieraan aandacht in de vorm van de tweede onderzoeksvraag.

*Zijn er aanwijzingen dat de overwegingen ten aanzien van studiekeuzegedrag, studiegedrag, woon- en forensGEDrag en financieel gedrag door het sociaal leenstelsel en de versobering van de reisvoorziening verschillen tussen sociaaleconomische groepen?*

Deze tweede onderzoeksvraag is in voorzichtige bewoordingen ('aanwijzingen') gesteld. We benadrukken dat dit kwalitatieve onderzoek geen antwoord geeft op kwantitatieve verschillen tussen groepen. Wel is er in de opzet van het onderzoek (zie § 1.2) rekening gehouden met spreiding van respondenten uit verschillende sociaaleconomische groepen, zodat we hun argumenten in kaart kunnen brengen.

In een brief aan de Tweede Kamer van 25 februari 2013 (TK 2012/2013b) wordt gesteld dat er in het beleid over het sociaal leenstelsel wellicht op deelterreinen aanpassingen kunnen plaatsvinden. Genoemd worden: de invulling van een inkomensafhankelijke toegankelijkheidsbeurs voor studenten met ouders met lagere inkomens; het versoberen van de reisvoorziening; het verlengen van de terugbetaaltermijn; het bieden van een prikkel in terugbetaalregime voor het verbeteren van de studievoortgang; aanpassing van de wijze waarop de studieschuld wordt meegerekend bij het aangaan van een hypotheek; en de wijze waarop de studieschuld wordt geïnd. De derde onderzoeksvraag richt zich op de reacties van betrokkenen op enkele varianten in het beleid rond het sociaal leenstelsel.

*Hoe reageren (aankomende) studenten en ouders mogelijk op verschillende varianten binnen het sociaal leenstelselbeleid ten aanzien van een aanvullende beurs, de ov-kaart en een korting op de studiekosten?*

## 1.2 De opzet van het onderzoek

Om de drie centrale onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden maken is gebruik gemaakt van een literatuurverkenning, duo-interviews en focusgroepenonderzoek (zie Bijlage A voor meer informatie over deze methode). Het onderzoek is in april en mei 2013 uitgevoerd; een zeer korte periode. Dit stelt beperkingen aan de opzet van het onderzoek en de reikwijdte van de uitspraken.

### Beknopte literatuurstudie

Met het literatuuronderzoek brengen we in kaart wat bekend is over de invloed van financiële overwegingen op het studiekeuzegedrag van jongeren. We hebben ook de beschikbare kwantitatieve informatie over leenbereidheid en leengedrag verwerkt en beschreven welke achtergrondkenmerken invloed hebben op de studiekeuze en de bereidheid daar geld voor te lenen. Op grond van een eerdere SCP-enquête (Herweijer en Turkenburg 2012) belichten we de verschillen tussen groepen met uiteenlopende sociaaleconomische milieus. Een volledig en uitputtend overzicht van de literatuur over dit thema is gezien de korte tijd van dit project niet mogelijk, net zo min als een nieuwe, toegespitste kwantitatieve dataverzameling. We volstaan daarom met een verkenning van Nederlandse publicaties en benutting van beschikbare gegevens, en putten uit

buitenlandse literatuur, met name over landen waar de kosten van het hoger onderwijs de afgelopen decennia zijn gestegen. Door de literatuurverkenning kunnen we de bevindingen uit de focusgroepen in een breder perspectief plaatsen.

Focusgroepen over financiële overwegingen bij studiekeuze

Het focusgroepenonderzoek beoogt zicht te krijgen op de overwegingen van jongeren en hun ouders rond studeren en hoe ze omgaan met de kosten daarvan. Met een kwalitatieve benadering is goed te achterhalen *hoe* men tot een bepaald standpunt komt en welke afwegingen men daarbij maakt. Dit proces van wikken en wegen laat zich bijvoorbeeld slecht vangen in een gestandaardiseerde vragenlijst in een kwantitatief onderzoek. De inzichten die het focusgroepenonderzoek moest opleveren, betreffen:

- het studiekeuzeproces;
- de waardering van de verschillende gedragalternatieven en de rol van financiële overwegingen daarbij;
- overwegingen en argumenten bij die waardering;
- de waardering van opties in het beleid over vergoeding van kosten voor openbaar vervoer, terugbetaling van studieschuld, de aanvullende beurs en een tegemoetkoming in collegegelden.

Gezien eerdergenoemde verwachtingen en de inzichten die het focusgroepenonderzoek moet opleveren, zijn de volgende categorieën betrokken in het onderzoek:

- jongeren die nog een keuze moeten maken (havo, vwo en mbo laatste fase);
- ouders van jongeren (havo, vwo en mbo laatste fase) die nog een keuze moeten maken;
- studenten (hbo en wo) die al aan de studie zijn begonnen.

Aanstaande studenten – scholieren in het laatste jaar van havo en vwo of studenten mbo niveau 4 – hebben in de achterliggende periode nagedacht over hun studiekeuze en alles wat daarmee samenhangt. Zij kunnen bovendien binnenkort onder het sociaal leenstelsel vallen.

Ouders zijn belangrijk om in het project te betrekken omdat zij vaak een stem hebben in de studie- en woonkeuze van hun kinderen. Mogelijk laten ouders zich leiden door andere overwegingen dan jongeren; bovendien raakt de beslissing van hun kind om te gaan studeren de meeste ouders op enigerlei wijze in de portemonnee.

Reeds studerende jongeren in het hoger onderwijs kunnen beter beoordelen welke gedragalternatieven haalbaar zijn, zoals meer werken naast de studie of weer thuis bij ouders gaan wonen. Daarom is het zinvol hen in retrospect te vragen naar hun motieven en overwegingen van destijds, te vragen hoe hun keuzes zijn uitgepakt en vanuit die ervaring mee te denken over de mogelijke implicaties van een leenstelsel.

De financiële ruimte van jongeren en hun ouders zal meespelen in hun overwegingen bij verschillende gedragsreacties. Ouders die hun kinderen een goed financieel vangnet kunnen bieden, schrikken naar verwachting minder snel van een (hogere) studieschuld

aangaan. Jongeren en ouders die er financieel minder goed bij zitten, zullen daar wellicht anders over denken.

Gezien het thema van het onderzoek is gekozen voor een invulling van sociaal-economische status op basis van inkomen. Bekend is dat het inkomen van ouders een minder grote invloed heeft op onderwijsloopbanen van kinderen dan het opleidingsniveau van ouders, maar het sociaal leenstelsel is een financiële maatregel, en dus kan het inkomen van ouders een belangrijke factor zijn.

Bij de verdeling naar sociaaleconomische status is uitgegaan van een indeling in twee groepen: lagere inkomens versus midden-/hogere inkomens. Als scheidslijn is de inkomensgrens voor een aanvullende studiebeurs gehanteerd: een huishoudensinkomen van maximaal ongeveer 46.000 euro per jaar (TK 2012/2013a).<sup>1</sup> Door deze keuze omvat de groep met een lage sociaaleconomische status niet uitsluitend de laagste inkomens. Bij een lagere grens zou de bandbreedte in de groep midden- en hogere inkomens wellicht erg groot worden.

Binnen de focusgroepen zelf is het zaak een redelijke mate van homogeniteit in financiële situatie te realiseren, wil men zich veilig kunnen uitspreken. De verwachting is dat naar sociaaleconomische status sterk gemêleerde groepen het spreken over financieringsmogelijkheden belemmert.

Verder is een zekere spreiding naar sekse, studierichting (studenten), woonsituatie en woonlocatie relevant. Het is bijvoorbeeld denkbaar dat jongeren die al in een universiteitsstad wonen en thuis over een ruime kamer kunnen beschikken andere keuzes maken dan kleinbehuisde jongeren of jongeren die voor hun studie over lange afstanden moeten reizen.

De focusgroepen zijn daarom relatief homogeen samengesteld naar type betrokkene, naar niveau en naar sociaaleconomische status, en heterogeen naar stedelijkheid, etniciteit en sekse.

Qua omvang was het streven acht personen per groepsgesprek. Er is aanvankelijk gekozen voor twaalf focusgroepen, als volgt samengesteld:

lage sociaaleconomische status	midden/hoge sociaaleconomische status
- scholieren havo/vwo	- scholieren havo/vwo
- studenten mbo	- studenten mbo
- ouders scholier havo/vwo	- ouders scholier havo/vwo
- ouders student mbo	- ouders student mbo
- studenten hbo (in retrospect)	- studenten hbo (in retrospect)
- studenten wo (in retrospect)	- studenten wo (in retrospect)

In die keuze is bepalend dat voldoende dekking is gegarandeerd voor de belangrijkste hier onderscheiden categorieën en, heel praktisch, dat het veldwerk in de beperkte tijd van een maand moest worden gerealiseerd.

Bij de scholieren gaat het om leerlingen in het laatste jaar van de middelbare school (havo of vwo, waarbij de havisten niet doorgaan in het vwo maar in het hbo). De mbo-studenten doen niveau 4 in de beroepsopleidende leerweg (bol), zitten in hun derde of vierde leerjaar en staan voor de keuze om door te gaan studeren in het hbo. Bij de studenten in het hbo en wo gaat het om een mix van uitwonende en thuiswonende studenten. Bij de andere categorieën is dit criterium niet van toepassing aangezien de meeste scholieren nog thuis zullen wonen. Voor hen waren de algemene criteria van spreiding van toepassing.

#### Duogesprekken met scholieren

Scholieren laten in groeps gesprekken soms weinig los en zijn vaak zeer gevoelig voor groepsdynamiek. Daarom hebben we met hen geen focusgroepen maar duogesprekken georganiseerd. Elke scholier mocht een andere scholier uitnodigen om samen het gesprek met de interviewer aan te gaan.

De opzet van zowel de groeps gesprekken als de duogesprekken is voor alle groepen in grote lijn hetzelfde en in detail aan elke doelgroep aangepast.

Elk gesprek is grofweg opgebouwd uit drie delen: er wordt begonnen met de (aanvankelijke of eventuele) studiekeuze en de financiering hiervan, vervolgens is het sociaal leenstelsel voorgelegd en zijn de eventuele gevolgen besproken, waarna is ingezoomd op mogelijke varianten in het beleid. Afwisselend is steeds individueel schriftelijk gewerkt en aansluitend met de groep daarover doorgepraat.

### 1.3 Uitvoering van het veldwerk

Het veldwerk is uitgevoerd door onderzoeksbureau Intomart GfK. Diens interne selectiebureau heeft de deelnemers geworven met verschillende wervingsstrategieën: het kwalitatieve panel (n = 8000) en het online panel (n = 100.000) van Intomart GfK. Daarnaast is schoolleiders, docenten en mentoren van opleidingen om hun medewerking verzocht. Om de eventuele drempel voor deelname aan de interviews te verlagen, mochten de scholieren zelf een duorespondent voordragen, waarbij vervolgens is getoetst of deze aan de criteria voldoet.

Om alle argumenten boven tafel te krijgen is het relevant dat deelnemers er vooraf niet van op de hoogte zijn dat het onderzoek gaat over de implicaties van het sociaal leenstelsel.

De respondenten zijn versluierd uitgenodigd; bij studenten (en ouders) voor het onderwerp 'studeren' en bij scholieren (en ouders) voor 'kiezen na school'. Als opdrachtgever is 'de overheid' genoemd.

#### Onderscheid naar sociaaleconomische status in de werving

Zoals gezegd is in de werving rekening gehouden met de sociaaleconomische positie van de deelnemers, uitgaande van de grens van een brutohuishoudensinkomen van maximaal 46.000 euro per jaar.<sup>2</sup> In het mbo-bol niveau 4, hbo en wo is bij de werving van studenten en ouders (alleen van studenten mbo-bol niveau 4) uitgegaan van het



onderscheid tussen studenten met of zonder aanvullende beurs naast de basisbeurs. In het hbo heeft 30% van de studenten een aanvullende beurs, in het wo 20%. Voor het totale mbo-bol ligt het percentage met een aanvullende beurs naast de basisbeurs op 46%. In mbo-bol niveau 4 zal dat percentage lager liggen, maar wel duidelijk hoger dan in het hbo. Daar waar selectie op basis van het recht op aanvullende beurs niet mogelijk bleek in mbo-bol niveau 4, hbo en wo, is ook bij deze groepen uitgegaan van de eerdergenoemde inkomensgrens.

#### Duo-interviews

Er zijn zeven duo-interviews en een trio-interview uitgevoerd met scholieren uit het laatste jaar van havo en vwo. In totaal namen zeventien scholieren deel. De interviews vonden plaats op het kantoor van Intomart GfK in Hilversum. De gesprekken van circa 45 minuten zijn uitgevoerd door één onderzoeker.

#### Focusgroepgesprekken

Er zijn tien focusgroepen georganiseerd, telkens twee op een dag. Ook deze gesprekken vonden plaats op het kantoor van Intomart GfK. Twee Intomart-moderatoren hebben elk een deel van de focusgroepen geleid. De groepen zijn per doelgroep homogeen samengesteld naar gezinsinkomen en recht op aanvullende beurs:

- middaggroepen: lage sociaaleconomische status
- avondgroepen: midden- en hoge sociaaleconomische status

Het opleidingsniveau van ouders is tevens als indicator voor sociaal milieu meegenomen. Van alle gespreksdeelnemers is het opleidingsniveau geregistreerd. In de gesprekken kwam aan de orde of de ouders zelf ook hadden gestudeerd. Bij de verdere analyse en verslaglegging in dit rapport is echter steeds het criterium van de inkomensgrens gehanteerd om te spreken over lage dan wel midden-/hoge sociaaleconomische status (ses). Tabel 1.1 geeft een overzicht van de verschillende groepen.

Bij de interviews onder scholieren is een mix van lage en midden-/hoge sociaaleconomische status gerealiseerd. Er is tevens een mix gerealiseerd naar locatie, stedelijkheid en toegankelijkheid tot het openbaar vervoer; ruimtelijke spreiding vormt gezien het onderwerp een belangrijk criterium.

In de meeste groepen en interviews is een spreiding gerealiseerd naar sekse; in de groepen 'mbo-studenten lage ses' en 'ouders van mbo-studenten lage ses' zijn vooral vrouwen en een enkele man vertegenwoordigd. Verder namen ook scholieren, studenten en ouders met een niet-westerse achtergrond deel aan de gesprekken, maar hier wordt niet apart over gerapporteerd.<sup>3</sup>

#### Verslaglegging en analyse

Tijdens de gesprekken hebben steeds twee onderzoekers mee gekeken via een videocircuit; de deelnemers zijn daarvan uiteraard op de hoogte gesteld. Van alle interviews en focusgroepen zijn beeld- en geluidsopnamen gemaakt. De geluidsopnamen zijn woordelijk uitgewerkt waarbij de anonimiteit van de deelnemers is gewaarborgd.

De analyse is uitgevoerd door SCP-medewerkers en door een medewerker van de CED-groep Rotterdam, dr. Lenie van den Bulk.

Tabel 1.1

Deelnemers aan groeps- en duogesprekken, naar onderwijstype en wervingscriteria (in aantallen)

onderwijstype	wervingscriteria	aantal	
scholieren havo/vwo	mix midden/hoge en lage ses	- mix havo en vwo	17
		- laatste jaar	
ouders van scholieren havo/vwo	lage ses <sup>a</sup>	- havo: gaat naar het hbo	10
		- mix havo en vwo	
	midden/hoge ses <sup>b</sup>	- kind in laatste jaar	9
studenten mbo	lage ses <sup>a</sup>	- mix havo en vwo	8
		- kind in laatste jaar	
	midden/hoge ses <sup>b</sup>	- mbo-4 bol	8
ouders van studenten mbo	lage ses <sup>a</sup>	- laatste jaar	8
		- overweegt studie hbo	
	midden/hoge ses <sup>b</sup>	- mbo-4 bol	8
		- laatste jaar	
studenten hbo	lage ses <sup>c</sup>	- kind overweegt studie hbo	8
		- mbo-4 bol	
	midden/hoge ses <sup>d</sup>	- laatste jaar	8
		- kind overweegt studie hbo	
studenten wo	lage ses <sup>c</sup>	- 1 <sup>e</sup> of 2 <sup>e</sup> jaars	9
		- mix van uit- en thuiswonend	
	midden/hoge ses <sup>d</sup>	- 1 <sup>e</sup> of 2 <sup>e</sup> jaars	10
totaal			103

a Inkomen ouders < 46.000 euro bruto.

b Inkomen ouders > 46.000 euro bruto.

c Student met basisbeurs en aanvullende beurs (of inkomensgrens ouders < 46.000 euro bruto).

d Student met alleen basisbeurs (of inkomensgrens ouders > 46.000 euro bruto).

#### 1.4 Kanttekeningen bij het onderzoek

##### Reikwijdte van het onderzoek

De looptijd van het onderzoek was – in verband met toezegging aan de Tweede Kamer – zeer kort. Het gaat hier om een verkennend, kwalitatief onderzoek. Dit kwalitatieve onderzoek kan *niet* de vraag beantwoorden hoeveel jongeren voor een bepaald gedragsalternatief zullen kiezen; evenmin laat het onderzoek harde uitspraken toe over de *gevolgen* van invoering van het sociaal leenstelsel. We hebben het immers over intentioneel gedrag (zeg-gedrag) en de afwegingen daarbij, en niet om feitelijk gedrag. Die

gevolgen zijn ook niet vast te stellen, aangezien de maatregel nog niet van kracht is. Het onderzoek levert dan ook geen informatie op over aantallen personen die na invoering van het sociaal leenstelsel de verschillende gedragsreacties zullen laten zien. Evenmin zijn de uitkomsten kwantificeerbaar naar sociaaleconomische status.

Combineren van verschillende bronnen en perspectieven

In zijn algemeenheid kunnen we stellen dat triangulatie als onderzoeksstrategie de betrouwbaarheid van waarnemingen vergroot. Triangulatie kan betrekking hebben op het systematisch vergelijken van verschillende cases, op het gebruik van verschillende databronnen of -verzamelingen, op verschillende theorieën ter verklaring of op verschillende analysetechnieken. Triangulatie kan dus verschillende vormen aannemen, die elkaar niet uitsluiten. Door een bepaald verschijnsel vanuit meerdere hoeken te belichten, neemt de geldigheid van uitspraken over het onderzochte toe.

We hebben de betrouwbaarheid van het onderzoek vergroot door in het empirische deel meerdere partijen met de gewenste variatie in achtergrondkenmerken aan het woord te laten. Met de gerealiseerde opzet en het aantal gespreksdeelnemers is het zogenoemde niveau van saturatie nagestreefd. Dit is de overtuiging dat meer gesprekken met scholieren, ouders en studenten geen substantieel nieuwe informatie zullen opleveren. Bij de uitvoering is meer dan een onderzoeker betrokken, mede om een eventueel eenzijdig perspectief te voorkomen. Los van de door de onderzoekers gepleegde analyse heeft het veldwerkbureau eveneens een inhoudelijke analyse gepleegd, ter ondersteuning van eigen bevindingen.

Het literatuuronderzoek biedt handvatten om de bevindingen uit de focusgroepen en interviews in een breder perspectief te plaatsen.

Ten slotte

Dit rapport biedt inzicht in de wijze waarop jongeren en hun ouders kiezen voor een studie en de bekostiging van studie en levensonderhoud. Het rapport schetst welke mogelijkheden de jongeren voor zichzelf zien; hoe scholieren, ouders en studenten verschillende opties waarderen; en met welke argumenten ze tot een bepaalde voorkeur komen. Het onderzoek levert, kortom, inzicht in beredeneerde maar niet gekwantificeerde gedragsreacties.

Noten

- 1 Dit is de inkomensgrens die geldt voor een gezin met een studerend kind, zonder minderjarige kinderen en zonder ouderlijke studieschuld.
- 2 Het recht op een aanvullende beurs wordt niet beoordeeld op basis van het bruto-inkomen, maar op basis van het verzamelinkomen. Door aftrekposten voor bijvoorbeeld de eigen woning kan het verzamelinkomen lager zijn dan het bruto-inkomen. Het verzamelinkomen was echter niet bekend in de panels waaruit de respondenten zijn geselecteerd. Omdat de selectie van respondenten in het havo/vwo is gebaseerd op het bruto-inkomen, is de gehanteerde grens mogelijk te laag (het verzamelinkomen kan lager zijn dan het bruto-inkomen). Dat betekent dat leerlingen die in aanmerking komen voor een aanvullende beurs terecht kunnen komen in de groep met midden- en hoge

sociaaleconomische status. Ook is de grens van 46.000 euro gebaseerd op een huishouden met een studerend kind; bij een anders samengesteld gezin kan een hogere grens gelden.

- 3 Er is niet systematisch navraag gedaan naar herkomst van respondenten, maar het kwam wel in een aantal gevallen spontaan ter sprake.

## 2 Studiefinanciering en inkomens van studenten in het hoger onderwijs

In het voorstel voor het sociaal leenstelsel wordt de basisbeurs vervangen door een leenfaciliteit. Studenten kunnen daarnaast ook op andere wijze in hun inkomen voorzien, bijvoorbeeld via betaald werk of door een beroep te doen op hun ouders. De breuk met het huidige stelsel van studiefinanciering is relatief: ook nu al kunnen studenten leningen opnemen en hebben studenten inkomen uit andere bronnen dan studiefinanciering. Daarnaast blijft de aanvullende beurs voor lage inkomens gehandhaafd in het sociaal leenstelsel.

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van het gebruik van het huidige stelsel van studiefinanciering en van de andere bronnen van inkomen van studenten. Daarnaast bespreken de mogelijke financiële gevolgen van het sociaal leenstelsel.

### 2.1 Het huidige stelsel van studiefinanciering

De bijdrage van de overheid aan de inkomensvoorziening van studenten is geregeld in de Wet op de studiefinanciering (wsf). De wet gaat er van uit dat studenten verschillende financieringsbronnen hebben: de overheid, hun ouders en eventuele eigen inkomsten. Van de overheid kunnen studenten voor de kosten van levensonderhoud en studie aanspraak maken op een basisbeurs, een aanvullende beurs voor studenten uit gezinnen met lage inkomens, en een lening. De basisbeurs en de eventuele aanvullende beurs worden versterkt voor de nominale cursusduur van de opleiding (de ‘nominale fase’, vaak vier jaar). Daarna kunnen studenten nog drie jaar lang een lening opnemen (de ‘leenfase’). Het bedrag van de basisbeurs hangt af van de woonsituatie van de student (bij ouders of zelfstandig wonend).

Voor de financiering van collegegeld is er sinds 2007 het collegegeldkrediet. Het kredietbedrag is gelijk aan het te betalen collegegeld; is dat hoger dan het wettelijke collegegeld, dan kan een bedrag van maximaal vijf maal het wettelijke collegegeld worden geleend (bijvoorbeeld voor een *university college*, of voor een tweede studie waarvoor het hoge instellingscollegegeld verschuldigd is).

#### Ov-studentenkaart

Naast de basisbeurs hebben studenten recht op een reisvoorziening, in de regel de ov-studentenkaart, naar keuze geldig door de week of in het weekend.<sup>1</sup> Tot voor kort hadden studenten recht op een reisvoorziening zolang zij recht hadden op een basisbeurs of daarna op een lening (in de regel in totaal zeven jaar). Met ingang van 1 januari 2013 is het recht op de reisvoorziening ingekort. Studenten hebben na de nominale fase alleen nog in het eerste jaar van de leenfase recht op de voorziening.

#### Prestatie-eisen

De basisbeurs, de aanvullende beurs en de reisvoorziening vallen onder het regime van de *prestatiebeurs* en worden in eerste instantie als lening verstrekt. Op voorwaarde

dat studenten binnen tien jaar na het eerste beroep op studiefinanciering een diploma halen, worden ze omgezet in een gift. In de eerste vijf maanden van de studie valt de aanvullende beurs niet onder het prestatieregime, en is dan een gift.

### Bedragen

Tabel 2.1 geeft een overzicht van de bedragen waarop studenten in de nominale fase aanspraak kunnen maken. De tabel gaat uit van een student met een maximaal aanvullende beurs. Als studenten daar geen of maar gedeeltelijk recht op hebben, worden ouders verondersteld bij te dragen. In een gezin met een studierend kind is er aanspraak op een maximale aanvullende beurs als het huishoudensinkomen lager is dan ongeveer 35.000 euro; vanaf een huishoudensinkomen van ongeveer 46.000 euro vervalt het recht op een aanvullende beurs. Studenten die geen recht hebben op een aanvullende beurs mogen dit bedrag lenen; een student zonder aanvullende beurs kan dus in totaal 541 euro (uitwonend) respectievelijk 521 euro (thuiswonend) per maand lenen. Daarnaast kan de student nog gebruik maken van het collegegeldkrediet.

Tabel 2.1

Maandelijkse bedragen studiefinanciering in het hoger onderwijs, jan.-aug. 2013 (in euro's)

	uitwonend	thuiswonend
basisbeurs	272	98
maximale aanvullende beurs	250	230
lening	291	291
collegegeldkrediet	148	148
<b>totaal normbudget</b>	<b>961</b>	<b>766</b>

Bron: OCW/DUO ([www.duo.nl](http://www.duo.nl))

Als na de nominale fase geen recht meer bestaat op de basis- en aanvullende beurs, mogen studenten nog drie jaar lang met een lening in hun studiekosten en levensonderhoud voorzien (een bedrag van maximaal 873 euro per maand, zie [www.duo.nl](http://www.duo.nl)). Daarnaast kunnen zij ook dan nog collegegeldkrediet opnemen.

### Eigen inkomsten

Studenten kunnen ook in de kosten van studie en levensonderhoud voorzien door te werken. Bijverdienen heeft geen gevolgen voor de aanspraken op studiefinanciering (inclusief de reisvoorziening), zolang de bijverdiensten beneden een grensbedrag blijven (in 2013 ongeveer 13.500 euro per jaar).

### Schulden en aflossing

Studenten bouwen op verschillende manieren een studieschuld op: door te lenen naast de basisbeurs of in de leenfase, door collegegeldkrediet op te nemen, of door niet te voldoen aan de eisen van de prestatiebeurs (dan vervalt immers de omzetting in een gift).

Leningen zijn rentedragend vanaf het moment dat de lening wordt opgenomen. Twee jaar na beëindiging van de studie begint de aflossingsfase van vijftien jaar. De hoogte van de maandelijkse aflossing hangt (uiteraard) af van de opgenomen leningen en van de rentestand.<sup>2</sup> De laatste jaren was de rente laag (1,39% in 2012, 0,6% in 2013); in het verleden soms hoger, 4-5% aan het begin van het vorige decennium, en begin jaren negentig nog hoger (mede als gevolg van een renteopslag van 1,15% die destijds in rekening werd gebracht, maar in 2001 is geschrapt, zie [www.duo.nl](http://www.duo.nl)).<sup>3</sup> Afgestudeerden met een laag inkomen kunnen bij het aflossen van hun schuld in aanmerking komen voor een lager termijnbedrag.

## 2.2 Inkomen van studenten

Hoe voorzien studenten in de praktijk in studiekosten, huisvesting en levensonderhoud? Het uitgangspunt is dat studenten inkomen uit verschillende bronnen kunnen verwerven: de overheid (beurzen, leningen en de reisvoorziening), hun ouders en betaald werk.

### Gebruik van de studiefinanciering

Tabel 2.2 geeft een overzicht van het gebruik van de wsf-voorzieningen. In het hoger beroepsonderwijs (hbo) hebben acht op de tien studenten een basisbeurs, in het wetenschappelijk onderwijs (wo) iets meer dan zes op de tien (tabel 2.2). Studenten in het wo doen gemiddeld langer over hun studie, waardoor een groter deel van hen geen recht meer heeft op een basisbeurs. Hbo-studenten hebben wat vaker dan wo-studenten naast de basisbeurs ook een aanvullende beurs. Dit weerspiegelt de gemiddeld wat lagere sociaaleconomische status van hbo-studenten, hoewel ook in het hbo slechts een minderheid in aanmerking komt voor een aanvullende beurs. In 2011 werd in het hbo gemiddeld 185 euro en in het wo 182 euro aanvullende beurs per maand verstrekt (ocw 2012). In het hbo heeft minder dan de helft van de studenten een basisbeurs voor uitwonenden, in het wo hebben zeven op de tien studenten deze beurs.

Enkele jaren geleden werd geschat dat jaarlijks voor 40-55 miljoen euro ten onrechte aan uitwonende beurzen werd verstrekt. Dat komt neer op 20.000-25.000 studenten (inclusief die in het middelbaar beroepsonderwijs, TK 2011/2012). Naar aanleiding hiervan is de controle op fraude met de uitwonende beurs aangescherpt.

Tabel 2.2

Gebruik studiefinanciering in het hoger onderwijs, 2007-2011 (in procenten)

	2007	2008	2009	2010	2011
<b>hoger beroepsonderwijs</b>					
basisbeurs in % van alle studenten <sup>a</sup>	81	80	79	79	79
aanvullende beurs in % van basisbeurs	35	33	32	32	30
basisbeurs uitwonend in % van basisbeurs	46	47	47	47	44
lening naast basisbeurs in % van basisbeurs	27	26	25	24	24
lening in de leenfase in % van leenfase <sup>b</sup>	59	58	57	61	64
collegegeldkrediet in % van alle studenten met studiefinanciering	4	6	8	10	11
ov-studentenkaart in % van alle studenten met studiefinanciering	99	97	97	96	92
<b>wetenschappelijk onderwijs</b>					
basisbeurs in % van alle studenten <sup>a</sup>	61	61	61	61	63
aanvullende beurs in % van basisbeurs	23	22	20	20	20
basisbeurs uitwonend in % van basisbeurs	72	72	72	71	71
lening naast basisbeurs in % van basisbeurs	38	36	34	32	31
lening in de leenfase in % van leenfase <sup>b</sup>	65	64	63	61	61
collegegeldkrediet in % van alle studenten met studiefinanciering	4	6	9	10	12
ov-studentenkaart in % van alle studenten met studiefinanciering	79	78	79	78	89

a Studenten van 18-30 jaar.

b Leningen met een gevraagd bedrag groter dan nul euro.

Bron: OCW (2012) en informatie op aanvraag verstrekt

In de nominale fase leent een minderheid van de studenten

In de nominale fase maakt een minderheid van de studenten gebruik van een lening naast de basisbeurs en eventuele aanvullende beurs: in het hbo ongeveer een kwart, in het wo ongeveer een derde. Bij studenten zonder basisbeurs (studenten in de leenfase) liggen de percentages met een lening aanzienlijk hoger: een meerderheid gaat lenen als de basisbeurs is weggevallen.<sup>4</sup> Het percentage studenten dat een lening opneemt nam toe tot omstreeks 2007, maar daarna niet meer (OCW 2012). De laatste jaren is het percentage studenten dat naast de basisbeurs een lening afsluit gedaald in zowel het hbo als het wo. Deze daling houdt mogelijk verband met het stijgend gebruik van het collegegeldkrediet dat in 2007/'08 werd ingevoerd; studenten zijn wellicht eerder geneigd om geld te lenen om studiekosten te betalen dan om in hun levensonderhoud te voorzien. Het percentage studenten dat collegegeldkrediet opneemt is nog niet heel groot: 11-12%.<sup>5</sup> In het hbo wordt meer gebruik gemaakt van de ov-studentenkaart dan in het wo.

Verschillen in leenedrag

Welke studenten nemen leningen op? De Monitor beleidsmaatregelen (Van den Broek et al. 2013) geeft nader inzicht in het gebruik van studieleningen in het hoger onderwijs en het leenedrag van studenten met verschillende achtergronden.



Studenten lenen niet onmiddellijk bij aanvang van hun studie en het gebruik van de lening lijkt samen te hangen met het kostenniveau: ouderejaarsstudenten lenen meer dan eerstejaars en uitwonende studenten meer dan thuiswonende. In het hbo is het gebruik hoger onder studenten met minstens een hogeropgeleide ouder (zogenoemde tweedegeneratiestudenten) dan onder studenten met middelbaar of lageropgeleide ouders (zogenoemde eerstegeneratiestudenten). In het wo is er overigens geen verschil tussen deze twee groepen. In het verleden namen studenten uit de hogere sociale klassen vaker een lening op dan studenten uit de lagere sociale klassen (Van den Broek et al. 2011), maar volgens de meest recente peilingen hebben juist studenten uit de lagere sociale milieus vaker een lening dan die uit de hogere sociale milieus.<sup>6</sup> Studenten uit de migrantengroepen lenen in het hbo in de nominale fase vaker dan autochtoon Nederlandse studenten, maar in de leenfase is het beeld in het wo precies omgekeerd en lenen autochtoon Nederlandse studenten vaker dan studenten uit de migrantengroepen. Een deel van de studenten die lenen doet dat op incidentele basis: 83-84% van de studenten met een lening leent structureel (acht maanden per jaar of meer), de rest meer incidenteel.

#### Leenbedrag

Studenten die leenden in de nominale fase namen in 2012 gemiddeld 344 euro per maand op, of ruim 4100 euro per jaar. In het hbo liggen deze bedragen iets lager, in het wo iets hoger. Als de basisbeurs in de leenfase is weggefallen worden de maandelijkse en jaarlijkse leenbedragen aanzienlijk hoger: 530 euro per maand of ruim 6300 euro per jaar. Hbo-studenten hebben in de leenfase minder vaak een lening dan wo-studenten, maar het geleende bedrag is in deze fase in het hbo iets hoger dan in het wo (Van den Broek et al. 2013).

Tweedegeneratiestudenten en studenten uit de hogere sociaaleconomische klassen lenen in het hbo in de nominale fase grotere bedragen dan eerstegeneratiestudenten en studenten uit de midden- en lagere sociale klassen (in het wo is er in dat opzicht geen verschil). Verder lenen in zowel het hbo als het wo studenten uit de migrantengroepen, mannen en uitwonende studenten grotere bedragen dan autochtoon Nederlandse studenten, vrouwen en thuiswonende studenten. Bij een gemiddeld leenbedrag van 340-350 euro per maand in de nominale fase belopen deze verschillen 20 tot 80 euro per maand, afhankelijk van de groepen die worden vergeleken (Van den Broek et al. 2013: 129).

#### Inkomen uit betaald werk

Veel studenten hebben inkomen uit werk. Zeven op de tien studenten in het hoger onderwijs besteedden in 2012 tijd aan betaald werk (hbo 71%, wo 67%; Van den Broek et al. 2013). In het eerste studiejaar ligt dat aandeel wat lager dan in de latere studie-jaren. Het wekelijkse aantal uren betaald werk daalde van 11,7 in 2011 naar 11,3 in 2012. Hbo-studenten werken niet alleen vaker maar ook meer dan studenten in het wo. Het percentage met betaald werk verschilt niet tussen studenten uit lagere en hogere sociale klassen, maar werkende studenten uit de lagere sociale klassen besteden daar

wel meer tijd aan dan studenten uit de hogere sociale klassen. Een vergelijkbaar verschil doet zich voor tussen studenten uit de migrantengroepen en autochtoon Nederlandse studenten: de eersten hebben minder vaak betaald werk maar steken daar wel meer tijd in dan de laatsten (Van den Broek et al. 2013)

#### Redenen om te werken

Levensonderhoud bekostigen en extra uitgaven kunnen doen zijn de meest genoemde redenen om betaald werk te doen. Daarnaast is niet of minder hoeven lenen een veel genoemd motief (in 2012 nog wat vaker dan in 2011). Studenten met een migrantenachtergrond en studenten uit de lager sociaaleconomische klassen geven vaker aan dat ze werken voor hun levensonderhoud; autochtoon Nederlandse studenten en studenten uit de hogere sociaaleconomische klassen werken vaker voor extra uitgaven. Het werken om niet of minder te hoeven lenen werd in 2011 vaker genoemd door studenten uit de lagere sociaaleconomische klassen dan uit de midden- en hogere klassen, maar dat verschil werd kleiner tussen 2011 en 2012 (Van den Broek et al. 2013). Ook studenten uit de middengroepen zeggen in toenemende mate te werken om niet of minder te hoeven lenen.

#### Combineren van lenen en werken

Als studenten lenen – een minderheid, zoals we zagen – hebben zij daarnaast ook vaak een betaalde baan. Het percentage studenten dat alleen leent en niet werkt, is gering (tabel 2.3). De groep die de omgekeerde strategie volgt – werken zonder daarnaast te lenen – is veel groter. Als het recht op basisbeurs is vervallen (leenfase) gaan studenten vaker lenen, maar wel vaak in combinatie met betaald werk.<sup>7</sup>

Tabel 2.3

Combineren van lenen en werken naar studiefinancieringsfase, 2012 (in procenten)

	nominale fase		leenfase	
	hbo	wo	hbo	wo
lenen en werken	13	16	16	24
alleen lenen	8	10	10	11
alleen werken	58	51	53	41
niet lenen en niet werken	21	23	21	24

Bron: Van den Broek et al. (2013: 127)

#### Opbouw van het maandelijkse budget

De gegevens van Van den Broek et al. (2011) bieden een samenhangend beeld van het inkomen van studenten uit verschillende bronnen en van verschillen tussen groepen van studenten.

Betaald werk was voor de gemiddelde student in de periode 2003-2009 de belangrijkste bron van inkomsten. De gemiddelde student verdiende in 2009 iets meer dan 300 euro

per maand. De inkomsten uit de studiebeurs en uit leningen bedroegen in dat laatste jaar elk iets meer dan 150 euro per maand; de gemiddelde bijdrage van ouders lag rond de 130 euro. De totale inkomsten vanuit de overheid (beurs plus lening) namen toe in de periode 2003-2009, omdat studenten met name in de jaren tot 2007 vaker zijn gaan lenen (Van den Broek et al. 2011).

Er was in de periode 2003-2009 in een aantal jaren een verschil in totaalinkomen tussen studenten uit verschillende sociale klassen. In die jaren hadden studenten uit de hogere sociale klassen het hoogste inkomen. Opvallender is het verschil in inkomstenbron: hoe hoger de sociale klasse, hoe hoger de bijdrage van ouders. Studenten uit de lagere sociale klassen hadden in een aantal jaren de hoogste inkomsten uit betaald werk. De inkomsten vanuit de overheid (beurzen plus lening) verschilden weinig tussen studenten uit de lagere en hogere sociale klassen. Wel zal er een verschil zijn geweest tussen lagere en hogere sociale klassen in de mix tussen de (aanvullende) beurs en lening.

Het inkomen van studenten uit migrantengroepen was in de meeste jaren *hoger* dan dat van autochtoon Nederlandse studenten. Zij ontvingen weliswaar een geringere bijdrage van hun ouders dan autochtoon Nederlandse studenten, maar dat werd meer dan gecompenseerd door de hogere inkomsten vanuit de overheid (beurzen plus lening). De inkomsten uit arbeid liepen weinig uiteen tussen beide groepen.

#### Zorg- en huurtoeslag

Behalve op studiefinanciering kunnen studenten ook aanspraak maken op toeslagen van de overheid. Studenten die premie betalen voor de verplichte zorgverzekering kunnen een zorgtoeslag krijgen van maximaal 88 euro per maand. Vanwege hun lage inkomen zullen studenten vaak in aanmerking komen voor het maximale bedrag. Daarnaast kunnen studenten die zelfstandig wonen onder voorwaarden huurtoeslag krijgen.<sup>8</sup>

### 2.3 Omvang van studieschulden

In de nominale fase neemt een minderheid van de studenten een lening op (hbo 24%, wo 31%), maar in de leenfase ligt dat percentage aanzienlijk hoger. Uit gegevens van o c w / Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) over het cohort studenten dat in 2004/'05 met een studie is begonnen, blijkt dat uiteindelijk twee op de drie hun studie beëindigen met een studieschuld. Die schuld is gemiddeld 14.300 euro. Voormalige wo-studenten hebben vaker een schuld dan voormalige hbo-studenten, en als ze hebben geleend is hun gemiddelde schuld ook aanzienlijk hoger (ruim 19.000 euro versus ruim 12.000 euro, tabel 2.4), waarschijnlijk door hun langere studieduur.

Hbo-studenten met een aanvullende beurs – studenten uit minder draagkrachtige gezinnen – hebben na afloop van hun studie vaker een schuld dan hbo-studenten zonder aanvullende beurs. De omvang van hun schuld is echter weer geringer dan die van studenten zonder aanvullende beurs. Hbo-studenten zonder aanvullende beurs hebben dus minder vaak geleend, maar leenden wel hogere bedragen en/of gedurende een langere periode. In het wo hebben voormalige studenten met een aanvullende beurs even vaak een

schuld als studenten zonder aanvullende beurs. Het verschil in ouderlijk inkomen leidt hier niet tot een frequenter gebruik van de lening, maar wel tot een wat hogere gemiddelde schuld van studenten uit de lagere inkomensgroepen. Zijn studenten uit minder draagkrachtige gezinnen in het hbo wat terughoudender, in het wo lenen zij dus juist hogere bedragen dan studenten uit meer draagkrachtige gezinnen.

Tabel 2.4

Studenten die hun studie beëindigen met een studieschuld<sup>a</sup>, instroomcohort 2004/'05 (in procenten en in euro's).

	percentage met schuld	gemiddelde schuld (in euro's)
hbo		
met aanvullende beurs	72	11.300
zonder aanvullende beurs	53	13.700
totaal	62	12.300
wo		
met aanvullende beurs	72	20.300
zonder aanvullende beurs	71	18.600
totaal	71	19.200
totaal hoger onderwijs		
met aanvullende beurs	72	13.100
zonder aanvullende beurs	59	15.600
totaal	65	14.300

a Studieschuld uit rentedragende leningen (dus exclusief eventuele schuld uit het niet omzetten van de prestatiebeurs in een gift).

Bron: OCW/DUO (gegevens op aanvraag verstrekt)

Bij studie-uitval loopt de schuld verder op

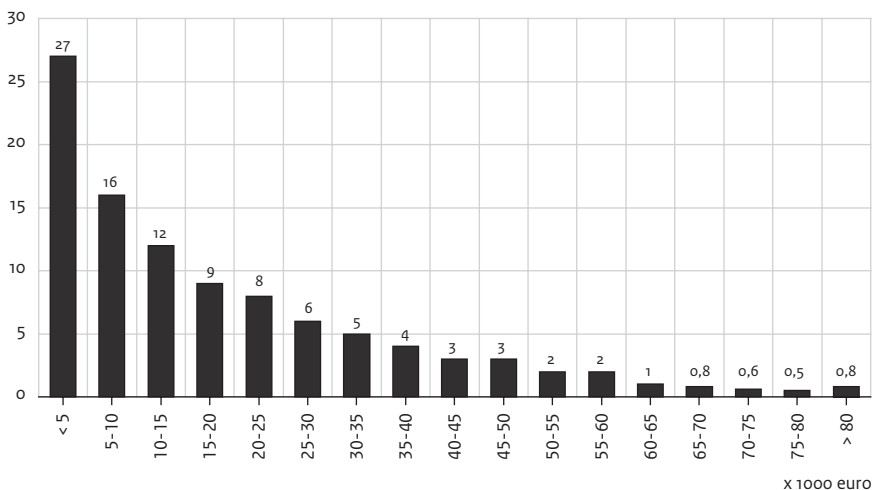
De basisbeurs, de aanvullende beurs en de reisvoorziening worden in eerste instantie verstrekt als een lening (prestatiebeurs). Onder voorwaarde dat studenten voldoen aan de prestatie-eisen – een diploma halen binnen tien jaar – worden beurzen en reisvoorziening omgezet in een gift. Niet alle studenten weten aan deze eis te voldoen. In het wo heeft 83% van de voltijdstudenten na negen jaar een diploma, van de hbo-studenten aan voltijddopleidingen is dat 74% (CBS StatLine; het percentage met een diploma na tien jaar is niet beschikbaar op CBS StatLine, maar kan nog iets toenemen). In een flink aantal gevallen zullen beurs en ov-kaart dus niet worden omgezet in een gift.<sup>9</sup> Daardoor is de omvang van de totale studieschuld van voormalige studenten een stuk hoger dan de schuld uit alleen leningen.

Voormalige studenten hoger onderwijs die in 2014 moeten beginnen met afbetalen hebben gemiddeld een schuld van 17.400 euro (gegevens verstrekt door OCW/DUO). Voormalige wo-studenten hebben een flink hogere schuld dan voormalige hbo-studenten: respectievelijk 20.600 euro en 15.000 euro. De spreiding rondom deze gemiddelde bedragen is groot. Van de studenten met een schuld is die in 27% van de gevallen minder

dan 5.000 euro, maar het kan ook veel hoger: van bijna 14% is de schuld 40.000 euro of meer en van bijna 8% 50.000 euro of meer (figuur 2.1).

Figuur 2.1

Spreading van schulden van voormalige studenten met een schuld<sup>a</sup>, cohort 2013<sup>b</sup> (in procenten)



a Schuld uit opgenomen leningen, niet in gift omgezette prestatiebeurs en reisvoorziening, en eventueel ten onrechte uitbetaalde prestatiebeurs.

b Cohort 2013 betreft voormalige studenten die in de zogenoemde aanloopfase zitten en in 2014 moeten beginnen met afbetalen.

Bron: ocw/duo (op aanvraag verstrekt)

Voormalige studenten die geen diploma hebben gehaald zijn in dubbel opzicht in het nadeel. Niet alleen hebben ze een extra hoge schuld doordat hun prestatiebeurs en ov-kaart niet worden omgezet in een gift, zij hebben ook geen diploma dat ze kunnen verzilveren op de arbeidsmarkt.

Volgens onderzoek onder afgestudeerden (Berkhout et al. 2012) zijn de schulden van afgestudeerden het afgelopen decennium flink toegenomen. Bij afgestudeerden van wo was er meer dan een verdubbeling; bij afgestudeerden van het hbo was de stijging wat geringer, maar toch nog aanzienlijk (70%).<sup>10</sup>

#### 2.4 Financiële gevolgen van het sociaal leenstelsel en de versoering van de vervoersvoorziening

Met het sociaal leenstelsel komt de basisbeurs te vervallen en krijgen studenten in plaats daarvan een leenfaciliteit aangeboden. Deze zal een geheel vormen met de bestaande leenfaciliteiten. Volgens het voorstel kunnen studenten voor de nominale studieduur en drie uitloopjaren een lening van maximaal 967 euro per maand opnemen, waarvan

maximaal 814 euro voor de kosten van levensonderhoud en leermiddelen, en 153 euro als collegegeldkrediet. De aanvullende beurs voor studenten uit gezinnen met lage inkomens blijft beschikbaar (maximaal 252 euro per maand). Studenten kunnen ook met betaald werk en/of een financiële bijdrage van hun ouders (gedeeltelijk) voorzien in de kosten, waardoor ze minder of niet hoeven te lenen.

#### Financiële gevolgen voor studenten

Afhankelijk van het gebruik van de lening zullen studenten in het sociaal leenstelsel meer dan in het huidige stelsel een studieschuld opbouwen. Studenten die het bedrag van de basisbeurs gedurende een vierjarige studie als lening opnemen, bouwen een (extra) schuld op van 5300 euro (bij een lening van 98 euro per maand voor thuiswonenden) of 14.700 euro (bij een lening van 272 euro per maand voor uitwonenden).<sup>11</sup> Studenten betalen dan bij een aflossingstermijn van vijftien jaar respectievelijk 35 en 101 euro per maand aan rente en aflossing (TK 2012/2013a: 5). Deze bedragen komen bovenop de bedragen die studenten in het huidige regime al (kunnen) lenen, en de schulden en aflossingsverplichtingen die daar uit voortvloeien (voor schulden in het huidige regime, zie 2.3). Voor studenten die geen diploma halen zijn de effecten van het sociaal leenstelsel uiteindelijk minder groot, omdat zij nu ook al de basisbeurs met rente moeten terugbetalen.

In het huidige stelsel van studiefinanciering wordt geleend door een deel van de studenten. Een eventuele lening om het verlies van de basisbeurs op te vangen komt daar bovenop. In tabel 2.5 zijn enkele voorbeelden opgenomen van de schuld die wordt opgebouwd met hogere leenbedragen van respectievelijk 400 en 600 euro per maand, bij verschillende rentepercentages en verschillende duur van de leenperiode (48 of 60 maanden). De tabel is gebaseerd op de rekenhulp *Hoe duur is lenen?* op [www.duo.nl](http://www.duo.nl); weergegeven zijn de schuld en maandelijkse aflossing bij het laagste en het hoogste rentepercentage dat de rekenhulp hanteert. De bedragen geven een indicatie van op te bouwen schuld en de maandelijkse lasten in de aflossingsfase.

Bij een leenbedrag van 400 euro per maand gedurende 48 maanden wordt – afhankelijk van het rentepercentage – een schuld van 20.000-23.000 euro opgebouwd. Bij een maandelijks leenbedrag van 600 euro gedurende 60 maanden zal de schuld oplopen tot 38.000-44.000 euro. De bijbehorende maandlasten lopen uiteen van omstreeks 120 tot 330 euro. Tabel 2.5 laat zien dat het rentepercentage aanzienlijk doorwerkt in het maandelijks termijnbedrag van de aflossing, omdat gedurende de hele looptijd rente over de nog uitstaande schuld moet worden betaald.

Tabel 2.5

Voorbeelden van studieschuld en maandbedrag rente en aflossing (in euro<sup>a</sup>)

	schuld bij aanvang aflossing	maandbedrag rente en aflossing in 15 jaar
maandbedrag lening 400 euro		
48 maanden, rente 1%	20.100	120
48 maanden, rente 4%	23.000	170
60 maanden, rente 1%		
60 maanden, rente 4%	25.300	150
60 maanden, rente 4%	29.400	220
maandbedrag lening 600 euro		
48 maanden, rente 1%	30.200	180
48 maanden, rente 4%	34.600	250
60 maanden, rente 1%		
60 maanden, rente 4%	37.900	230
60 maanden, rente 4%	44.100	330

a Afgeronde bedragen.

Bron: www.duo.nl, rekenhulp Hoe duur is lenen?

### Draagkrachtregeling

Van belang is dat het maandelijkse termijnbedrag in het sociaal leenstelsel wordt begrensd door een draagkrachtregeling. Afgestudeerden die minder verdienen dan een draagkrachtvrije voet, hoeven niets af te lossen.<sup>12</sup> Van het inkomen boven deze vrije voet hoeft maximaal 12% te worden ingezet voor aflossing van de studieschuld. Bij een jaarinkomen dat 10.000 euro boven de vrije voet ligt, zou de maandelijkse termijn dus maximaal 100 euro bedragen. Een maandelijkse termijn van bijvoorbeeld 300 euro hoeft te worden betaald als het jaarinkomen 30.000 euro boven de vrije voet ligt. Als de schuld na vijftien jaar door verlaagde maandtermijnen nog niet is afgelost, wordt de restschuld kwijtgescholden.

### Gevolgen van versoering van de vervoersvoorziening

Tegelijkertijd met de aankondiging van het sociaal leenstelsel is ook een versoering van de reisvoorziening voor studenten in het vooruitzicht gesteld in 2016. De invulling is nog niet bekend. Wel is duidelijk dat deze aanpassing een flink bedrag moet opleveren. Het lijkt onvermijdelijk dat de voorziening aanzienlijk beperkter zal zijn dan nu: studenten zullen een deel van hun reiskosten zelf moeten financieren.

Volgens een schatting zal het afschaffen van de ov-kaart 1060 euro per jaar aan extra kosten met zich meebrengen voor de gemiddelde student (In 't Veld en Kouwenhoven 2013). Afhankelijk van hun reisgedrag lopen de extra kosten voor individuele studenten sterk uiteen. Volgens het rekenmodel gehanteerd door In 't Veld en Kouwenhoven (2013) zal 17% van de studenten tot 500 euro per jaar extra kosten maken, voor 38% is dat

500-1000 euro, voor 36% 1000-2000 euro en voor 9% nog hoger, tot meer dan 3000 euro. Bepaalde (veronderstelde) gedragsreacties zoals minder reizen, gebruik van alternatieve vervoersmiddelen (fiets, auto) en de kosten daarvan, en verhuizen naar de opleidingslocatie zijn al in deze cijfers verwerkt.

In deze berekeningen is nog geen rekening gehouden met een alternatieve vervoersvoorziening, zoals een kortingskaart. Afhankelijk van het alternatief voor de ov-studentenkaart zullen de uiteindelijke financiële gevolgen voor studenten geringer zijn. Voor individuele studenten zullen de financiële gevolgen sterk afhankelijk zijn van hun omstandigheden (afstand tussen huis en opleiding, stages of keuzevakken volgen aan andere instellingen, enz.) en de mate waarin ze zich kunnen aanpassen aan het wegvallen van de ov-studentenkaart.

## 2.5 Conclusies

### Werken populairder dan lenen

Rentedragende leningen zijn in de nominale fase niet erg populair: zolang studenten nog recht hebben op een basisbeurs maakt een minderheid gebruik van de mogelijkheid om daarnaast een lening af te sluiten. Veel studenten verdienen zelf geld: voor de gemiddelde student is betaald werk de belangrijkste bron van inkomsten, belangrijker dan beurzen of leningen afzonderlijk. Ze doen dat onder meer om niet of minder te hoeven lenen.

### Bron van inkomsten verschilt naar sociaaleconomische status

Studenten uit gezinnen met een lagere sociale status en studenten met een migrantenachtergrond lenen vaker dan studenten met gezinnen met een hogere sociale status en autochtoon Nederlandse studenten. Studenten uit de hogere sociale klassen ontvangen een grotere bijdrage van hun ouders. Het percentage studenten met betaald werk verschilt niet tussen studenten uit de lagere en hogere sociale klassen, maar er is wel een verschil in motivatie. Studenten uit de lagere sociale klassen zeggen vaker te werken voor hun levensonderhoud, studenten uit de hogere sociale klassen vaker voor extra uitgaven.

### Studieschuld loopt sterk uiteen

Na de nominale fase neemt het aantal studenten dat leent aanzienlijk toe. Uiteindelijk beëindigen twee van de drie studenten hun studie met een schuld vanwege opgenomen leningen. De gemiddelde schuld van studenten die hebben geleend bedraagt na afloop van de studie ruim 14.000 euro, waarbij de schuld van wo-studenten een stuk hoger is dan die van hbo-studenten (resp. ruim 19.000 en ruim 12.000 euro).

Doordat voor een deel van de studenten de prestatiebeurs niet wordt omgezet in een gift, ligt de totale schuld op een hoger niveau van gemiddeld ruim 17.000 euro. Schulden zijn scheef verdeeld: veel studenten hebben een niet zo grote schuld, maar een kleinere groep heeft relatief grote schulden. Van bijna een op de zeven studenten met een schuld bedraagt deze 40.000 euro of meer.



### Financiële gevolgen sociaal leenstelsel

Als studenten het wegvallen van de basisbeurs opvangen door te lenen, zal dat leiden tot een *extra* schuld van naar schatting 5300 euro (thuiswonend) tot 14.700 euro (uitwonend). Dat laatste bedrag is ongeveer gelijk aan de gemiddelde schuld uit leningen waarmee studenten die hebben geleend nu hun studie beëindigen. Hoe de totale schuld van studenten in het sociaal leenstelsel zich zal ontwikkelen hangt af van de mate waarin studenten het verlies aan basisbeurs zullen opvangen door een lening op te nemen.

### Financiële gevolgen van het wegvallen van de ov-studentenkaart

De financiële gevolgen van het wegvallen van de ov-studentenkaart zijn lastig te voorspellen vanwege de gedragsreacties die kunnen optreden. De effecten zijn bovendien sterk afhankelijk van de reisafstand naar de opleiding. Belangrijk is daarnaast welk alternatief er komt voor de ov-studentenkaart.

### Noten

- 1 Bij verblijf in het buitenland kunnen studenten aanspraak maken op een geldelijke vergoeding.
- 2 Tijdens de studie wordt gerekend met een jaarlijks wisselende rente die is gerelateerd aan de rente die de overheid betaalt op de kapitaalmarkt. Na de studie wordt de rente telkens voor vijf jaar vastgezet.
- 3 Omdat betaalde rente over een studieschuld niet meer aftrekbaar was in het nieuwe belastingstelsel dat in 2001 werd ingevoerd, is de opslag geschrapt.
- 4 Om na de nominale fase het recht op de reisvoorziening te behouden kunnen studenten een zogenoemde nullening afsluiten (nul euro). Studenten met een nullening zijn niet meegeteld als studenten met een lening.
- 5 De percentages met een lening en met collegegeldkrediet kunnen niet bij elkaar worden opgeteld, omdat er studenten zijn die beide leningen gebruiken.
- 6 In Van den Broek et. al (2013) is een andere indeling naar sociaal milieu toegepast dan in eerdere peilingen. Daardoor is een trendbreuk ontstaan in de gegevens.
- 7 Het niveau van de percentages met een lening verschilt van de percentages berekend op basis van gegevens van OCW/DUO.
- 8 De huur mag niet boven een maximumbedrag uit komen, waarbij voor studenten jonger dan 23 jaar een lager maximum wordt gehanteerd dan voor studenten van 23 jaar en ouder. Daarnaast is er een toets op het inkomen en vermogen.
- 9 De prestatiebeurs kan ook gedeeltelijk worden omgezet in een gift, bijvoorbeeld als een wo-student vier jaar prestatiebeurs heeft gehad en alleen een bachelordiploma haalt.
- 10 Berkhout et al. (2012) baseren zich op gegevens uit enquêtes onder afgestudeerden. Het niveau van de gerapporteerde schulden wijkt af van de DUO-gegevens (in 2012 13.100 euro voor afgestudeerde hbo'ers en 17.800 euro voor afgestudeerde wo-studenten).
- 11 Bij deze berekening gaat de minister uit van een rente van 2,5%.
- 12 De draagkrachtvrije voet bedraagt in het voorstel 120% van het minimumloon voor fiscale partners en 84% van het minimumloon voor alleenstaanden.

### 3 Effecten van duurder hoger onderwijs in eerder onderzoek

#### 3.1 Wat zegt eerder onderzoek?

In hoofdstuk 1 hebben we betoogd dat uiteenlopende gedragsreacties mogelijk zijn op hogere prijzen in het onderwijs. In dit hoofdstuk inventariseren we wat bekend is uit eerder onderzoek over de gevolgen van hogere prijzen in het hoger onderwijs. We richten ons niet alleen op de eventuele gevolgen voor de deelname, maar ook op andere gedragsreacties. Een belangrijke vraag is in hoeverre gedragsreacties uiteenlopen tussen jongeren uit verschillende maatschappelijke lagen.

Afschaffing van de ov-studentenkaart blijft buiten beschouwing: we zijn geen onderzoek tegengekomen dat hier licht op werpt. Een uitzondering is de verkenning van In 't Veld en Kouwenhoven (2013) die we al in hoofdstuk 2 hebben besproken. We richten ons op onderzoek in het Nederlands onderwijs en in een aantal andere landen die te maken hebben gehad met prijsstijgingen in het hoger onderwijs. De inventarisatie van onderzoek in andere landen is niet uitputtend; voor een bredere inventarisatie in meer landen verwijzen we naar Vossensteijn et al. (2013).

Het onderzoek dat we bespreken richt zich op verschillende financiële parameters: de hoogte van het collegegeld, de mate van financiële ondersteuning en soms ook de hoogte van het inkomen van ouders van jongeren. Bij dat laatste gaat het om de vraag of duurder hoger onderwijs gevolgen heeft voor de toegankelijkheid voor de lage inkomens.

Invoering van het sociaal leenstelsel komt neer op een vermindering van de financiële steun voor studenten; in sommige andere landen zijn hogere collegegelden het centrale aandachtspunt. Hogere collegegelden zijn daar soms gecompenseerd door een verruiming van de financiële steun voor studenten.

Het sociaal leenstelsel gaat uit van een investeringsmodel. De verwachting is dat jongeren bereid zijn geld te lenen voor een studie, omdat deze een investering is die rendeert. Vanwege een aversie tegen schulden kunnen jongeren daar echter afzien. We bespreken wat bekend is over leen- of schuldaversie onder studenten.

#### 3.2 Ervaringen in het Nederlandse onderwijs

Invloed van de prijs op de deelname aan hoger onderwijs

Kuhry (1998) deed onderzoek naar de determinanten van de deelname aan hoger onderwijs, waaronder de prijs. Uit resultaten van de uitgevoerde tijdreeksanalyses op macroniveau bleek dat de prijsgevoeligheid verschilt voor de verschillende overgangen naar het hoger onderwijs: bij de overgang van havo en vwo naar het hoger onderwijs was de prijs niet van invloed, maar bij de overgang van middelbaar beroepsonderwijs (mbo)

naar hoger beroepsonderwijs (hbo) en de indirecte instroom (van buiten het onderwijs) in het wetenschappelijk onderwijs (wo) wel.<sup>1</sup>

Een mogelijke verklaring is dat een overstap naar de arbeidsmarkt voor mbo-gediplomeerden een reëel alternatief is voor doorstroom naar het hoger onderwijs. In het verlengde hiervan lag de conclusie dat versoering van studiefinanciering in het begin van de jaren negentig vooral een remmende invloed lijkt te hebben gehad op de *indirecte* instroom in het wo (Kuhry 1998: 217).

Bij een analyse op microniveau vond Kuhry (1998) een sterker negatief effect van de prijs van hoger onderwijs op de deelname dan in de tijdreeksanalyse. Dit suggereert dat de toegenomen kosten van hoger onderwijs de deelname in de onderzochte periode hebben afgeremd. Het verschil in uitkomst van de macro- en microanalyse was reden voor terughoudendheid bij het trekken van conclusies over de invloed van de prijs van hoger onderwijs op de deelname.

Oosterbeek en Webbink (1995) kwamen eveneens tot de conclusie dat de prijs van hoger onderwijs voor havo- en vwo-leerlingen begin jaren negentig geen rol meer speelde bij de overgang naar het hoger onderwijs. In een vergelijkbare analyse bij leerlingen die begin jaren tachtig voor deze overgang stonden, werd nog wel een zeker effect gevonden van de prijs. Ook het vervangen van beurzen door leningen zou slechts een gering negatief effect hebben op de doorstroom naar het hoger onderwijs, maar dat effect zou wel sterker zijn voor scholieren uit de lagere inkomensgroepen.

De ontwikkeling van de instroom in het hoger onderwijs in de jaren negentig lijkt te bevestigen dat de toenmalige prijsverhogingen (hogere collegegelden, lagere en ingekorte studiebeurzen) geen grote impact hebben gehad op de deelname (voor een beknopt overzicht van de wijzingen zie Herweijer en Turkenburg 2012). Eind jaren negentig lag de instroom in zowel het hbo als het wo op een hoger niveau dan aan het begin van het decennium (SCP 2001: 85).<sup>2</sup>

Verschillen in prijsgevoeligheid tussen sociaaleconomische klassen

Verschilt het effect van de prijs van hoger onderwijs op de deelname tussen jongeren uit de lagere en hoger sociaaleconomische klassen? We noemden al de bevinding dat het vervangen van beurzen door leningen een wat groter deelname-effect zou hebben op jongeren uit de lagere inkomensgroepen (Oosterbeek en Webbink 1995).

Gegevens over de doorstroom naar het hoger onderwijs kunnen op indirecte wijze inzicht geven in de rol die de prijs speelt voor jongeren uit verschillende sociaaleconomische klassen. Als er weinig of geen verschil is in doorstroom kunnen we dat zien als een indicatie dat de prijs voor jongeren uit de lagere sociaaleconomische klassen geen beletsel vormt voor deelname aan het hoger onderwijs. Het omgekeerde geldt niet zonder meer; minder doorstroom vanuit de lagere klassen hoeft niet het gevolg te zijn van financiële beperkingen.

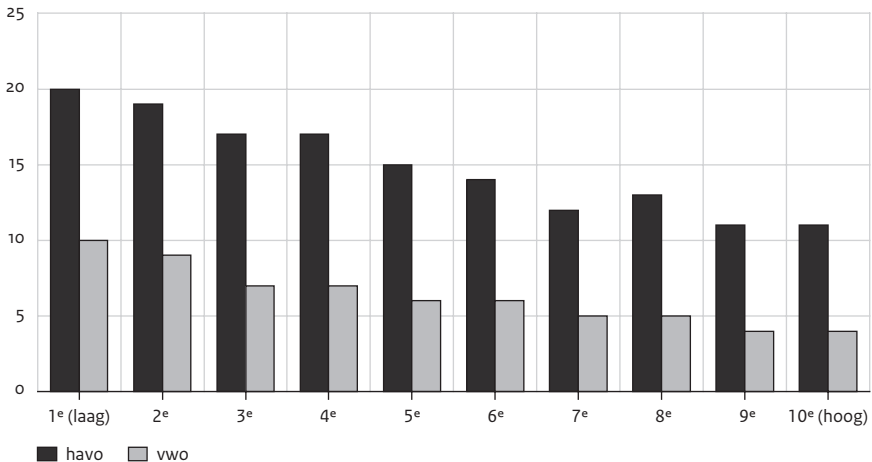
Tussen begin jaren tachtig en begin jaren negentig verminderde de samenhang tussen het herkomstmilieu en de doorstroom naar hoger onderwijs vanuit havo en vwo. Vooral havo- en vwo-scholieren met middelbaar opgeleide ouders kozen steeds vaker voor een vervolgopleiding in het hoger onderwijs (Webbink et al. 1993). In de loop van de jaren negentig – de periode waarin de prijs van studeren verder omhoog ging – zette deze ontwikkeling nog wat verder door (De Jong et al. 1998). De verhoging van de collegegelden en de korting op de basisbeurs in de jaren negentig is dus niet gepaard gegaan met toenemende milieuverschillen in doorstroom naar het hoger onderwijs. Wel was er een verschil in keuzepatroon; jongeren met hoogopgeleide ouders kozen vaker voor de hoogst mogelijke vervolgopleiding, jongeren met lageropgeleide ouders maakten vaker een wat voorzigtiger keuze. Dat laatste geldt overigens weer niet voor scholieren met een niet-westerse achtergrond, die juist vaak voor de hoogst mogelijke vervolgopleiding kiezen.

Belangrijk is dat de verlaging van de basisbeurs in de jaren negentig voor studenten uit gezinnen met lage inkomens is gecompenseerd met de aanvullende beurs, zodat het totale bedrag dat voor deze groep als gift beschikbaar was niet verminderde (Herweijer en Turkenburg 2012). Wel kregen ook deze studenten te maken met een stijging van het collegegeld.

Actuele gegevens over de doorstroom naar het hoger onderwijs vanuit havo en vwo zijn onlangs gepubliceerd door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS 2013). Volgens deze gegevens is er nog steeds een samenhang tussen de hoogte van het huishoudensinkomen en de doorstroom vanuit havo en vwo naar hoger onderwijs. De gegevens hebben betrekking op scholieren die in het schooljaar 2005/'06 16 jaar oud waren. Nagegaan is of leerlingen in de jaren daarna zijn aangeland in het hoger onderwijs. Uit deze gegevens blijkt dat er zowel bij havo- als vwo-leerlingen een zekere ongelijkheid is. Bij havo-leerlingen is het percentage dat niet is doorgestroomd naar het hoger onderwijs bij de lagere inkomensgroepen groter dan bij de hogere. Het verschil in doorstroom is niet gering: in de twee laagste inkomensdecielen heeft rond de 20% niet de overstap naar het hoger onderwijs gemaakt, in de twee hoogste decielen 11% (figuur 3.1).

Figuur 3.1

16-jarige havo- en vwo-leerlingen die niet zijn doorgestroomd naar het hoger onderwijs, naar hoogte van het huishoudensinkomen<sup>a</sup>, stand tot en met vijf studiejaar later, 2005<sup>b</sup> (in procenten)



- a Decielen van het gestandaardiseerde huishoudensinkomen.  
 b Leerlingen die op 1 oktober 2005 16 jaar waren.

Bron: CBS (2013)

Ook bij vwo-leerlingen zijn er verschillen; in de laagste inkomensdecilen ligt het percentage dat niet de overstap naar het hoger onderwijs heeft gemaakt twee keer zo hoog als in de hoogste decilen. In het vwo gaat het over de hele linie echter om slechts kleine percentages: ook in de lagere inkomensdecilen maakt 90% of meer de overstap naar het hoger onderwijs.

Een gelijke doorstroom vanuit de lagere en hogere inkomensgroepen zou een indicatie zijn dat inkomensverschillen geen rol spelen bij de overgang naar het hoger onderwijs. Die conclusie kon dus niet worden getrokken. Dat er wel verschillen zijn in doorstroom tussen de lage en hoge inkomens, betekent niet dat deze verschillen ook zijn toe te schrijven aan financiële factoren of aan het beschikbare inkomen. Om dat vast te stellen moet rekening worden gehouden met andere relevante factoren, zoals het opleidingsniveau van de ouders.<sup>3</sup>

#### Effecten van recente beleidsmaatregelen

De afgelopen jaren zijn diverse maatregelen aangekondigd en ten dele doorgevoerd die gevolgen (zouden) hebben voor de aanspraken van studenten op hoger onderwijs. Het recht op het volgen van hoger onderwijs tegen wettelijk collegegeld werd ingeperkt tot een bachelor- en een masteropleiding, waardoor een tweede opleiding veel duurder werd, de langstudeerboete werd ingevoerd (en na enkele maanden weer afgeschaft) en er werd een sociaal leenstelsel voor de masterfase aangekondigd. Deze veranderingen

zouden voor de betreffende studenten een kostenstijging met zich meebrengen, hoewel er ook studenten waren die er op vooruitgingen (bijv. oudere studenten die nu ook tegen wettelijk collegegeld kunnen studeren). De effecten van de maatregelen zijn lastig vast te stellen, omdat ze min of meer gelijktijdig zijn aangekondigd c.q. doorgevoerd, en het gedeeltelijk is gebleven bij voornemens. Van den Broek et al. (2013) zijn nagegaan hoe de ontwikkelingen in de deelname aan het hoger onderwijs sinds 2009 zich verhouden tot de maatregelen. Anticiperend gedrag van jongeren op een grotere financiële eigen verantwoordelijkheid en beperking van aanspraken zou kunnen leiden tot veranderingen in deelnamepatronen.

De instroom van studenten in het hoger onderwijs is niet verminderd, ook niet die in 'moeilijke' studierichtingen. Het aantal studenten dat een tweede opleiding volgt nam wel af, met uitzondering van de deelname aan tweede opleidingen die tegen wettelijk collegegeld kunnen worden gevolgd (opleidingen in onderwijs en gezondheidszorg). De sterke prijsstijging van tweede opleidingen lijkt effect te hebben op de deelname.

De ongelijkheid naar sociaaleconomische status in de verdeling over hbo en wo – jongeren uit gezinnen met een lagere sociaaleconomische status kiezen vaker voor hbo in plaats van wo – blijkt niet te zijn toegenomen onder invloed van de (aangekondigde) maatregelen ('t Hart 2013).

#### Afkeer van schulden

Het voorgestelde sociaal leenstelsel gaat er van uit dat jongeren geld zullen lenen om hun opleiding te bekostigen. Een afkeer van leningen en schulden kan jongeren er echter van weerhouden om op deze manier geld te steken in hun opleiding, ook al is het in principe een rendabele investering. Schuldaversie wijst op 'psychologische' kosten van een schuld, die uitgaan boven de financiële kosten van de lening en de schuld. Jongeren met een aversie tegen lenen en schulden zullen proberen hun studie op een andere manieren te financieren of zouden in het uiterste geval zelfs kunnen afzien van een studie.

Wat is er bekend over schuldaversie uit onderzoek onder Nederlandse scholieren en studenten?

Vossensteijn (2005) deed onderzoek naar de financiële beslissingen van studenten in het hoger onderwijs. Studenten uit de lagere sociaaleconomische klassen blijken meer weerstand te hebben tegen schulden en ook een lagere inschatting te maken van hun toekomstige inkomen. Ook hechten zij meer waarde aan beurzen en beschouwen zij studeren als meer risicovol dan studenten uit de hogere sociaaleconomische klassen. Anders dan verwacht bleken studenten met een migrantenachtergrond een schuld acceptabeler te vinden dan autochtoon Nederlandse studenten. Het feitelijke gebruik van een lening bleek weinig te verschillen tussen studenten uit de lagere en hoger sociaaleconomische klassen. De waarschijnlijke oorzaak is dat studenten uit lagere klassen uiteindelijk vaker geen andere keuze hebben dan lenen.

Oosterbeek en Van den Broek (2009) constateren dat afkeer van schulden een belangrijke voorspeller lijkt te zijn van leengedrag van studenten in het hoger onderwijs. Hoe groter hun afkeer van schulden, hoe kleiner de kans dat studenten een lening opnemen. De auteurs wijzen er echter op dat de causale relatie twee kanten op kan gaan: afkeer van schuld kan de oorzaak zijn van het niet gebruiken van leningen, maar het is ook denkbaar dat studenten hun mening over leningen en schulden aanpassen aan hun feitelijke leengedrag. Een analyse met een alternatieve meting van aversie tegen schulden wees eveneens op een substantieel negatief effect van schuldaversie op het gebruik van de leenmogelijkheden.

Ook recent onderzoek van Van den Broek et al. (2013) laat zien dat studenten in het hoger onderwijs weerstand voelen tegen het maken van schulden; het is onder studenten de meest genoemde reden om niet te lenen. Studenten die niet lenen zien een lening vaak als een uiterste stap die zij pas willen zetten als er geen alternatieven meer zijn. Het ontvangen van een bijdrage van ouders is in het wo vaker dan in het hbo een reden om af te zien van een lening. Dit zal samenhangen met het verschil in sociaal milieu tussen studenten in de beide sectoren.

Eerstegeneratiestudenten (studenten met ouders die zelf geen hoger onderwijs hebben gevolgd) en studenten uit de lagere sociaaleconomische klassen zien vaker dan anderen af van een lening omdat zij betaald werk verrichten. Tweedegeneratiestudenten (studenten met ouders die hoger onderwijs hebben gevolgd) en studenten uit de hogere sociale klassen geven vaker aan dat ze niet lenen vanwege een financiële bijdrage van hun ouders of omdat ze onzeker zijn over de latere verdiensten.

De weerstand tegen lenen lijkt tussen 2011 en 2012 enigszins te zijn toegenomen: in het laatste jaar zeggen studenten nog wat vaker niet te lenen omdat ze geen schulden willen maken, alleen in het uiterste geval te willen lenen (studenten wo), of te werken om niet te hoeven lenen (studenten hbo in de leenfase).

Veel studenten die wel lenen geven aan dat dit een noodzaak is om de kosten te kunnen betalen, dat zij door te lenen minder hoeven te werken, en dat zij hun ouders niet willen belasten. Hierbij wordt ook vaak genoemd dat de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) gunstige leenvoorwaarden heeft. De redenen om te lenen verschillen tussen hbo- en wo-studenten: hbo-studenten zeggen wat vaker dat hun ouders niet of weinig bijdragen, wo-studenten zeggen wat vaker dat ze zich luxe willen veroorloven (dat percentage is op zich niet hoog, zie Van den Broek et al. 2013).

Een mogelijke verklaring voor het betrekkelijk geringe gebruik van leningen is dat studenten slecht op de hoogte zijn van de (soepele) leenvoorwaarden. Booij et al. (2012) onderzochten met een experimentele aanpak of een gebrek aan informatie een rol speelt bij de geringe opname van leningen door Nederlandse studenten in 2007. Dit blijkt niet het geval: studenten die extra informatie kregen toegespeeld bleken later weliswaar beter geïnformeerd dan de controlegroep, maar namen niet vaker een lening op. Andere verklaringen voor het geringe gebruik van leningen zijn schuldaversie of een gebrek

aan inzicht in de kosten en opbrengsten van een lening voor de financiering van hoger onderwijs.

Van der Werfhorst (2013) verzamelde een aantal jaren geleden gegevens onder 15-jarige scholieren over hun bereidheid om later een lening voor een studie af te sluiten. Die bereidheid bleek samen te hangen met hun sociaal milieu. Scholieren uit de hogere milieus waren vaker bereid om geld te lenen voor een studie dan scholieren uit de lagere sociale milieus. Verschillen in materiële welstand waren daarbij minder belangrijk dan verschillen in 'culturele hulpbronnen'.<sup>4</sup> De bereidheid om risico's te nemen wordt kennelijk niet zozeer bepaald door de financiële buffers die men heeft, maar eerder door culturele factoren. Een mogelijke verklaring is dat de meerwaarde van hoger onderwijs minder goed wordt onderkend door jongeren uit de lagere sociale milieus, waardoor zij een minder gunstige balans ervaren tussen kosten en opbrengsten van zo'n opleiding dan jongeren uit de hogere milieus.

Reacties op het leenstelsel: alternatieven voor lenen

Een vragenlijstonderzoek uit 2010 van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) wijst eveneens op huiver voor het maken van schulden. De hypothetische vraag werd voorgelegd wat jongeren zouden doen als zowel de basis- als de aanvullende beurs zouden worden vervangen door een lening (dit gaat verder dan het sociaal leenstelsel). Veel scholieren en studenten gaven aan dat ze zouden gaan studeren, maar zo min mogelijk lenen. In plaats daarvan denken ze meer te gaan werken of bij hun ouders te blijven wonen. Opties zoals de lening gebruiken maar korter studeren of bij de studiekeuze meer rekening houden met het latere inkomen zijn minder vaak genoemd. Een deel denkt ook meer geld van hun ouders te vragen. Slechts weinig scholieren en studenten zeggen dat ze bij afschaffing van de basis- en aanvullende beurs zouden afzien van een studie (Herweijer en Turkenburg 2012, zie ook tabel B3.1 in de bijlage).

Afgaande op deze reacties is de huiver voor leningen en schulden vooral reden om te zoeken naar alternatieven om de kosten laag te houden en andere inkomsten aan te boren. De huiver is zelden een reden om niet te gaan studeren.

Ook scholieren en studenten met lageropgeleide ouders zeggen niet vaak af te zullen zien van een studie, zij het wel iets vaker dan de groep met hogeropgeleide ouders (zie tabel B3.1 in de bijlage voor een uitsplitsing naar opleidingsniveau). Wel geven ze nog vaker dan de groep met hogeropgeleide ouders aan dat ze geen gebruik zouden maken van de volledige lening. Ze zeggen ook vaker dat ze zich zullen aanpassen door sneller te studeren, thuis te blijven wonen of bij de studiekeuze te letten op de latere verdiensten. De groep met hoogopgeleide ouders verwacht wat vaker bij ouders aan te kloppen voor extra steun. Een afkeer van leningen en schulden lijkt dus ook voor jongeren uit de lagere sociaaleconomische milieus in de regel geen reden om af te zien van een studie; om schulden te vermijden maken ze wel andere keuzen dan jongeren uit de hogere sociaaleconomische milieus.



Uit recent vragenlijstonderzoek onder havo- en vwo-scholieren en mbo-studenten komt een vergelijkbaar beeld naar voren (Intomart GfK 2013). Desgevraagd geven slechts weinig scholieren en studenten aan dat ze vanwege de kabinetsplannen voor de studiefinanciering verwachten af te zien van een studie in het hoger onderwijs ('ga niet studeren, want kan het niet betalen', 'ik ga niet studeren, want wil geen schulden maken'). Ook in deze peiling geven scholieren en studenten aan dat ze willen zoeken naar alternatieven: 'niet lenen, maar werken' en 'niet lenen, maar bij ouders wonen' zijn de meeste genoemde strategieën. Lenen en zo snel mogelijk afstuderen en lenen maar bij de studiekeuze letten op latere verdiensten worden eveneens genoemd, maar wat minder vaak. De groep die verwacht geld te zullen lenen voor studiekosten en levensonderhoud is niet erg groot, maar ook niet te verwaarlozen (23%). Onder ouders van scholieren en studenten is 'lenen en zo snel mogelijk afstuderen' de meest genoemde strategie. Ouders hebben minder hoge verwachtingen van betaald werk als alternatief voor lenen.

Mbo-studenten lijken volgens dit onderzoek anders te reageren op de studiefinancieringsplannen van het kabinet dan havo- en vwo-scholieren. Van deze laatsten verwacht een heel klein percentage niet te gaan studeren vanwege de kosten (havo 5%, vwo 3%), maar van de mbo-studenten 20%. Ouders van mbo-studenten geven ook vaker aan dat ze niet bereid zijn bij te dragen aan de studiekosten van hun kind, met als meest genoemde reden dat zij daarvoor een te laag inkomen hebben (Intomart GfK 2013).

#### Effect van hogere kosten op studiegedrag

Een van de reacties op kostenverhoging is dat studenten proberen sneller te studeren. In de jaren negentig werd het aantal jaren dat studenten een basisbeurs kregen teruggebracht tot de nominale studieduur. Belot et al. (2007) onderzochten of dit effect had op de studievoortgang. In de eerste jaren van de opleiding werd minder van studierichting gewisseld en werden betere cijfers gehaald. Relatief jonge studenten ronden daarnaast ook meer vakken af en slaagden vaker voor de propedeuse. De inkorting van de basisbeurs had geen effect op de tijdsverdeling tussen werken en studeren; studenten gingen weliswaar meer werken en minder studeren, maar dat was een algemene trend.

### 3.3 Ervaringen in andere landen

In verschillende landen heeft de bekostiging van het hoger onderwijs zich de afgelopen decennia bewogen in de richting van meer *cost-sharing*: een verschuiving in de financiering van publieke naar private middelen, waarbij studenten en hun ouders een groter aandeel krijgen in de financiering van het hoger onderwijs. Dit wordt op uiteenlopende manieren ingevuld: verhoging van de collegegelden, minder beurzen voor studenten (lagere bedragen, inperken van de doelgroep), minder financiële ondersteuning van ouders of het aanbieden van leningen en het verruimen van de mogelijkheden om geld bij te verdienen om het verlies aan financiële ondersteuning door de overheid te onder-  
vangen (Vossensteyn et al. 2013).

Er is het nodige onderzoek gedaan naar de gevolgen van deze veranderingen voor de deelname aan het hoger onderwijs. Hoe gevoelig is die deelname voor prijsverhogingen en zijn er verschillen tussen jongeren uit verschillende sociaaleconomische groepen?

Wat is het effect van prijsverhoging op deelname?

In het *Verenigd Koninkrijk* zijn de collegegelden sinds begin jaren negentig aanzienlijk verhoogd. In 1998 werd voor het eerst een collegegeld van 1200 Britse pond ingevoerd, met een aangepast tarief voor studenten uit de lagere inkomensgroepen (nihil voor de allerlaagste inkomens). Beurzen werden tegelijkertijd verlaagd en een jaar later helemaal afgeschaft. Om het hogere collegegeld en het wegvallen van beurzen te compenseren werden de mogelijkheden om geld te lenen tegelijkertijd aanzienlijk uitgebreid. In 2006 werd het collegegeld verder verhoogd naar een voor alle inkomensgroepen gelijk tarief van 3000 Britse pond. De betaling daarvan kon worden uitgesteld tot na de studie. Beurzen voor de lage inkomens werden in 2004 opnieuw ingevoerd en in 2006/'07 verder verhoogd (Dearden et al. 2011). Met ingang van 2012 is het maximale collegegeld verder verhoogd naar 9000 Britse pond. Veel instellingen hanteren het maximumtarief; gemiddeld wordt 8630 Britse pond gevraagd (Van Vossensteyn et al. 2013).

Welke gevolgen heeft dit gehad voor de deelname en aan het hele hoger onderwijs in het Verenigd Koninkrijk van studenten uit verschillende inkomensgroepen? Dearden et al. (2011) laten zien dat veranderingen in de hoogte van collegegeld, beurs en leenmogelijkheden van invloed zijn geweest. Hogere collegegelden leiden tot minder deelname: per 1000 Britse pond verhoging neemt de deelname met 3,9% af. Ruimere beurzen leiden tot meer deelname (2,6% meer deelname per 1000 Britse pond extra beurs), en ook een verruiming van de leenmogelijkheden heeft een positief effect. In de praktijk is het negatieve effect van hogere collegegelden gecompenseerd door de verhoging van beurzen en verruiming van leenmogelijkheden. Het nettoresultaat is dat de deelname van jongeren uit de lagere inkomensgroepen niet verminderde ondanks de hogere collegegelden, terwijl die van jongeren uit de hogere inkomensgroepen in eerste instantie iets terugliep (Dearden et al. 2010).<sup>5</sup>

Ook in *Canada* zijn de kosten van hoger onderwijs de afgelopen decennia toegenomen. Coelli (2009) maakt gebruik van variatie in verhoging van collegegelden tussen provincies om het effect van collegegelden op de deelname te schatten. Voor de totale populatie werd geen effect gevonden, maar bij nadere analyse blijkt het effect te verschillen voor de lagere en hogere inkomensgroepen. Doordat jongeren uit de lagere inkomensgroepen sterker reageren op prijsverhogingen, groeide de kloof in deelname tussen hen en jongeren uit de midden- en hoge inkomensgroepen.

Frenette (2008) maakt eveneens gebruik van variatie in toename van collegegeld tussen provincies om het effect van de prijs van hoger onderwijs op deelname vast te stellen. Sociaaleconomische verschillen in deelname blijken toe te nemen bij een substantiële verhoging van collegegelden. Voor de studenten uit de laagste sociaaleconomische milieus werden de gevolgen van de hogere collegegelden verzacht door de toegenomen

financiële ondersteuning. De impact was het grootst voor de sociaaleconomische middengroep, mogelijk omdat die minder in aanmerking komt voor financiële ondersteuning dan de laagste groep.

Naast onderzoek dat probeert het effect van de prijs rechtstreeks te meten, is er ook onderzoek dat zich richt op deelnameverschillen tussen sociaaleconomische milieus in het Canadese postsecundair onderwijs. Corak et al. (2003) concluderen dat de verhoging van collegegelden in de jaren negentig niet gepaard is gegaan met een toegenomen ongelijkheid in deelname tussen jongeren uit verschillende inkomensgroepen. In het eerste deel van de jaren negentig namen de verschillen in deelname toe, waarschijnlijk omdat de financiële ondersteuning van studenten nog niet was aangepast aan de hogere collegegelden. In het tweede deel van de jaren negentig namen de deelnameverschillen tussen inkomensgroepen weer af nadat de financiële ondersteuning werd verruimd. De ongelijkheid in deelname aan postsecundair onderwijs was eind jaren negentig niet groter dan in de jaren tachtig, toen de kostenverhoging nog moest worden ingezet. Het gebruik van leningen nam aanzienlijk toe in de jaren negentig onder invloed van de kostenverhoging. Bij mannen lijkt er zich wel een verschuiving van universiteiten naar de goedkopere colleges te hebben voorgedaan.

Finnie en Mueller (2008) laten zien dat het ouderlijk opleidingsniveau meer invloed heeft op de deelname aan postsecundair onderwijs dan het inkomen: deelnameverschillen tussen jongeren uit verschillende inkomensgroepen zijn in belangrijke mate te herleiden tot verschillen in opleidingsniveau van hun ouders. Het 'pure' effect van het inkomensniveau op deelname aan postsecundair onderwijs is slechts gering. Het inzetten op het verbeteren van prestaties en vaardigheden van leerlingen uit de lagere sociaaleconomische milieus in een eerdere fase van hun schoolloopbaan heeft waarschijnlijk meer impact op hun deelname aan hoger onderwijs dan beleid dat zich uitsluitend richt op de financiële toegankelijkheid daarvan.

Finnie et al. (2011) komen tot een vergelijkbare conclusie: het kunnen betalen van hoger onderwijs speelt maar een beperkte rol bij het ontstaan van deelnameverschillen. Niettemin stellen deze auteurs dat financiële ondersteuning wel een belangrijke voorwaarde is voor deelname aan hoger onderwijs door jongeren uit gezinnen met weinig inkomen. Zonder die steun zouden verschillen wellicht groter zijn.

Ook in de *Verenigde Staten* is veel onderzoek verricht naar de invloed van de prijs van hoger onderwijs op de deelname. Dynarski (2003) onderzocht het effect van het wegvallen van financiële ondersteuning voor studenten met overleden, gehandicapte of gepensioneerde ouders. Dat ging gepaard met een aanzienlijke terugloop in deelname aan hoger onderwijs: een daling van ruim 20% in de groep die aanvankelijk voor steun in aanmerking kwam. Omgerekend komt dit neer op 3,6 procentpunt minder deelname per 1000 dollar minder steun. Voor een ander steunprogramma vond Dynarski (2000) een deelname-effect van rond de 4 procentpunten per 1000 dollar steun. Deze schattingen liggen in de zelfde orde van grootte als die van Dearden et al. (2011) voor het Verenigd Koninkrijk. Ook ander onderzoek naar financiële steunprogramma's laat positieve

effecten zien van financiële steun op de deelname aan hoger onderwijs (Abraham en Clark 2003; Kane 2003; Kane 2004).

Baird (2006) komt op basis van een vergelijking tussen staten tot gedeeltelijk afwijkende bevindingen. De hoogte van het collegegeld en van beurzen verstrekt door de federale overheid en door staten heeft geen invloed gehad op de deelname aan het publieke hoger onderwijs. Alleen financiële steun van staten die zich richt op jongeren die daar behoefte aan hebben (*'need-based'*) heeft een positief effect op de deelname aan publiek hoger onderwijs. De stijging van de collegegelden in de jaren negentig heeft volgens deze analyse niet het gevreesde negatieve effect gehad op de deelname aan hoger onderwijs.

Een relevante bevinding in verband met de invoering van het sociaal leenstelsel is dat studenten die in de eerste (bachelor)fase van het hoger onderwijs reeds een schuld hebben opgebouwd, minder vaak doorstromen naar een vervolgopleiding na de bachelorfase. Lenen in de bachelorfase reduceert dus de kans op verder studeren (Malcolm en Dowd 2012; het onderzoek richt zich met name op de deelname aan voortgezette technische en exacte studierichtingen). Het negatieve effect van opgebouwde schulden deed zich voor ongeacht de achtergrond van de student. De auteurs constateren dat er vooral aandacht is voor de negatieve kanten van de onwil om te lenen (meer betaald werken tijdens de studie, een goedkopere studie kiezen, tijdelijk stoppen met de studie om te werken en te sparen). De negatieve invloed van opgebouwde schulden op vervolgstudie in de voortgezette fase van het hoger onderwijs is reden om hier door een andere bril naar te kijken.

In Australië werd in 1989 het *higher education contribution scheme* (HECS) ingevoerd. Studenten werden daarmee gedeeltelijk verantwoordelijk voor de financiering van hoger onderwijs, maar betaling van het collegegeld kon worden uitgesteld tot na de studie. Terugbetaling van de schuld gebeurde via een inkomensafhankelijke heffing, zodra het later verdiende inkomen boven een drempel uit kwam. In de jaren negentig werden de bijdragen van studenten verder verhoogd en werden bovendien verschillende tarieven ingevoerd voor dure en minder dure studies (Andrews 1999). In 2005 werden de tarieven gedeeltelijk geflexibiliseerd, waarbij de gemiddelde tarieven verder stegen (Marks 2009). Door de invoering van het HECS en de latere aanpassingen nam de prijs van hoger onderwijs aanzienlijk toe. Ongeveer driekwart van de studenten maakten in de jaren negentig gebruik van de mogelijkheid om de betaling van collegegeld met een lening uit te stellen.

Critici vreesden dat het HECS vooral jongeren uit lage sociaaleconomische milieus zou benadelen. Andrews (1999) concludeert echter dat het HECS niet heeft geleid tot een meer ongelijke deelname. Jongeren uit de lagere sociaaleconomische milieus zijn weliswaar ondervertegenwoordigd in het Australische hoger onderwijs, maar deze ongelijkheid is na de invoering van het HECS niet toegenomen. Ook Chapman en Ryan (2005) concluderen op basis van een vergelijking van opeenvolgende cohorten jongeren dat introductie van het HECS niet heeft geleid tot grotere verschillen in deelname aan hoger

onderwijs tussen jongeren uit verschillende sociaaleconomische groepen. Wel bleek dat de deelname van vrouwen sterker was toegenomen dan die van mannen. De deelname van de middengroepen nam wat meer toe dan die van de lage én hoge sociaaleconomische groepen.

De analyse van Marks (2009), tenslotte, richt zich op ongelijkheid in de kans op het afronden van een universitaire opleiding (het gecombineerde effect van instroom en daarna studiesucces). Ook volgens deze maatstaf is de ongelijkheid naar sociaaleconomische achtergrond niet toegenomen na de invoering en verdere aanpassing van het HECs. Dat de kostenverhoging van het HECs jongeren uit de lagere sociaaleconomische groepen niet heeft afgeschrikt, wordt door verschillende auteurs met name toegeschreven aan de inkomensafhankelijke aflossing van de opgebouwde schuld.

Differentiatie binnen het hoger onderwijs

Verscheidene landen kennen in het hoger onderwijs een hiërarchie met aan de top selectieve en prestigieuze instellingen en daaronder instellingen met een minder selectief karakter. Hangt de deelname aan hoger onderwijs als zodanig samen met sociaaleconomische status, in een stelsel met een hiërarchie van instellingen kan sociale stratificatie ook binnen het hoger onderwijs een rol spelen.

Aan de top van het hoger onderwijs in de Verenigde Staten staan een aantal sterk selectieve instellingen die om tal van redenen aantrekkelijk zijn (zoals arbeidsmarktvooruitzichten). Topinstellingen bieden beurzen aan om hun onderwijs financieel toegankelijk te maken voor jongeren uit de lage inkomensgroepen. Niettemin zijn studenten uit de lagere sociaaleconomische milieus van oudsher ondervertegenwoordigd op deze instituten. Een belangrijke reden is dat zij slechter scoren aan het einde van het secundair onderwijs, waardoor ze minder voldoen aan de selectiecriteria. Maar ook bij gelijke vaardigheid hebben jongeren uit de lagere sociaaleconomische groepen minder kans om te worden toegelaten tot een topinstelling. De sociaaleconomische selectiviteit van topinstellingen nam toe vanaf de jaren zeventig. Dat heeft deels te maken met het vaardigheidsniveau van jongeren met verschillende sociaaleconomische achtergronden, maar daarnaast is vooral het ouderlijk inkomen een grotere rol gaan spelen (Astin en Oseguera 2004).

Ook het Britse hoger onderwijs kent een hiërarchie van instellingen. Selectieve topinstellingen trekken met name studenten van privéscholen en uit de middenklasse; de minder selectieve instellingen trekken meer studenten van overheidsscholen, uit de etnische minderheden en uit de werkende klasse. Hervormingen in 2004 hadden mede tot doel om een evenwichtiger deelname aan topinstellingen te bevorderen. Dit is niet gelukt: de groeiende deelname aan hoger onderwijs door studenten uit de lagere sociaaleconomische klassen is tot stand gekomen in de overige instellingen en is voorbijgegaan aan de topinstellingen (Harrison 2011). Ondanks de toegenomen kosten is de deelname aan hoger onderwijs van jongeren uit de lagere sociaaleconomische klassen in Engeland niet afgenomen, maar de beschikbaarheid van beurzen heeft hen ook niet kunnen bewegen om zich meer dan voorheen aan te melden bij een topinstituut. Volgens Harrison (2011) zijn attitudes – jongeren met een lage sociaaleconomische status voelen zich

minder thuis op de topinstellingen – hiervoor een belangrijker verklaring dan financiële voorwaarden.

Als meer marktwerking in het hoger onderwijs gepaard gaat met differentiatie van tarieven tussen instellingen, kan de sociale stratificatie binnen het hoger onderwijs toenemen. Quirke en Davies (2002) illustreren dit aan de hand van een Canadese universiteit die het collegegeld aanzienlijk verhoogde in de jaren negentig. Deze verhoging ging gepaard met een afnemende deelname van studenten uit de lagere sociaaleconomische klassen.

#### Schuldaversie

In diverse landen is onderzoek gedaan naar de rol die schuldaversie kan spelen bij het opnemen van leningen om onderwijs te bekostigen. Het beeld dat daaruit naar voren komt is niet eenduidig.

Eckel et al. (2007) kwamen op basis van een experiment in Canada tot de conclusie dat een afkeer van schuld het opnemen van studieleningen voor de financiering van post-secundair onderwijs niet in de weg staat. Personen met een afkeer van risico zijn minder geneigd om leningen op te nemen voor een opleiding, maar dat gold niet voor personen met een afkeer van schulden. Wel bleek dat de lening niet al te hoog moet zijn.

Field (2009) voerde in de Verenigde Staten eveneens een experiment uit, maar uit de resultaten is af te leiden dat een afkeer van schulden wel een autonome rol kan spelen bij belangrijke beslissingen over studie en carrière. De uitkomsten van het experiment vormen een indicatie dat studenten psychosociale kosten ervaren van een schuldenlast, dan wel de schuldenlast zodanig *framen* dat de genoemde beslissingen er door kunnen worden beïnvloed.<sup>6</sup>

Callender en Jackson (2005) onderzochten of afkeer van schulden in het Verenigd Koninkrijk een rol speelt bij de doorstroom naar het hoger onderwijs. De afkeer van schulden blijkt groter onder jongeren uit gezinnen met lage inkomens. Deze groep ervaart ook een minder positieve balans tussen kosten en opbrengsten van een opleiding in het hoger onderwijs. Afkeer van schulden heeft voor jongeren uit gezinnen met lage inkomens een negatieve invloed op de doorstroom naar het hoger onderwijs. Voor de midden- en hoge inkomens werd dit effect niet gevonden.<sup>7</sup> De conclusie is dat de geringere doorstroom naar het hoger onderwijs van jongeren uit de lagere inkomensgroep niet uitsluitend is terug te voeren op geringere vaardigheden en geschiktheid. Het ervaren van financiële barrières lijkt eveneens een rol te spelen.

#### Gevolgen van schuld voor de verdere loopbaan?

Een hoge studieschuld kan doorwerken op de maatschappelijke loopbaan. In Australië wezen critici van het HECs op de mogelijk negatieve impact van een studieschuld op de overgang naar volwassenheid. Studieschulden zouden een belemmering kunnen vormen voor het starten van een gezin, het kopen van een huis en het krijgen van krediet. Marks (2009) laat echter zien dat de gevolgen beperkt zijn. Een studieschuld verkleint de kans op een gezin stichten maar niet op een huis kopen. De gemiddelde schuld in het

onderzoek was niet erg groot. In ander onderzoek zijn effecten op een breder terrein gevonden (Vossensteijn et al. 2013:49).

Rothstein en Rous (2007) laten in een onderzoek dat betrekking heeft op de Verenigde Staten zien dat een hoge studieschuld kan doorwerken in de beroepskeuze. Een studieschuld zet afgestudeerden er toe aan te kiezen voor goedbetaalde banen, vaak buiten de publieke sector. Met name de belangstelling voor een baan in het onderwijs neemt af onder invloed van een schuld.

### 3.4 Conclusies

Prijsgevoeligheid van deelname hoger onderwijs is niet groot

Onderzoek in het Nederlandse onderwijs laat zien dat de doorstroom vanuit het voortgezet naar het hoger onderwijs weinig gevoelig is voor veranderingen in de prijs van hoger onderwijs. Een uitzondering is de doorstroom van mbo naar hbo, waarvan de prijsgevoeligheid sterker lijkt.

Recente peilingen waarin expliciet wordt gevraagd naar de reacties op het vervangen van beurzen door leningen wijzen eveneens op betrekkelijk geringe deelname-effecten. Uit deze peilingen spreekt een zekere huiver voor het maken van schulden voor een studie, maar dat is vooral reden om te zoeken naar alternatieven om de kosten laag te houden en andere inkomsten aan te boren. Ook hier zijn mbo-studenten een uitzondering: een op de vijf mbo'ers denkt niet te gaan studeren als de kabinetsplannen met de studie-financiering doorgaan, omdat ze geen schulden willen maken of de studie niet kunnen betalen.

Onderzoek in andere landen laat eveneens zien dat de deelname niet sterk reageert op prijsveranderingen, ook al hebben die wel een zekere invloed op de deelname. In diverse landen is de deelname aan hoger onderwijs gestegen ondanks de toegenomen kosten.

Aversie tegen schulden

Diverse onderzoeken wijzen op schuldaversie: de 'psychologische' kosten van een schuld ervaren. Weerstand tegen lenen en schulden maken is voor een deel van de huidige studenten reden om een lening zo veel mogelijk te vermijden en pas geld te lenen als het niet anders kan.

Of een afkeer van schulden reden kan zijn om af te zien van een studie is minder duidelijk. Er is onderzoek dat in die richting wijst, maar er zijn ook resultaten waaruit dat niet naar voren komt. Volgens de peiling van reacties op het leenstelsel lijkt een afkeer van lenen vooral reden om naar andere oplossingen te zoeken voor het financieren van de studie, maar niet voor het afzien van een studie.

Verschillen naar sociaaleconomische status

Er is literatuur waaruit blijkt dat de deelname van jongeren uit de lagere sociaaleconomische klassen sterker reageert op prijsstijgingen dan die van jongeren uit de hogere klassen. Niettemin laat onderzoek in diverse landen zien dat de ongelijkheid in deelname tussen verschillende sociaaleconomische klassen niet toenam, ondanks duurder

hoger onderwijs. Compenserende voorzieningen voor de lage inkomens lijken daarbij een rol te spelen.

Het vervangen van beurzen door leningen lijkt ook voor Nederlandse jongeren uit de lagere sociaaleconomische milieus in de regel geen reden om af te zien van een studie in het hoger onderwijs. Wel kiezen ze om schulden te vermijden gedeeltelijk voor andere oplossingen (bijvoorbeeld thuis blijven wonen) dan jongeren uit de hogere sociaal-economische klassen, die makkelijker financieel op hun ouders kunnen terugvallen.

## Noten

- 1 De prijs heeft in de tijdreeksanalyse van Kuhry (1998) niet alleen betrekking op directe studiekosten, maar ook op indirecte kosten (gederfde inkomsten).
- 2 Deze toename is geen 'hard bewijs' dat de prijs geen enkele invloed heeft gehad. Bij ongewijzigde prijs zou de instroom mogelijk sterker zijn gestegen.
- 3 Een kanttekening bij deze gegevens over de doorstroom van havo- en vwo-scholieren is dat zij bij de start van de meting nog geen diploma hadden (zij waren 16 jaar). Verschillen in doorstroom naar het hoger onderwijs bij deze groep kunnen deels al in de laatste fase van het voortgezet onderwijs ontstaan; niet alle leerlingen halen een diploma en ook daarbij kunnen zich verschillen tussen inkomensgroepen voordoen.
- 4 Gemeten via indicatoren als de tijd die ouders besteden aan het lezen van kranten en nieuwsbladen, literaire romans, literaire romans in een vreemde taal, en de frequentie van het bezoeken van museum, theater en klassiek concert.
- 5 Het mogelijke effect van de verhoging van het maximale collegegeld naar 9000 pond in 2012 is niet meegenomen in deze analyses.
- 6 De experimentele en controlegroep kregen in financieel opzicht gelijkwaardige alternatieven aangeboden: kwijtschelding van collegegeld vooraf, op voorwaarde dat men na de studie een baan in de publieke sector aanvaardt, respectievelijk kwijtschelding van een lening voor het collegegeld achteraf op dezelfde voorwaarde. De financiële waarde van beide opties is gelijk. Volgens de klassieke economische theorie zouden beide opties door studenten gelijk moeten worden gewaardeerd. De groep die kwijtschelding van collegegeld vooraf kreeg aangeboden bleek zich echter vaker in te schrijven aan de opleiding en later ook meer te blijven werken in de publieke sector.
- 7 De bevinding geldt voor jongeren uit gezinnen met lage inkomens die in het secundair onderwijs niet op het hoogste niveau presteren. Onduidelijk is of schuldaversie ook een remmende invloed heeft op doorstroom van jongeren uit gezinnen met lage inkomens die wel op het hoogste niveau presteren (Callender en Jackson 2005).



## 4 Keuzes en overwegingen in het huidige stelsel

In dit hoofdstuk komen de aanstaande studenten en hun ouders aan het woord over de wijze waarop zij studiekeuzes maken en met welke overwegingen. Ook spreken zij zich uit over wonen en forensen tijdens de studieperiode. Tenslotte kijken we naar het financiële gedrag: hoe denkt de student de studiekosten te financieren en in het eigen levensonderhoud te voorzien.

Met deze schets willen we de belangrijkste gedragsreacties onder het huidige stelsel in kaart brengen, om deze straks te kunnen vergelijken met de eventueel aangepaste gedragsreacties en overwegingen onder een sociaal leenstelsel (hoofdstuk 5).

Aan de groeps gesprekken nemen aanstaande studenten en hun ouders deel, maar ook studenten hoger onderwijs komen aan het woord. Die blikken terug op hun plannen bij aanvang van de studie en hun overwegingen daarbij; ook vertellen ze hoe de plannen uitwerken in de praktijk. Een belangrijk aandachtspunt in het onderzoek is of er mogelijk een verschil is in gedragsreacties en overwegingen naar sociaaleconomische klasse.

### 4.1 Studiekeuze gedrag

*Ik heb er nooit over getwijfeld om te gaan studeren. Gewoon voor de toekomst. Ik denk dat je beter een vervolgopleiding kunt gaan doen, dat je dan veel betere kansen hebt; een betere baan, een betere toekomst, meer dingen van je interesse kunt gaan doen. (scholier 5 havo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Overwegingen om te gaan studeren in hoger onderwijs

De havo- en vwo-scholieren willen gaan studeren omdat ze dit als een logische volgende stap zien na de middelbare school. Bij havo of vwo hoort een vervolgstudie, vinden ze. De scholieren willen later een leuk leven, een carrière of een boeiende baan met toekomst en een goed inkomen. Ze willen later geen spijt krijgen en dus willen ze nu de kans benutten.

Geen van de ondervraagde scholieren heeft overwogen af te zien van een studie in het hoger beroepsonderwijs (hbo) of het wetenschappelijk onderwijs (wo). Voor de scholieren is het hooguit de vraag of ze eerst een jaar iets anders zullen gaan doen. De hbo- en wo-studenten die deelnamen aan het onderzoek bevestigden de vanzelfsprekendheid van studeren. Ook zij zeggen dat het destijds niet in hen opkwam niet te gaan studeren. Als vwo'er koos je bovendien vanzelfsprekend voor het hoogst mogelijke niveau en niet voor hbo.

Voor de vwo'ers van nu staat eveneens vast dat de vervolgopleiding een universitaire studie zal zijn.

*Het is zonde om je hele vwo weg te gooien als je niet gaat studeren. Je kunt ook wel een hbo-opleiding doen, dan gebruik je het nog wel, ja, maar om nu helemaal niks te gaan doen... Dat is dan het weggooien van je opleiding. Het is gewoon een vervolgroute die al uitgestippeld ligt. (scholier 6 vwo, midden-/hoge sociaaleconomische status).*

De ouders van scholieren havo en vwo denken daar hetzelfde over. Ze vinden het heel belangrijk dat hun kind gaat studeren. Volgens de ouders stelt een algemene opleiding (havo, vwo) te weinig voor en is een goed diploma op de arbeidsmarkt steeds noodzakelijker geworden. Hetzelfde argument geeft een van de hbo-studenten.

*Ja, wat kun je met je vwo-diploma, of tenminste, ik heb dan vwo gedaan, maar je wil het toch wel iets verder schoppen. (student hbo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Hoewel de mbo'ers al een diploma op zak hebben, vinden hun ouders het ook belangrijk dat hun kind doorgaat naar het hbo, zodat hun kind verder komt en het beter krijgt dan zichzelf. De studenten mbo denken er verschillend over; een deel van hen weet niet of ze verder zullen studeren, voor anderen is dat een uitgemaakte zaak. Degenen die doorgaan denken hun baankans te vergroten of willen bijvoorbeeld een leidinggevende baan. Ook zegt men wel te willen studeren om zichzelf te ontplooien en er voor zichzelf alles uit te halen wat er in zit. Voor de meeste mbo-studenten is het hbo een bewuste keuze en het mbo daarvoor een noodzakelijke tussenstap. Bij een aantal van deze stapelaars is het nooit de bedoeling geweest op het mbo-niveau uit te stromen.

*Ik wilde al vanaf de middelbare school bouwkunde doen, ik wilde eerst architect worden. Maar met bouwkunde op het mbo, dat is te saai om alleen maar te ontwerpen, tekeningen maken.*

*Ik wil door naar het hbo, dat was altijd mijn droom al. Ik deed eerst ook havo maar ik ben twee keer gezakt door Engels, terwijl je voor bouwkunde op het hbo geen Engels nodig hebt. (student mbo, lage sociaaleconomische status)*

Een aantal deelnemers (in verschillende focusgroepen) merkt op dat er steeds hogere opleidingseisen worden gesteld, zelfs voor eenvoudige banen. Ook een mbo-diploma stelt tegenwoordig niet veel meer voor, vinden sommigen. Voor enkele hbo-studenten die eerst mbo hebben gedaan was het destijds de reden om verder te studeren.

*Met een mbo-papiertje heb je weinig kans op een baan, dus eigenlijk was ik min of meer gedwongen om verder te studeren. (student hbo, lage sociaaleconomische status)*

Het belang van een hbo-diploma ten opzichte van een mbo-diploma wordt echter ook gerelativeerd. Een van de ouders wijst erop dat praktisch vakmanschap minstens zo belangrijk is, en in de branche waarin zijn zoon werkt (tuinsector) zelfs belangrijker dan een diploma. Dit argument wordt ook door enkele mbo-studenten zelf aangevoerd, zoals een student grafisch ontwerp en een student fijne mechanica. Een hbo-opleiding voegt voor hen niet zozeer meer vakbekwaamheid toe als wel de kans op een leidinggevende positie.

Mede door de crisis is de arbeidsmarktpositie van veel mbo'ers echter niet erg gunstig, een reden om verder te gaan studeren in het hbo. Zo is ook de huidige werkloosheid in de bouw een reden om naar het hbo te gaan. Over een paar jaar zijn er misschien wel weer banen in de bouw, zegt een van de studenten.

Aan de gesprekken namen ook studenten deel die na hun mbo-opleiding niet willen doorgaan in het hbo. Ze zien daarvan af omdat ze al een baan hebben of die gemakkelijk kunnen krijgen. Het hbo-diploma heeft niet altijd een meerwaarde, omdat in bepaalde branches niet de hoogte van het diploma van belang is maar wat men feitelijk presteert.

Andere redenen die mbo'ers geven om niet door te gaan is dat men geen geschikte vervolgopleiding kan vinden of dat men zich inmiddels te oud vindt.

Hogeropgeleiden verdienen meer geld

Een van de ouders met een kind op havo/vwo meent dat de studiekeuze van jongeren wordt bepaald door het geld dat ze er later mee kunnen verdienen.

*Jongeren willen allemaal manager worden en vooral veel geld verdienen. (ouder van scholier, midden-/hoge sociaaleconomische status).*

Het accent in het keuzeproces lijkt echter toch vooral te liggen op het soort baan dat de deelnemers later denken te krijgen en veel minder op het salaris. Het argument van hogere verdiensten wordt wel door ouders van de mbo'ers genoemd: als mbo'er verdient je te weinig, zo zegt men. Dit argument komt het sterkst naar voren in de focusgroep met deelnemers met een lage sociaaleconomische status. Een van hen, een deelnemer met een bijstandsuitkering, zegt dat al haar kinderen geld willen verdienen om de dingen te kunnen doen die ze graag willen, 'dingen die normaal zijn voor iemand met rijke ouders'. Andere ouders in de groep herkennen deze drang bij hun kinderen.

Keuzestress bij de jongeren

Een paar scholieren havo/vwo zijn heel stellig in hun keuze: al lang staat vast wat ze gaan doen of later willen worden. Ze zijn echter een uitzondering; de meeste scholieren vinden het moeilijk. Er is sprake van keuzestress. Bij sommigen is die pas sinds kort voorbij; zij hebben hun keuze inmiddels gemaakt. Maar andere scholieren zitten nog midden in dat keuzeproces. Veel scholieren zeggen nog te twijfelen. Een havist zegt dat 30-40% van zijn klasgenoten nog niet weet wat ze zullen gaan doen, terwijl ze vlak voor hun eindexamen zitten. Een andere scholier zegt dat al bij het kiezen van een vakkenpakket 'door zijn hoofd spookt' dat hij duidelijk moet krijgen wat hij later wil worden. Het feit dat zijn ouders zelf niet hebben gestudeerd, vergroot de keuzestress.

*Ze vinden het mooi om te zien dat ik het kan. Ik wil ze bewijzen dat ik voor mijn toekomst ga. (scholier 5 havo, lage sociaaleconomische status)*

Er zijn zowel scholieren die heel tevreden zijn over hoe de school hen heeft voorbereid op de keuze voor een vervolgopleiding als scholieren die juist de steun van school hebben gemist en zich aan hun lot overgelaten voelen. Een decaan wist slechts twee studierichtingen te noemen, volgens een scholier. Een andere scholier vat de houding van zijn school samen als 'je zoekt het maar uit'.

Een aantal scholieren heeft in het verleden een verkeerd profiel gekozen voor de favoriete studie. Er zijn scholieren die daar enigszins verbitterd over zijn; ze zijn destijds niet goed voorgelicht en voelen zich daar de dupe van.

In het keuzeproces spelen de open dagen vaak een belangrijke rol. De aankomende studenten zijn enthousiast over de voorlichting van universiteiten en hogescholen. Open dagen zijn soms bepalend voor de feitelijke studiekeuze, vaker nog voor de keuze van de stad en instelling waar men de studie wil volgen. De presentaties, de gesprekken met docenten of studenten en 'de sfeer' zijn heel belangrijk in het keuzeproces.

Twijfelen de aankomende studenten vooral over de studierichting, enkele ouders van mbo-studenten twijfelen over het niveau: ze weten niet of hun kind het hbo wel aankan. Ook enkele hbo'ers die eerst een mbo-studie deden, zeggen dat zij hebben getwijfeld of ze wel geschikt waren voor het hbo. Bij de mbo-studenten zelf horen we dit soort overwegingen niet; het lijkt alsof zij ervan uitgaan dat als je het juiste mbo-niveau hebt (niveau 4) voor toelating tot het hbo, dit ook betekent dat je het hbo aankan. Anders dan veel scholieren hebben de meeste mbo-studenten wel een duidelijk beeld van wat zij willen bereiken, vaak op basis van goede stage-ervaringen. Soms leidt de stage juist tot het besluit te switchen van studierichting. De mbo'ers die willen doorstromen lijken echter weinig impulsief te kiezen en ook nauwelijks te twijfelen over de hbo-opleiding die ze op het oog hebben. Dat was bij een aantal van hen anders toen ze hun mbo-opleiding moesten kiezen. Hierbij kan leeftijd een rol hebben gespeeld; er moet immers al op jonge leeftijd in het vmbo een keuze voor een bepaalde richting worden gemaakt waar de mbo-opleiding op aansluit. De studenten hbo en wo waren, zoals gezegd, destijds niet bezig met de vraag óf ze zouden studeren maar wát ze zouden studeren. Belangrijke overwegingen waren dat de studie moet aansluiten bij de eigen interesse en de studie leuk moet lijken. Andere overwegingen zijn dat de studie moet aansluiten bij de eigen vaardigheden en capaciteiten, bijvoorbeeld bij een vak waar men op de middelbare school goed in was. Vooral de studenten in de focusgroep voor de midden-/hoge sociaaleconomische status lijken te kiezen voor iets waar ze goed in zijn.

De rol van ouders in het keuzeproces: stimulerend maar terughoudend  
Ouders vervullen een belangrijke rol in het keuzeproces. Velen vinden het echter lastig om hun kind te helpen kiezen. Verschillende ouders hebben al een of meer kinderen die van studie of opleiding geswitcht zijn. Die zoon of dochter is bijvoorbeeld al op de middelbare school afgestroomd van gymnasium naar havo, of op de universiteit of hbo een of meer keer geswitcht, en soms zelfs ook gestopt na verschillende pogingen. De ouders realiseren zich dat het maken van de juiste studiekeuze niet eenvoudig is. Ouders gaan mee naar de open dagen voor voorlichting over de studie waar hun zoon of dochter interesse in heeft. Ook laten ze hun kinderen testen om interesses te achterhalen en advies te krijgen over passende studiemogelijkheden. De ouders voeren gesprekken met hun kinderen om te peilen wat hun interesses zijn en mee te denken welke opleiding daar bij past. De eigen keuze van het kind is echter altijd leidend. Wel benadrukken ouders in dat keuzeproces het perspectief op een baan.

*Nou ik kan me herinneren dat ik vooral met mijn studiekeuze bezig was met: wat vind ik leuk en wat zou ik willen doen, en dat mijn ouders me hebben geprobeerd mee te geven: denk wel na of je ook een baankans hebt, en of je toekomstperspectief hebt, niet iets waar je spijt van krijgt. Ik ben getriggered om heel goed na te denken en dus een weloverwogen keus te maken.*  
(student hbo, lage sociaaleconomische status)

Ouders vervullen ook een praktische rol, door hun kinderen er bijvoorbeeld op wijzen dat ze zich ook op een tweede studie moeten oriënteren, voor het geval ze worden uitgeloot bij de eerste.

Alle ouders stimuleren hun kinderen om verder te studeren. Ouders hebben daarbij de toekomst van hun kinderen op het oog, sommige ouders ook expliciet de studententijd zelf. Een van de ouders (lage sociaaleconomische status) merkt op zelf nooit de kans te hebben gehad, maar dat het studentenleven haar bijzonder leuk lijkt en dat ze het daarom haar kind gunt. Vergelijkbare argumenten geven ook de mbo-ouders. Ze hebben vaak zelf niet de kans gekregen en ze zijn blij dat hun kind die kans nu wel heeft. Onder zowel de ouders van de scholieren havo/vwo als de mbo-ouders zijn er mensen die zichzelf naast hun werk via het avondonderwijs verder hebben ontwikkeld. Ze raden hun kind deze moeizame weg af en gunnen het een eenvoudiger traject naar interessanter werk.

Volgens enkele scholieren hadden hun ouders wel de kans om te studeren, maar hebben ze die destijds niet genomen. Daar hebben ze nu nog spijt van en die boodschap krijgen hun kinderen mee.

Arbeidsmarktperspectief speelt mee

De ouders van de scholieren letten tijdens het keuzeprocess van hun kinderen vaak op het arbeidsmarktperspectief van een studie en bespreken dit met ze. Er is volgens de ouders (midden-/hoge sociaaleconomische status) veel te veel aanbod en hun kinderen overzien het niet. Die kiezen doorgaans voor een studie die ze leuk vinden, en 'leuk' is bijvoorbeeld niet een baan waarbij ze later op kantoor zitten. Toch zeggen ook de meeste scholieren havo/vwo in hun overwegingen om te gaan studeren mee te wegen dat ze later dan een goede baan en een goed inkomen kunnen krijgen. Een scholier overwoog om verpleegkunde te kiezen, vanwege de baanzekerheid na afloop van de opleiding. Om dezelfde reden heeft de scholier de opleiding voor acteur of fotograaf laten vallen. Uiteindelijk kiest de scholier overigens voor de hogere hotelschool, een keuze die wordt ingegeven doordat de opleiding breed is en je 'er alle kanten mee op kan'. De scholieren willen niet studeren om het studeren; ze willen na hun studie een goede kans hebben op een baan.

Bij de mbo'ers die willen doorstromen speelt het arbeidsmarktperspectief zo mogelijk een nog belangrijkere rol. Omdat men de kans op een goede baan ongunstig inschat, gaat men verder in het hbo. De ouders van de mbo-studenten verwoorden het sterkst dat mbo 'gewoon niet genoeg meer is om later een goede baan te krijgen'. De hbo'ers die deelnamen aan het onderzoek bevestigen dit beeld. Het arbeidsmarktperspectief is met name bij de hbo-studenten een belangrijke en bewuste overweging om te gaan studeren, vooral als ze zijn doorgestroomd vanuit het mbo.

Ook voor enkele studenten wo speelt het arbeidsmarktperspectief een rol en dan met name in het behalen van de mastertitel, waarmee men zich gunstig kan onderscheiden van degenen met uitsluitend een bachelor. De studenten denken na of ze met een studie later ook een baan zullen krijgen, maar houden doorgaans toch vast aan de studie waar hun interesse ligt.

De studenten in het hoger onderwijs zeggen dat ze beseffen dat de positie van hogeropgeleiden beter is op de arbeidsmarkt dan die van midden- en laagopgeleiden. Wel

hangt het af van de gekozen studierichting en van de economie. Er moeten natuurlijk wel banen zijn, zeggen ze.

Wel of niet eerst een tussenjaar nemen?

De aanstaande veranderingen in de studiefinanciering spelen mee in de beslissing om wel of niet een tussenjaar te nemen. De scholieren weten dat de studiefinanciering over een jaar gaat veranderen. Het is voor veel scholieren reden om af te zien van een tussenjaar en nog dit jaar te beginnen met een studie. Een scholier (midden-/hoge sociaaleconomische status) kiest er bijvoorbeeld voor om alvast te starten met een studie elektrotechniek, hoewel hij eigenlijk geneeskunde wil gaan doen maar dit jaar te laat was voor de selectieprocedure. Een andere scholier had eigenlijk na 5 havo naar het vwo gewild, maar ziet daar eveneens van af. Het betekent dat ze een hbo-studie gaat volgen die niet haar eerste keuze is. Andere scholieren zeggen dat de noodzaak om te slagen voor school des te groter is nu ze nog studiefinanciering kunnen krijgen. Ook degenen die voor een studie opteren via loting zijn zich ervan bewust dat ze beter cum laude kunnen slagen om meer toelatingskansen te maken. Dit jaar niet ingeloot zijn betekent immers het jaar erna weer proberen, maar dan zonder studiefinanciering.

Ouders zijn zich er eveneens van bewust dat de studiefinanciering na dit jaar gaat veranderen. De meeste ouders die we spraken zeggen dat hun kind direct aansluitend gaat studeren. Een van de ouders had haar zoon die niet weet wat hij wil doen, aanvankelijk een *gap year* willen gunnen, maar nu de studiefinanciering verandert, dwingt ze hem om toch dit jaar al een studiekeuze te maken.

*Hij moet absoluut een bewuste keuze maken, want een foute keuze kost nog meer geld, door de kans dat hij dan uitvalt. Ik had eerder gedacht: als hij het nu niet weet, of hij is er niet aan toe, dan ga je maar een jaar naar het buitenland of zo, en dan ga je er over denken en daarna studeren. Maar ja, nu dat alles zo gaat veranderen vanaf 2014... (ouder scholier havo/vwo, lage sociaaleconomische status)*

In de groep mbo'ers weet men eveneens dat uitstel van studeren financiële consequenties heeft.

*Dat is ook de reden dat ik gelijk door ga studeren, anders was ik nog een jaar gaan werken. Ik heb wel een baan aangeboden gekregen en dat ga ik in de zomer doen, daarna neem ik dan ontslag om te studeren. (student mbo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Ouders raden hun kind soms ook af een tussenjaar te nemen om andere dan financiële redenen. De ouders zijn bang dat hun kind na dat tussenjaar de motivatie voor een studie niet meer kan opbrengen.

Ondanks de wijzigingen zijn er ook scholieren die wel een tussenjaar nemen. Een van de ouders zegt dat hun zoon dat doet omdat hij pas 17 jaar is en ze hem nog te jong vinden om te kiezen. Ze willen hem liever eerst wat ruimte geven en hem laten testen voordat hij zijn keuze gaat maken.

Een paar mbo'ers en scholieren zeggen eveneens een tussenjaar te zullen nemen, omdat men bijvoorbeeld nog niet weet wat men moet kiezen of te laat is met de inschrijving. Enkele mbo'ers willen eerst kun kansen op de arbeidsmarkt beproeven. Het tussenjaar wordt ook benut om te reizen of heel praktisch om tekorten in het vakkenpakket aan te pakken. Men weet dat men daardoor studiefinanciering misloopt; een van de scholieren zegt daar slechts over: 'Ja, dat is wel een beetje een nadeel.'

Wordt studeren als een investering in jezelf gezien?

Studeren is heel belangrijk. Weliswaar zegt geen van de scholieren havo of vwo uit zichzelf letterlijk studeren op te vatten als een investering, maar uit alles blijkt dat ze dit wel degelijk zo zien. Je moet een vervolgopleiding doen om vooruit te komen en om het later beter te hebben: meer keuze, een betere uitgangspositie op de arbeidsmarkt en hopelijk een baan die je lange tijd kan boeien.

De ouders van scholieren havo/vwo benoemen dit niet zo, maar in alles stralen zij uit dat een studie in het hoger onderwijs 'loont'. Het havo- en vwo-diploma stelt te weinig voor, de banen liggen niet voor het oprapen, en dus is een diploma hbo of wo een veel beter uitgangspunt.

Hetzelfde zien we terug bij de mbo'ers die streven naar zelfontplooiing en sociale stijging, hetgeen als een 'investering in jezelf' kan worden opgevat. Het wordt door hen echter niet als een 'investering' gelabeld. Wel merkt een van de mbo-ouders (midden-/hoge sociaaleconomische status) op dat de kost voor de baat uit gaat. Met een hbo-diploma mag men een hoger salaris verwachten; de studie wordt opgevat als een investering die zichzelf terug moet verdienen.

De hbo-studenten bevestigen deze investeringsopvatting. Een paar van hen zeggen dat ook letterlijk zo. Ook zij zijn gaan studeren om straks meer kans op de arbeidsmarkt te hebben. Het is vooral in de groep met een lage sociaaleconomische status dat dit investeringsperspectief naar voren komt, waarbij ook letterlijk wordt bedoeld dat er kosten aan verbonden zijn. Studeren is je eigen, verstandige keuze, en daar mag je wel wat voor over hebben want dat verdient zich later terug, zo vindt men.

#### 4.2 Woon- en forensgedrag

Grofweg nemen de aanstaande studenten drie typen beslissingen die bepalend zijn voor het woon- en forensgedrag tijdens de studie: de keuze voor de beste of meest aansprekende opleiding; de keuze voor de leukste stad om in te studeren of te wonen; en de keuze voor de dichtstbijzijnde opleiding.

Een aantal scholieren kiest overtuigd voor een hogeschool of universiteit waar de opleiding het beste staat aangeschreven, ook al betekent dat een langere reisafstand. Andere scholieren kiezen voor een bepaalde stad (Amsterdam, Utrecht of Maastricht) omdat die hen aantrekkelijk lijkt. Die keuze lijkt soms vooraf te gaan aan de studiekeuze zelf. Men houdt er wel rekening mee hoe makkelijk of moeilijk het is om in die stad aan een betaalbare kamer te komen. Men wil graag zelfstandig wonen en verwacht van het uit huis gaan en wonen in een studentenstad vrijheid en gezelligheid met vrienden. Nog weer andere aanstaande studenten kiezen voor een opleiding in de buurt. Dat is

overigens niet altijd de eerste keus. Zo zegt een van hen (lage sociaaleconomische status) eigenlijk een opleiding te willen volgen in het noorden van het land omdat deze beter staat aangeschreven. De keus valt echter toch op een opleiding in de buurt, aangezien ze in het noorden geen familie heeft wonen en dus elke dag een lange reis zou moeten maken. Op kamers gaan – anders dan bij familie logeren – is voor haar geen optie; dat is te duur. Soms ook vinden ouders het geen prettig idee dat hun kind zo jong al op kamers gaat. Een van hen zegt bijvoorbeeld dat haar dochter niet voor een studie in een andere stad mocht kiezen, omdat ze dan uit huis zou moeten, en ‘in onze cultuur is het een beetje lastig om uit huis te gaan’.

Sommige opleidingen worden echter maar op een of enkele locaties in Nederland aangeboden. Bij een uniek aanbod is er eenvoudigweg geen keus, dat geldt met name soms voor particuliere opleidingen. Bij de keuze voor een *university college* ligt de woonplaats direct vast: men gaat er op de campus wonen. Voor een aantal scholieren speelt een rol dat ze moeten afwachten of en zo ja waar ze worden ingeloot. Dat kan een stad zijn die ver van hun woonplaats ligt en waarvoor ze op kamers moeten.

Veel aanstaande studenten zeggen gewoon thuis te blijven wonen; op kamers gaan vinden ze te duur. Ook zegt een aantal van hen geen haast te hebben. Ze hebben het doorgaans naar hun zin thuis, hoeven zelf niets te regelen, er wordt voor ze gezorgd en dat bevalt prima. Hun sociale activiteiten spelen zich af in hun woonplaats. Omdat er goed openbaar vervoer is naar de studielocatie is de noodzaak om uit huis te gaan niet groot. Sommige scholieren willen eerst wennen aan deze nieuwe fase in hun leven voordat ze op kamers gaan. De inrichting van de studie speelt eveneens een rol in de beslissing om voorlopig thuis te blijven wonen. Soms is voorzien in een stagejaar in het buitenland en dan wil men niet met dubbele lasten geconfronteerd worden. Het argument van thuis wonen om kosten te besparen speelt eveneens bij de mbo-studenten. Sommige mbo'ers hebben wel de wens om tijdens hun hbo-opleiding op kamers te wonen, maar of ze dat gaan doen is afhankelijk van de kosten. Voorlopig woont men nog thuis. Men vindt de ov-kaart een uitkomst om de afstanden tussen thuis en opleiding of stageplaats te overbruggen.

Het woon- en forensgedrag van de studenten in het hbo en wo bestaat uiteraard niet langer uit plannen, zoals bij de scholieren en mbo'ers. De studenten hebben hun keuze al gemaakt. Van de deelnemende studenten woont ongeveer de helft thuis bij hun ouders en de andere helft op kamers; de studenten wo wat vaker op kamers en de hbo-studenten wat vaker thuis. De thuiswoners zeggen eveneens dat te doen om kosten te besparen. Dit argument horen we vaker bij de studenten in de focusgroepen met deelnemers uit de lage sociaaleconomische status. Bijkomende argumenten zijn dat betaalbare woonruimte moeilijk is te vinden en de reisafstand van huis naar opleiding goed is te overbruggen. De studenten die op kamers wonen, zeggen vaak dat ze ‘er aan toe waren’ om op zichzelf te gaan wonen, of ‘dat het tijd werd’ om zelfstandig te wonen. Ook al hebben ze het thuis meestal naar hun zin, de vrijheid lonkt. Hoewel de studenten wellicht soms een even lange reistijd als de thuiswonende studenten hebben van en naar hun studie, vinden



deze studenten hun reistijd lang, of te lang om dagelijks te overbruggen. Een ander argument voor op kamers wonen is dat men zo makkelijker actief kan deelnemen aan alle activiteiten rond de studie en het verenigingsleven.

### 4.3 Financieel gedrag

Een ander hier onderscheiden type gedragsreactie betreft het financieel gedrag van studenten: hoe wordt de studie bekostigd, hoe voorziet men in het levensonderhoud en wat zijn de overwegingen daarbij? Alle deelnemers zeggen een mix aan financieringsbronnen te benutten. Een belangrijke financieringsbron is de basisbeurs en eventueel een aanvullende beurs. Daarnaast spelen bijdragen van ouders of grootouders een rol, de bijverdiensten van de student, en spaarpotjes van de ouders of de student zelf een rol. Een enkele deelnemer kan voor dit doel beschikken over een erfenis. De scholieren, mbo-studenten en hun ouders spreken zich in de focusgroepen uit over wat ze straks zullen gaan doen. Voor de studenten in het hoger onderwijs is de bekostiging van hun studie en levensonderhoud al praktijk.

We beschrijven hier welke bronnen de deelnemers zeggen aan te wenden voor studie en levensonderhoud.

#### Studiefinanciering

De basisbeurs is een financieringsbron die voor alle deelnemende studenten vaststaat, met uitzondering van degenen die volgend jaar nog niet zullen starten in het hoger onderwijs. Voor de deelnemers uit de lage sociaaleconomische statuscategorie is verder de aanvullende beurs een belangrijke financieringsbron, al werd deze in de focusgroepen niet altijd even expliciet genoemd.

In de gesprekken bleek overigens dat studenten van gescheiden ouders de aanvullende beurs soms kunnen mislopen, omdat er in de toekenning ook rekening wordt gehouden met het inkomen van een ouder die in werkelijkheid niet bijdraagt in de kosten.

Meer variatie treedt er op in de mate waarin deelnemers over andere financieringsbronnen kunnen beschikken.

#### De bijdrage van ouders

Met name de scholieren midden-/hoge sociaaleconomische status zeggen dat hun ouders de studie voor hen gaan betalen; enkele scholieren nemen dat voetstoots aan. Ze hebben soms al een studerende broer of zus en verwachten dat zij op dezelfde wijze zullen worden bijgestaan. Bij andere scholieren zijn de ouders daar duidelijk over geweest naar hun kind.

*Ze zeggen gewoon: die studie krijg je van ons. (scholier 5 havo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Ouders die deelnamen aan het onderzoek zeggen zelf te zullen bijdragen in de studiekosten of kosten voor levensonderhoud van hun kind tijdens de studie. Ouders in de groep midden-/hoge sociaaleconomische status zeggen soms dat hun kinderen er gewoon niet bij stil staan hoe de studie betaald moet worden. Ze gaan er volgens hen

vanuit dat hun ouders betalen. In de andere groep (lage sociaaleconomische status) zegt geen van de ouders dit over zijn of haar kind.

De bijdrage van ouders betreft het meest de kost en inwoning van de thuiswonende student en vaak ook een bijdrage aan de studiekosten, zoals het collegegeld of de studieboeken. Sommige ouders geven een maandelijks bijdrage, al dan niet gebaseerd op de normbedragen van het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud).

De scholieren die naar een dure particuliere opleiding gaan weten dat ze daar de financiële steun van hun ouders voor nodig hebben.

In de groep ouders van mbo-studenten met midden-/hoge sociaaleconomische status twijfelt een aantal over de mogelijkheden om zelf de studie van hun kinderen te financieren. Hoewel men vaak gespaard heeft, wordt het moeilijk als meerdere kinderen studeren. Diverse keren komt ter sprake dat het steeds lastiger wordt om mee te betalen aan de studie van hun kind. Bijvoorbeeld omdat men zelf werkloos is geworden, of omdat het aanbod van werk minder wordt (bij zelfstandigen). Enkele ouders zeggen dat een studielening voor hun kind een optie is; voor andere ouders geldt dat niet. Ze vinden dat zichzelf eigenlijk degenen zouden moeten zijn die de studie betaalt.

*In hoeverre kan je van een kind verwachten dat ze een studie betalen? (ouder van mbo-student, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Bij scholieren met een lage sociaaleconomische status staat een bijdrage van ouders helemaal niet vast, maar dat verwachten ze ook niet.

*Dat is de reden dat ik niet 'mijn ouders' heb opgeschreven in dit rijtje [over het bekostigen van de studie]. Ik denk niet dat zij mij heel riant kunnen ondersteunen in mijn studie. Mijn vader werkt en mijn moeder niet. En ik heb ook nog een zusje. Ik denk niet dat ze mij echt kunnen ondersteunen. Dat verwacht ik ook niet van ze. Ik ga ze niets kosten. (scholier 6 vwo, lage sociaaleconomische status)*

Van de hbo-studenten krijgen sommigen nog een toelage van hun ouders; bij anderen ligt dat anders.

*Mijn ouders hebben gezegd, je bent nu 18 en we trekken onze handen van jou af, zeg maar. Dus ik heb gewoon studiefinanciering met aanvullende beurs en ik probeer zoveel mogelijk te werken nu, ik heb twee banen nu. (student hbo, lage sociaaleconomische status)*

Deze student volgt een erg dure particuliere opleiding en ze probeert er zoveel mogelijk bij te werken om haar studieschuld straks te kunnen aflossen. Andere studenten hoeven evenmin op veel ondersteuning van hun ouders te rekenen; de ouders vinden dat hun kinderen volwassen zijn en zeggen dat ze alles zelf moeten regelen.

Sparen

Ook sparen deelnemers voor dit doel. Scholieren hebben soms zelf al met bijbaantjes een financiële reserve opgebouwd. Een scholier (lage sociaaleconomische status) zegt bijvoorbeeld vanaf haar dertiende gespaard te hebben en dit spaargeld te gaan gebruiken voor haar studie.

In de gesprekken met ouders van scholieren wordt eveneens duidelijk dat veel ouders voor dit doel sparen. Onder de mbo-studenten zitten ook veel spaarders, met name bij de studenten met lage sociaaleconomische status. Ze willen daarmee hun hbo-opleiding bekostigen en soms ook daarvan op kamers kunnen wonen.

### Lenen

Voordat het thema sociaal leenstelsel aan de orde komt zegt al een deel van de deelnemers te zullen gaan lenen om de studie te bekostigen. Een deel van de scholieren zegt niet te gaan lenen; men wil dit niet of men denkt dat het niet nodig is. Ongeveer de helft van de scholieren zegt echter wel te zullen gaan lenen, of dit te overwegen. Voor een paar van hen is dat een laatste optie als blijkt dat ze niet kunnen rondkomen; anderen zeggen sowieso te gaan lenen. Dat betekent een lening bij Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). Andere scholieren (midden-/hoge sociaaleconomische status) zeggen van hun ouders te lenen als ze niet kunnen rondkomen.

Degenen die zeggen te gaan lenen via DUO zijn daar niet echt blij mee, maar zullen het desondanks doen.

[Vraag: Dus je moet er bij gaan lenen. Wat vind je ervan?] *Ik vind het aan de ene kant wel jammer, maar de meeste studenten ronden hun studie met een lening af. (scholier 5 havo, lage sociaaleconomische status)*

Er worden argumenten voor het lenen aangevoerd die duidelijk maken dat men liever zou gaan werken. Als dat echter niet lukt zal men lenen. Zo zegt een van de scholieren geen kans te zien om naast een drukke studie nog te werken.

*Tandheelkunde is een hele intensieve studie. Iedere dag van half negen tot zes op school. Dan moet je ook nog eens, als je niet goed bent in de praktijk, zelf gaan oefenen buiten school. Ik heb geen tijd om te werken. Misschien in het weekend. Ik moet mezelf ook niet doodwerken. In de vakantie weet ik ook nog niet of ik ga werken. (scholier 6 vwo, lage sociaaleconomische status)*

Een van de scholieren die een tussenjaar neemt en dus de basisbeurs misloopt, zal veel gaan werken in de vakanties en 's avonds, denkt meerdere baantjes te nemen en zal als hij op kamers gaat proberen zo goedkoop mogelijk te leven. Lenen is voor hem geen optie.

*Nee, ik heb het een beetje gehad met die leningen, nare ervaringen mee gehad, oorzaak ligt ook bij familie. Geen leningen meer, want die leiden tot schuld. Ik heb beetje uitgevogeld dat het zou moeten gaan zonder studiefinanciering, dat het ook te redden valt. (scholier 5 havo, lage sociaaleconomische status)*

Een andere scholier die eveneens een tussenjaar neemt en dus onder het nieuwe regime zal vallen, denkt daar anders over. Ze zal een bijbaan nemen maar daarnaast gaan lenen.

*Ook een lening, ik moet wel, want ik krijg geen studiefinanciering, tenzij de regeling niet doorgaat. Ook bij studiefinanciering heb ik nog een lening nodig. Mijn broer betaalt 13.000 per jaar aan collegegeld, doet de Tio Hogeschool. En als je straks vergelijkt wat hij*

*voor studieschuld heeft, dan kan het dus altijd erger, in mijn ogen.* (scholiere 6 vwo/gymnasium, midden-/hoge sociaaleconomische status).

De meeste scholieren willen echter niet graag lenen. Men zegt het tijdens de studie liever wat zuiniger aan te willen doen. Ze vinden zichzelf te jong om een schuld aan te gaan. Men kent soms voorbeelden van mensen die lang bezig zijn met het afbetalen van hun studieschuld en dat lijkt ze niet aantrekkelijk. Hun ouders stimuleren hen ook om niet te gaan lenen, zeggen ze.

De ouders die we vroegen hoe hun kind de studie zal financieren, laten een duidelijk verschil naar mogelijkheden zien. De helft van de ouders in de groep lage sociaaleconomische status zegt heel expliciet dat hun kind aanvullend op andere inkomstbronnen zal moeten lenen. Geen van de ouders in de andere (midden/hoge) groep noemt echter lenen in het rijtje van financieringsopties. Sommige ouders in de groep lage sociaaleconomische status hebben evenwel een grote weerzin tegen lenen; ze hebben er soms zelf mee te maken gehad en willen dat niet voor hun kind.

#### Werken

Bijna alle scholieren zijn wel van plan naast hun studie te gaan werken voor hun levensonderhoud. Ook nu al hebben ze naast school een of meer bijbanen. Het geld dat ze daarmee verdienen is voor uitgaan, soms voor kleding en voor de extra's. De scholieren lijken zelf soms grootse verwachtingen te hebben van wat ze straks bijverdienen. Tegelijkertijd zeggen ze ook nog niet te weten hoeveel uur ze kunnen werken naast hun studie. De meeste ouders van scholieren en mbo-studenten zeggen dat hun kind er tijdens de studie bij zal gaan werken. Dat bijbaantje is volgens de ouders uit de groep midden-/hoge sociaaleconomische status voor de leuke dingen, voor de extra's, zoals uitgaan. Sommige ouders verwachten dat ze daar ook kleding van betalen, maar andere ouders in deze groep geven hun kind kleedgeld. Het bijbaantje lijkt soms meer een pedagogische functie te hebben.

*Ze heeft al drie jaar een baantje. Ja, dat zet niet veel zoden aan de dijk, maar het maakt haar bewuster, dat is wel goed.* (ouder scholier havo/vwo, midden-/hoge sociaaleconomische status)

Enkele ouders in de groep midden-/hoge sociaaleconomische status hebben ook liever niet dat hun kind te veel werkt, omdat dit maar afleidt van hun studie.

*Voor de luxe dingen een klein bijbaantje, maar de focus moet op de studie liggen!* (ouder scholier havo/vwo, midden-/hoge sociaaleconomische status)

In de andere groep (lage sociaaleconomische status) vinden de ouders het veel vanzelfsprekender dat hun kind naast de studie gaat werken. Waaraan het geld besteed moet worden, blijft in het midden.

De mbo-studenten (lage sociaaleconomische status) betalen ook nu al zelf veel aan hun levensonderhoud, tenzij ze thuis wonen. In dat geval zorgen de ouders vaak voor hen, maar veel studenten dragen wel bij aan de kosten thuis. Als ze straks in het hbo gaan studeren bekostigen ze dat met studiefinanciering, hun spaargeld en hun eigen inkomsten.

Kleding en extra's worden over het algemeen door de mbo-studenten lage sociaaleconomische status zelf betaald. Bijna alle studenten hebben een of meer bijbanen, soms voor enkele dagen per week. Sommige studenten ontvangen een stagevergoeding. De ouders van mbo-studenten uit de groep lage sociaaleconomische status zeggen dat ze geen geld hebben voor de studie van hun kind of de bijkomende kosten. De bijdrage die ze kunnen leveren is hun kind thuis laten wonen en zorgen voor de basisbehoeften. In sommige gezinnen is ook dat niet mogelijk.

*Ik krijg studiefinanciering met een aanvullende beurs. Daarnaast werk ik bij een speelgoedwinkel in Amsterdam. Ik krijg ook zorgtoeslag en ik moet kostgeld betalen thuis. [Vraag: Je krijgt dus niks van je ouders?] Nee, ik moet alles zelf betalen. [Vraag: Wat vind je daarvan?] Soms lastig, maar ja het is gewoon nodig. Ik heb ook een broertje en die werkt fulltime dus die betaalt ook gewoon geld, kostgeld ja. (student mbo, lage sociaaleconomische status)*

Deze student is geen uitzondering. Er zijn meer mbo-studenten die naast hun opleiding volop werken; hun ouders hebben eenvoudigweg niet de middelen om hen bij te staan. Dat is een gegeven voor de studenten.

*Ik krijg studiefinanciering, heb meerdere bijbanen en krijg zorgtoeslag. Ik krijg niks van mijn ouders, omdat ze dat geld niet hebben. Dus ik werk me drie slagen in de rondte om alles te betalen. [Interviewer: En dat lukt?] Redelijk, ik weet wat ik wil dus ik ga ervoor, maar het is soms wel lastig. Je bent gewoon helemaal aan je einde op een gegeven moment, helemaal op. (student mbo, lage sociaaleconomische status)*

De mbo-studenten in de groep midden-/hoge sociaaleconomische status zeggen naast hun studiefinanciering rond te kunnen komen van wat ze zelf verdienen. Maar hun ouders ondersteunen hen vaak door alle studiekosten te betalen of een deel daarvan; ook kleding, benzine en de telefoonrekening worden soms geheel of gedeeltelijk door de ouders betaald. De jongeren werken echter ook zelf, soms veel.

*Ik heb een eigen bedrijf met een andere jongen, ik werk bij een winkel, ik word ook verhuurd als dj, en ik werk ook op zaterdag bij een monteursbedrijf. (student mbo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Deze student verdient als dj per weekend zo'n 1300 euro maar hoeft niettemin bijna niets zelf te betalen. Er zijn daarentegen ook studenten die wel meebetalen en – net als in de groep lage sociaaleconomische status – daarnaast hun ouders een bijdrage geven voor kost en inwoning.

De studenten verwachten dat ze straks in het hbo zuiniger moeten leven, omdat ze er minder bij kunnen werken dan nu. Een van hen zegt zijn leefstijl te moeten gaan aanpassen.

Van de studenten die deelnamen aan het onderzoek hebben bijvoorbeeld de hbo'ers midden/hoge sociaaleconomische status ook bijbaantjes, maar dat geld wordt niet gebruikt voor studie of levensonderhoud. Het is voor kleding en 'de leuke dingen'; ook wordt er soms van gespaard.

Een van de studenten zegt ook de basisbeurs niet nodig te hebben en het geld op een spaarrekening te storten. Andere studenten geven de basisbeurs aan hun ouders die daar de studiekosten van betalen.

De uitwonende studenten zeggen wel zelf in hun levensonderhoud te voorzien, maar dat hun ouders meebetalen aan de studie.

#### 4.4 Studenten over lenen en schuld

De studenten hbo en wo die deelnamen aan het onderzoek hebben het niet langer over plannen, zoals de scholieren en mbo-studenten, maar over hun feitelijke financieringsgedrag. Naast studiefinanciering, bijbanen en al dan niet een bijdrage van hun ouders, lenen de studenten hoger onderwijs ook onder het huidige stelsel soms al bij. Onder hen zijn studenten die een grote mate van autonomie ten opzichte van hun ouders hebben.

*Dus ik betaal alles zelf, collegegeld, kamerhuur, gas, water, licht, nu ja alles. En daardoor moet ik maximaal bijlenen en werken, want anders krijg ik het niet rond. (student hbo, lage sociaaleconomische status)*

De studenten wo uit de groep lage sociaaleconomische status waren soms al toen ze begonnen aan hun studie van plan om naast de basisbeurs en aanvullende beurs maximaal bij te lenen. Veel studenten in deze groep zeggen 'alles zelf te betalen'. Ze benutten verschillende bronnen en hebben soms ook zelf voor dit doel gespaard.

*Want iedereen zei dat het studentenleven best wel duur zou zijn en ik ging bij een studentenvereniging en dat schijnt dus best wel duur te zijn, dus dat ging best wel snel op. En nu werk ik gewoon voor mijn geld, zo'n twintig uur in de week, maar ik werk heel veel thuis, dus dat is veel tussendoor. (student wo, lage sociaaleconomische status)*

Inmiddels zegt ze dat haar vader het collegegeld deels wil betalen omdat hij het bijzonder vindt dat ze de eerste is in de familie die is gaan studeren.

Enkele studenten lenen maximaal bij om te kunnen rondkomen; andere studenten willen pas lenen in het uiterste geval. Er zijn studenten die een lening nemen om – vastgezet tegen een bepaalde rente – daar voordeel mee te behalen. Alle studenten kennen ook voorbeelden van studenten die niet lenen om in hun levensonderhoud te voorzien maar voor het uitgaan en de vakanties. Ze snappen dat de verleiding groot is, aangezien je het geld zo op je rekening kunt krijgen en de rente laag is. Een van de studenten heeft een tijdje geleend, maar meteen weer opgezegd toen ze een bijbaan kon krijgen. Men probeert over het algemeen het lenen zo lang mogelijk uit te stellen. Dat betekent zuinig leven.

*De ene maand gaat het en de andere maand eet je de laatste week bij vrienden. (student wo, lage sociaaleconomische status)*

Bij benadering weten de studenten hbo hoeveel schuld ze na afloop van hun studie hebben. Ze hebben ooit uitgerekend hoeveel ze moeten terugbetalen en hoe lang dat duurt.

De studenten zeggen een schuld te hebben van ongeveer 21.000-25.000 euro, maar dat het hen waard is. Zonder lening zouden ze de studie niet kunnen doen.

*Maakt me niet heel veel uit, totaal niet. Ik kan het zo wel betalen, en anders zou ik het niet kunnen doen.* (student hbo, lage sociaaleconomische status)

Andere studenten zijn het met hem eens. Omdat de opleiding die ze doen baangarantie biedt en een zeker inkomen, zegt men, hebben ze het aangedurfd.

*Het is misschien een grote lening, je moet het later terugbetalen, maar je kunt de rest van je leven ervan profiteren, want je verdient dan veel meer dan wanneer je die opleiding niet doet. Het is wat je wil.* (student hbo, lage sociaaleconomische status)

*Het is een investering in jezelf.* (student hbo, lage sociaaleconomische status)

De studenten wo weten eveneens bij benadering hoeveel schuld ze hebben opgebouwd. Als ze klaar zijn met hun studie denken twee van hen zo'n 30.000 euro aan schuld te hebben; een student zegt dan 70.000 euro te moeten terugbetalen.

Wie nog niet heeft geleend is daar blij om. Maar de studenten die wel lenen verwachten dat de aflossing zal lukken, ook al omdat je er vijftien jaar over mag doen en het dus om kleine bedragen per maand gaat.

*Als je het goed doet na je studie, want we zitten allemaal op de universiteit, dan kom je automatisch in een inkomensschaal dus dan zou je het zo kunnen aflossen. Ik heb zo'n beetje uitgerekend dat het 100 euro per maand zou zijn.* (student wo, lage sociaaleconomische status)

Niet alle studenten zijn evenwel goed op de hoogte. Toen ze aan hun studie begonnen wisten ze niet hoe de leenstructuur eruit zag en welke bedragen ze zouden moeten lenen om rond te komen. Ze hebben soms samen met hun ouders getracht uit te vinden hoe het zat, maar kwamen daar niet altijd uit.

*Ik wacht wel aftot ik een brief krijg dat ik moet terugbetalen.* (student wo, lage sociaaleconomische status)

Het contrast met de andere groep studenten wo wat betreft het leengedrag is groot. De ouders van de studenten midden-/hoge sociaaleconomische status betalen hun studiekosten en vaak meer dan dat. Bij de uitwonende studenten betalen de ouders soms ook de huur. Sommige studenten dachten erbij te moeten gaan werken of hun spaargeld te moeten aanspreken, maar dat bleek meestal niet nodig; hun ouders betalen uiteindelijk alles.

*Ik ben thuis blijven wonen, dus mijn ouders betalen alles. Stufi mag ik zelfhouden en zorgtoeslag krijgen zij dan. Ze betalen voor de rest alles voor me.* (student wo, midden-/hoge sociaaleconomische status)

De studenten werken er soms ook wel bij, maar dat is niet vanzelfsprekend.

*Ik had verwacht dat ik van mijn ouders geld zou krijgen, stuft en een bijbaantje. Maar nu blijkt dat mijn ouders alles betalen en dat ik mijn stuft heb. Dus ik werk heel sporadisch. (student wo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

De studenten vinden het prettig dat hun ouders voor hen betalen; ze denken ook dat het noodzakelijk is dat ze dat doen. Als hun ouders niet zouden betalen zouden ze moeten gaan lenen, zeggen ze. Dat doen ze nu niet; een van hen heeft wel eens geleend, maar doet dat niet meer. De studenten in deze groep beseffen dat hun leven er anders uit zou zien als hun ouders niet zouden bijdragen.

*Ik moet er niet aan denken, het zou me zoveel stress opleveren dat je op zo'n jonge leeftijd al schulden maakt. (student wo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

De gedachte dat ze net als ze wat gaan verdienen weer geld moeten inleveren om hun studieschuld af te lossen, doet een van hen gruwen. Een andere student relativeert dit echter door te zeggen dat de rente laag is en 'het dus wel mee zal vallen'. Geen van de studenten midden/hoge sociaaleconomische status heeft een studieschuld. Ze prijzen zichzelf daar gelukkig mee.

*Schuld is sowieso erg, dan zit je in de min. (student hbo, midden-/hoge sociaal-economische status)*

*Een buffertje voelt beter, maar aan de andere kant: als je gaat verdienen ben je het binnen een paar jaar kwijt. (student hbo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

*Dan is het niet zo erg. (student hbo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

*Nee, niet super erg, maar ik sluit liever mijn studie af zonder schuld te hebben. (student hbo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

De hbo-studenten die niet hebben geleend, schrikken van de bedragen die in de gesprekken over tafel gaan en van het vooruitzicht om na de studie nog lang te moeten afbetalen.

*Ja, wij zijn opgevoed met: eerst sparen dan kopen, en nu is dat met een opleiding ietwat lastig, maar ik ben heel erg blij dat ik straks niet nog een souvenir heb. (student hbo, lage sociaaleconomische status)*

#### 4.5 Conclusies gedrag en overwegingen onder het huidige stelsel

##### Studiekeuzegedrag

Voor de scholieren havo en vwo staat het vast dat ze na de middelbare school een studie gaan volgen in het hoger onderwijs. Niet studeren is eenvoudigweg geen optie. Men wil studeren om later een leuke, goede baan en een goed leven te krijgen. Ook de ouders van scholieren denken er zo over. Een havo- of vwo-diploma is slechts een tussenstap. Dat ligt anders voor de mbo-studenten. Zij hebben immers straks al een diploma op zak.



Bij hen is de keuze om verder te studeren minder vanzelfsprekend. Hun ouders zouden dat graag zien, omdat ze verwachten dat hun kind het dan beter zal krijgen dan zichzelf. Afhankelijk van de kansen die de studenten met het mbo-diploma op de arbeidsmarkt hebben en de waarde die ze hechten aan een diploma erbij of een hoger opleidingsniveau, zullen ze besluiten om verder te gaan in het hbo. Voor sommige mbo'ers is dat al een uitgemaakte zaak: zij hebben hun zinnen gezet op het hbo. Het mbo wordt ook door hen soms slechts als een tussenstap beschouwd.

In het studiekeuzeproces van de scholieren spelen ouders een belangrijke rol; die zijn er vaak nauw bij betrokken. Ouders praten erover met hun kind en bieden reflectie: wat kun je straks met deze opleiding? De keuze wordt echter overgelaten aan de scholier zelf. De meeste scholieren en de mbo'ers die van plan zijn door stromen zien af van een tussenjaar. Men weet dat dit het laatste jaar is om nog in aanmerking te komen voor de basisbeurs. Enkele scholieren hebben zelfs besloten om te starten met een studie die feitelijk hun tweede keus is, om de studiefinanciering niet mis te lopen.

#### Woon- en forensagedrag

Er spelen verschillende afwegingen een rol bij de aanstaande studenten die bepalend zijn voor hoe ze zullen wonen en reizen tijdens hun studie in het hoger onderwijs. De meeste scholieren zullen in ieder geval de eerste tijd bij hun ouders blijven wonen. Op kamers wonen vinden ze duur en de drang om uit huis te gaan lijkt bij de meesten niet zo groot. Ook onder de mbo'ers en reeds studerenden zegt men thuis te wonen om kosten te besparen. Een tekort aan betaalbare woonruimte voor studenten is eveneens een reden.

De ov-regeling voor studenten maakt echter dat de keuze voor een studie zich niet per se hoeft te beperken tot de dichtstbijzijnde instelling, maar dat men zich kan laten leiden door andere factoren: welke opleiding staat het best aangeschreven, of welke stad lijkt het leukst?

#### Financieel gedrag

Er zijn grote verschillen in de mate waarin scholieren en studenten over financieringsbronnen kunnen beschikken. Voor degenen die al studeren of dat volgend jaar gaan doen is er de basisbeurs, eventueel met een aanvullende beurs voor de lagere inkomens. Daarna lopen de verschillen uiteen. De scholieren, mbo'ers en studenten uit de groep lage sociaaleconomische status kunnen niet of veel minder op financiële steun van hun ouders rekenen. Hun bijbanen komen daarmee in een ander licht te staan dan die van studenten die wel door hun ouders worden ondersteund. En al heeft men het liever niet: lenen voor de studie is voor hen een geaccepteerde optie.

Ook de studenten hbo en wo uit de groep lage sociaaleconomische status lenen naast de studiefinanciering en bijbanen. Soms is dat maximaal, omdat men het anders niet kan rooien. Maar er zijn ook studenten die het lenen zo lang mogelijk uitstellen. In de categorie midden-/hoge sociaaleconomische status lenen studenten niet. Ze hebben een afkeer van lenen en van de gedachte dat ze straks met een schuld zitten. Diezelfde houding zien we ook terug onder scholieren; ook die hebben soms een leenaversie, maar er zijn er ook die zeggen te zullen gaan lenen.

De mbo'ers die overwegen door te gaan in het hbo, zeggen niet te gaan lenen maar te werken en sparen voor hun studie. Naar gelang de sociaaleconomische status dragen ouders bij aan studiekosten en levensonderhoud. Ouders in de middencategorie zeggen – zeker als er meerdere kinderen studeren – die bijdrage niet of heel moeilijk te kunnen bieden. Ze vinden eigenlijk dat ze dat wel zouden moeten doen en vinden het erg dat het niet lukt.

De studenten die nu al lenen en de scholieren die dat zullen gaan doen zijn optimistisch over de mogelijkheid hun studieschuld af te lossen als ze een baan hebben. Ook enkele niet-leners denken dat aflossen goed te doen is.

Er zijn opvallende verschillen tussen de groep lage sociaaleconomische status en de groep midden-/hoge sociaaleconomische status. Studenten hbo en wo midden-/hoge sociaaleconomische status stralen gemak uit, ze hebben het niet zwaar. Ze hoeven niet te lenen en minder te werken, en als ze erbij werken is dat niet voor levensonderhoud, maar voor de leuke extra's. Dat ligt heel anders bij de studenten met een krap budget: die lenen en werken er volop bij; ook sparen zij en hun (groot-)ouders soms voor de studie. Ook de groep mbo'ers lage sociaaleconomische status en hun ouders onderscheidt zich van de groepen midden-/hoge sociaaleconomische status door over minder mogelijkheden te beschikken om een studie te betalen.

## 5 Keuzes en overwegingen bij een sociaal leenstelsel

### 5.1 Kennis van de aanstaande veranderingen in studiefinanciering en ov-regeling

In dit hoofdstuk zoomen we in op wat de deelnemers aan de focusgroepen zouden doen als zij te maken krijgen met het sociaal leenstelsel en een versoering van de regeling voor openbaar vervoer (ov). Ter introductie is de deelnemers gevraagd wat zij weten van de plannen tot nu toe. Het blijkt dat de meeste deelnemers wel weten dat er iets gaat veranderen en dat lenen daarin een rol speelt, maar men weet nog niet precies wat.

*Dat lenen gemakkelijker wordt. (scholier havo/vwo)*

*Dat je een schuld krijgt als je langer over je studie doet. (scholier havo/vwo)*

*Dat je het geleende zelf moet terugbetalen aan het eind. (scholier havo/vwo)*

Andere deelnemers menen 'dat er nog maar één studie wordt vergoed', dat studenten de studie binnen een beperkte tijd moeten afronden en 'dat iedereen gaat lenen'.

De studenten noemen spontaan het sociaal leenstelsel als een op stapel staande verandering, maar weten evenmin precies hoe het zit.

*Het wordt een lening. (student hbo, lage sociaaleconomische status)*

*Een sociaal leenstelsel, ja. (student hbo, lage sociaaleconomische status)*

*Ze zijn er al wel lang mee bezig, je hebt wel een langstudeerdersboete nu. (student hbo, lage sociaaleconomische status)*

*Dat is al weer weg, hoor. (student hbo, lage sociaaleconomische status)*

*Ik hou het niet meer bij, hoor. (student hbo, lage sociaaleconomische status)*

In de gesprekken wordt duidelijk dat scholen en instellingen in het hoger onderwijs volop voorlichting geven over de studiefinanciering en de aanstaande wijzigingen daarin. Er wordt ook tussen scholieren onderling over gesproken. Verschillende deelnemers weten dat aan een tussenjaar een groot nadeel is verbonden.

*Dat is er in geramd door de decaan. Het werd ons niet afgeraden om een tussenjaar te doen, maar dat het wel heel veel euro's scheelt is met nadruk gezegd. (scholier 6 vwo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

De scholieren prijzen zichzelf gelukkig dat zij nog onder het oude regiem gaan vallen.

*Ja, wij zijn de gelukkigen, ja, de laatste generatie.*

Dat de ov-regeling voor studenten in het hoger onderwijs gaat veranderen lijkt bij minder deelnemers bekend. Deze plannen zijn tot op heden ook weinig concreet.

De deelnemers die er wel iets over vernomen hebben denken dat de ov-kaart een kortingkaart wordt of een trajectkaart; anderen denken dat deze wordt afgeschaft. Sommige scholieren menen dat ze nog slechts één jaar kunnen profiteren van de kaart en dat tegelijkertijd met wijzigingen in de studiefinanciering de oude ov-regeling verdwijnt. Andere deelnemers weten dat de verandering pas later gaat plaatsvinden, maar weten niet precies in welk jaar.

Dat de aanvullende beurs te midden van alle wijzigingen behouden blijft, is nog het minst bekende onderdeel van de plannen. Scholieren lijken over het algemeen ook maar weinig onderscheid te maken tussen de aanvullende beurs en overige studiefinanciering: men vindt het allemaal 'studiefinanciering'. Slechts drie van zeventien scholieren noemen, nog voordat het leenstelsel ter sprake komt, de aanvullende beurs. Ze hebben zich daarop georiënteerd, omdat ze ervoor in aanmerking komen. Maar geen van de andere scholieren voor wie dat eveneens geldt en geen van de acht ouders van scholieren uit de groep lage sociaaleconomische status weet dat de aanvullende beurs blijft bestaan.

De aangekondigde wijzigingen van basisbeurs en ov-regeling lijken echter de informatie te verdringen dat de aanvullende beurs blijft. Wellicht speelt ook mee dat slechts een deel van de deelnemers ervoor in aanmerking denkt te komen.

## 5.2 De consequenties als de plannen zouden gelden voor de deelnemers

De deelnemers zijn op enig moment in de groepsgesprekken door de gespreksleider op de hoogte gebracht van de inhoud van de plannen en hebben dat ook zelf kunnen nalezen (zie kader 5.1). Vervolgens is doorgepraat over de consequenties van deze beleidsplannen voor de studiekeuze, het studiegedrag, woon- en forensGEDRAG en financieel gedrag van de deelnemers.

---

### **Kader 5.1 Er gaat een sociaal leenstelsel komen. Er verandert het volgende:**

- Nu krijgt elke student een basisbeurs (100 euro per maand voor een thuiswonende student en 270 euro per maand voor een uitwonende student); de basisbeurs wordt straks afgeschaft.
- Nu heeft elke student nog recht op een ov-kaart (ofwel voor door de week ofwel voor in het weekend); straks moet de student het ov deels zelf betalen.
- Studenten kunnen ook nu al lenen voor hun studie en levensonderhoud; ze zullen in de toekomst echter meer geld moeten gaan lenen, of dit anders gaan opvangen, aangezien de basisbeurs vervalt en het ov duurder wordt.
- Er blijft een aanvullende beurs voor de kinderen van ouders met een laag inkomen (maximaal 250 euro per maand).

Het verschil met nu is dat straks:

- het een thuiswonende student per jaar 1200 euro extra kost, plus eventuele ov-kosten;
  - het een uitwonende student per jaar 3300 euro extra kost, plus eventuele ov-kosten.
- N. b. Terugbetaling van de lening is naar draagkracht en na vijftien jaar wordt de schuld kwijtgescholden.
-

### Studiekeuzegedrag

Uit de groepen komt duidelijk naar voren dat de beslissing om te gaan studeren vrijwel altijd overeind blijft; dat zeggen de scholieren, de ouders en studenten.

Scholieren havo/vwo vinden niet studeren geen optie. Men is blij dat men weet wat te gaan doen en staat achter die keuze.

*Ik denk ook niet dat je je studiekeuze daarvan moet laten afhangen. (scholier 6 vwo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Ook de ouders van scholieren in de beide categorieën sociaaleconomische status zeggen dat er niet zo veel zal veranderen: hun kind gaat hoe dan ook studeren. Slechts een van hen (lage sociaaleconomische status) vraagt zich af of hun kind het dit allemaal wel waard vindt. Ze moeten wel, zegt een andere ouder.

*Ja, laten we wel wezen, een kind met havo of vwo kan helemaal niets; ze hebben algemene kennis maar ze kunnen niets. Het is noodzaak. (ouder scholier havo/vwo, lage sociaaleconomische status)*

Op de vraag of de ouders van mening zijn dat hun kind in dat geval een studie moet kiezen die goed ligt op de arbeidsmarkt aarzelen ze. Ze achten de kans groter dat hun kinderen niet zullen switchen en de studie gewoon afmaken als ze ook echt gemotiveerd zijn voor hun studie en de studie naar hun zin is.

De studenten in het hoger beroepsonderwijs (hbo) en wetenschappelijk onderwijs (wo) hebben in andere tijden een keuze gemaakt voor hun studie; ze weten inmiddels wat hun studie en het studeren inhoudt, en ook zij zeggen bijna allemaal dat ze toch waren gaan studeren als het sociaal leenstelsel voor hen zou gelden.

### Soms twijfel en wellicht minder stapelen

Er zijn ook een paar twijfelaars en studenten die niet langer zouden stapelen van middelbaar beroepsonderwijs (mbo) naar hbo. Een van de twijfelaars is een scholier; ze weet niet of ze bij een leenstelsel gaat studeren. Haar zus is er immers ook 'via een omweg' gekomen. Ze zag er sowieso tegenop om weer zo veel jaar naar school te gaan en zou liever gaan reizen en werken. Ook een paar studenten zeggen het onder die condities niet zeker te weten.

*Ik zou langer over mijn studie twijfelen. Ik zou eigenlijk over alles gaan twijfelen. Maar ook gewoon: moet ik het wel doen? Je moet wel 100% zeker weten of je het echt wilt. (student wo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Bij de mbo'ers ligt de kwestie anders, met name in de groep lage sociaaleconomische status. Als de studiefinanciering wordt omgezet in een leenstelsel zal een deel van de mbo-studenten niet verder gaan studeren in het hbo. De redenen die genoemd worden zijn van financiële aard: het wordt onbetaalbaar, denkt men.

*Bij ons is het altijd al krap thuis, als dit er ook nog bovenop komt... Mijn moeder en ik zouden er alles aan doen dat ik mijn studie kan doen, maar het zou wel veel betekenen als ik zo veel meer er bovenop moet betalen. (student mbo, lage sociaaleconomische status)*

In de andere groep mbo-studenten (midden/hoge sociaaleconomische status) wordt nog getwijfeld door een paar studenten. Een ander weet het al zeker en stopt na het mbo.

*Ik zou het [hbo] op zich alleen maar voor het feit doen dat het hoger is. Ik heb al vanaf mijn dertiende banen aangeboden gekregen, dus ik maak me geen zorgen. Ik wou het hbo wel in, maar ik maak de rekensom en ga aan het werk.* (student mbo, midden-/hoge sociaaleconomische status)

Ook een hbo-student die al een mbo-diploma heeft zou afzien van een vervolgstudie in het hbo. Ze zou meer moeite gaan doen om een baan te krijgen in haar branche op mbo-niveau. De ouders van mbo-studenten (midden-/hoge sociaaleconomische status) denken evenwel dat hun kind ook onder een sociaal leenstelsel verder zal studeren in het hbo. Wel zou het wegvallen van de basisbeurs voor een van de ouders reden zijn om de keuze van haar dochter nog eens kritisch te bekijken, vooral omdat haar dochter niet erg gemotiveerd lijkt om verder te studeren.

Een van de scholieren zegt te zullen afzien van stapelen; ze start straks met een hbo-opleiding en was van plan door te stromen naar het wo. Ook al is dat de studie die haar voorkeur heeft, bij een leenstelsel denkt ze deze wens op te geven.

Zoeken naar goedkopere alternatieven

Hoewel de belangrijkste beslissing meestal gehandhaafd blijft, noemt men allerlei aanpassingen aan de studiekeuze. Diverse deelnemers zeggen bijvoorbeeld in plaats van een dure een goedkopere studie te kiezen. Particuliere opleidingen zijn vaak duur, net als studies met buitenlandse stages. Anderen verwachten veel van een duaal traject, waarbij naast werk gestudeerd kan worden. Ook het afstandsonderwijs lijkt mogelijkheden te bieden. Een van de mbo'ers denkt via werktrainingen alsnog op hbo-niveau te kunnen komen.

In het wo zegt een student (midden-/hoge sociaaleconomische status) in plaats van een universitaire studie een hbo-opleiding te zullen kiezen; dit zou 'bakken met geld schelen'. Geen van de andere wo-studenten, ook niet uit de groep lage sociaaleconomische status, overweegt dat te doen. Men zegt juist dat dit nauwelijks zou schelen in de kosten. Bovendien wordt er op het hbo meer nog dan op de universiteit aanwezigheid verlangd, zodat erbij gaan werken lastiger wordt, volgens de studenten.

Niet switchen, colleges overslaan

Gevraagd naar wat de invoering van een leenstelsel voor de deelnemers zou betekenen valt op dat er weinig alternatief studiegedrag wordt vermeld. Een enkele student zegt sneller te gaan studeren of niet van studie te zullen switchen. Ouders lijken zich er goed van bewust dat switchen onder het nieuwe stelsel financiële gevolgen heeft. Daarom wordt het des te belangrijker dat hun kind de juiste keuze maakt. Een ouder verzucht dat met het nieuwe stelsel ook het aanbod beperkter en overzichtelijker zou moeten worden. Volgens deze deelnemer switchen studenten niet omdat dit weinig financiële consequenties zou hebben, maar omdat ze gewoon niet goed kunnen overzien wat de studie behelst en daar pas na verloop van tijd achter komen.

Een andere aanpassing die naar voren komt, is beperking van de studieduur. Een paar studenten wo (lage sociaaleconomische status) zouden afzien van een tweede master. Een ouder van een vwo-scholier (midden-/hoge sociaaleconomische status) verwacht dat haar dochter onder een leenstelsel überhaupt geen master zal gaan doen.

Een vwo-scholier zegt dat hij bij het kiezen van een master in zijn studie aan het *university college* meer rekening zal houden met een goede baangarantie. Ook zijn ambitie om te promoveren trekt hij in twijfel, aangezien een promotieplaats volgens hem niet goed betaald wordt.

Het studiegedrag wordt echter ook beïnvloed doordat studenten onder het leenstelsel hun gratis ov-kaart kwijtraken en een deel van hen ook (meer dan voorheen) erbij zal gaan werken om het verlies van de basisbeurs te compenseren. Verschillende studenten zeggen dat ze colleges gaan overslaan om reiskosten te besparen en tegelijkertijd meer tijd te hebben voor de bijbaan.

*Als je elke reis moet betalen, dan bekijk ik het [college] wel via internet. (student wo)*

*Ik zou ook wat dagen skippen, omdat ik dan tien euro per dag kwijt ben aan ov. (student wo)*

*Meer werken zou betekenen dat ik minder naar college zou gaan en minder naar mijn ouders. (student wo)*

#### Woon- en forensGEDrag

Het sociaal leenstelsel en een inperking of intrekking van de ov-regeling heeft eveneens gevolgen voor hoe de studenten tijdens hun studie zullen gaan wonen en van en naar de studie reizen. De deelnemers aan de gesprekken betreuren een inperking van de ov-regeling; men beseft dat de kosten flink kunnen oplopen. De aanstaande studenten zeggen een zorgvuldig rekensommetje te gaan maken en op grond daarvan te besluiten om op kamers te gaan of juist thuis te blijven wonen. Een andere optie die wordt overwogen door degenen die ver van het ouderlijk huis gaan studeren is een studie meer in de buurt te zoeken. Dat zou de reiskosten reduceren en bespaart ook de kosten van het uit huis gaan, maar het kan betekenen dat er concessies moeten worden gedaan in de studiekeuze.

Sommige (aanstaande) studenten zeggen hun plannen om op kamers te gaan te moeten laten varen en bij hun ouders te blijven wonen, of dat langer te zullen doen dan ze nu eigenlijk van plan zijn. Weer anderen zeggen juist op kamers te gaan, omdat de reiskosten naar verwachting de kosten van een kamer zullen overstijgen.

Men denkt hoe dan ook dat de kosten voor het ov per maand flink kunnen oplopen.

*Ik zit nu wel te twijfelen, ik wist niet dat het ov eraf ging. Als ik in Utrecht of Amsterdam mijn hbo wil volgen gaat me dat dan, laat ik het zo zeggen, 288 per maand kosten. (student mbo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

*Als je dan ook nog stages gaat lopen... Nou, ik heb gehad dat ik vier dagen per week van Hilversum naar Woerden moest, dat is hartstikke duur. Als je dat zonder die ov doet, kost het je een vermogen. (student mbo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Naast consequenties voor het reizen van en naar de studie zou het verlies van de ov-kaart ook verlies aan vrijheid betekenen. Studenten gebruiken de ov-kaart om bijeenkomsten en evenementen in het land bij te wonen en om uit te gaan.

*Voorheen zag je de studiegenoten het hele land door reizen om gezellig ergens heen te gaan, en dat zal even anders worden. En alle activiteiten in andere steden, daar moet ze bewuster mee omgaan.* (ouder van scholier havo/vwo, lage sociaaleconomische status)

*Ik zou me ook veel minder vrij voelen, omdat elke stap geld zou kosten, zo voelt het voor mij.* (student wo, midden-/hoge sociaaleconomische status)

Het verlies van de ov-kaart wordt door zowel de ouders als scholieren en studenten als een ernstig nadeel gezien. Het ov is nodig om van huis naar instelling te reizen, om naar stages te gaan en eventuele andere bijeenkomsten in het kader van de studie te bezoeken. De kosten kunnen flink oplopen per maand, zelfs bij kleine bedragen per rit, en het zijn kosten die bovenop het wegvallen van de basisbeurs komen. De (aanstaande) studenten en ouders beseffen dat ook. Soms ligt een alternatief voor de hand zoals thuis blijven wonen en huur en levensonderhoud uitsparen, of juist dichterbij de opleiding gaan wonen. Men realiseert zich echter ook dat betaalbare woonruimte in de studentensteden niet voor het oprapen ligt. Bovendien brengt het op kamers gaan voor de student ook weer hogere kosten voor huur en levensonderhoud met zich mee.

#### Financieel gedrag

De veranderingen van een leenstelsel en ov-arrangement vergen een aanpassing in het financieel gedrag van studenten. Voor de meeste deelnemers blijft de beslissing om te gaan studeren overeind. We zagen al dat men woon- en forensgedrag gaat aanpassen; dat gedrag heeft alles te maken met de financiële consequenties van de maatregelen. De invoering van een leenstelsel brengt financiële onzekerheid met zich mee, waarvoor men een oplossing moet zoeken. Dat gebeurt in verschillende richtingen, afhankelijk van de sociaaleconomische positie van de deelnemers.

#### Meer werken

Een veelgehoorde reactie onder alle deelnemers is dat men om het verlies aan basisbeurs en ov te compenseren naast de studie zal gaan werken, of meer uur werken dan nu. Dat zeggen de (aanstaande) studenten zelf en ook hun ouders hebben die verwachting; althans de ouders uit de groepen met lage sociaaleconomische status.

*Ja, het betekent gewoon dat 'ie meer moet gaan werken. Maar dat vind ik op zich niet slecht, ik vind dat een kind..., het is niet zo dat ze 40 uur in de week op school zitten. Dus waarom zouden ze niet kunnen werken, ik vind daar niets mis mee.* (Ouder scholier havo/vwo, lage sociaaleconomische status)

In de groep midden-/hoge sociaaleconomische status zegt slechts een van de ouders dat hun kind er meer bij zal moeten gaan werken. Tegelijkertijd vragen ouders zich ook af hoe realistisch het is om er zo veel uur naast te werken; tenslotte moet de studie ook serieus genomen worden.



*Elke universiteit doet aan een bindend studieadvies om te voorkomen dat die kinderen zes jaar over hun studie doen. Dus ze moeten binnen vier jaar afstuderen. Als ze het niet halen moeten ze stoppen met hun studie, dus er zit veel meer druk achter. En ze geven allemaal het advies 'word lid van een studievereniging en zorg dat je baantjes doet die gerelateerd zijn aan je studie, maar ga niet te veel werken, want daar heb je helemaal geen tijd voor'. (ouder scholier havo/vwo, lage sociaaleconomische status)*

Het gaat om flinke bedragen die niet eenvoudig met een klein bijbaantje zijn op te brengen en bovendien liggen de baantjes niet voor het oprapen.

Er zijn ook (aanstaande) studenten die denken dat ze niet nog meer kunnen gaan werken. Het gaat om studenten lage sociaaleconomische status die al omvangrijke bijbanen hebben; nog meer uur werken laat te weinig tijd over voor de studie.

Meer gaan werken als student kan overigens negatief uitpakken voor de ouder van de student, zegt een van de ouders. Een thuiswonend kind van een ouder in de bijstand mag maar beperkt bijverdienen. Zodra de bijverdienste substantieel worden geacht, wordt het inkomen van het kind gekort op de uitkering van de ouder.

Financiële rol voor ouders

In alle midden-/hoge sociaaleconomische status groepen zeggen de (aanstaande) studenten een groter beroep op hun ouders te zullen doen. Voor sommigen is dat vanzelfsprekend. Anderen willen dat liever niet maar vinden het wel aantrekkelijker dan geld lenen.

Een paar studenten lage sociaaleconomische status zeggen aarzelend dat ze zullen proberen aan te kloppen bij hun ouders om te kijken 'of er echt geen mogelijkheid is om mij te ondersteunen'. Maar eigenlijk weet men wel dat die ruimte er thuis niet is. De studenten voelen zich soms bezwaard als hun ouders met moeite toch bijdragen.

*Mijn vader betaalt al mijn boeken, maar omdat hij al zo veel boeken moet betalen, koop ik soms een boek niet zodat hij niet meer hoeft te betalen. Alleen dat is ook niet het resultaat wat je wilt behalen. (student wo, lage sociaaleconomische status)*

Ook studenten uit de midden-/hoge sociaaleconomische status zeggen soms dat het voor hun ouders niet zal meevallen. In alle sociaaleconomische groepen zijn er jongeren die principieel niet hun ouders op extra kosten willen jagen. Ze vinden zich volwassen genoeg om voor zichzelf te zorgen. Ze gaan lenen.

*Je komt toch wel een keer aan het werk, dan maar langer bezig met aflossen. (scholier 6 vwo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Meer lenen

De aanstaande studenten zeggen te gaan lenen of meer te gaan lenen. Sommigen waren dit toch al van plan; voor anderen is dit een laatste optie. Er zijn scholieren en studenten die van hun ouders zullen lenen, maar de meesten denken aan lenen bij de overheid.

Ouders zijn er niet blij mee.

*We hadden als doel om ze met zo min mogelijk schuld op de arbeidsmarkt te krijgen, en het gaat me aan het hart als dat niet lukt. Ik heb er niets op tegen als ze moeten lenen, maar ik*

*merk wel dat ze vaak te jong zijn om te beseffen wat het inhoudt. Wij zijn niet van het lenen, en zo voed ik ze ook op, en in de studentenwereld gaat het wel heel erg van 'dan leen je toch'. Daar knokken we wel heel erg tegen altijd, en nu moet dat dan.'* (ouder van scholier havo/vwo, midden-/hoge sociaaleconomische status)

Voor sommige studenten is meer lenen de eerste reactie op de plannen. Het zijn studenten lage sociaaleconomische status die vaak al veel uren naast hun studie werken. Nog meer werken zou ten koste gaan van de studie, zegt men.

#### Bezuinigen en sparen

Andere financiële gedragsreacties zijn voor de studie gaan sparen (met name mbo'ers lage sociaaleconomische status die vaak al werken) en zuiniger leven. Studenten denken te bezuinigen op hun sporten, verenigingsleven, vakanties en uitgaan. Eerder kwam al ter sprake dat men ook op de ov-kosten wil besparen door colleges over te slaan. Dege-  
nen die op kamers willen blijven wonen, wijken indien mogelijk uit naar een goedkopere kamer.

#### Ook consequenties voor het gezin

Met name in de categorie lage sociaaleconomische status zeggen deelnemers dat niet alleen de student hier consequenties van ondervindt, maar ook de ouders en de rest van het gezin. Een paar scholieren havo/vwo denken dat het voor hun ouders te zwaar wordt om bij te dragen, aangezien er meer kinderen in het gezin zijn die willen studeren. Ze verwachten (mede) daardoor niet dat hun ouders de extra lasten op zich zullen nemen. In de groep ouders van scholieren lage sociaaleconomische status wordt duidelijk dat deze plannen inderdaad reden tot zorg zijn. Een paar ouders zeggen hun spaargeld te moeten aanbreken en zich luxe te moeten ontfeggen. 'We zullen krap moeten gaan leven,' zegt een van hen. Vooral alleenstaande ouders hebben het moeilijk. Ouders willen wel meer bijdragen, maar geven tegelijkertijd aan dat dit niet of heel beperkt mogelijk is. De ouders vinden het erg dat ze hun kind niet kunnen bijstaan. Een ouder overweegt zelf voor dit doel te gaan lenen. In beide groepen zijn ouders die zeggen zelf meer te gaan werken.

Een ouder midden-/hoge sociaaleconomische status overweegt om de schuld die het kind opbouwt mee te helpen aflossen.

*Nou, ik werk al meer voor mijn dochter, en voor mijn zoon kan ik niet meer werken inmiddels. Maar het wordt sowieso lenen, want met ov erbij zit je zo op 600-700 euro per maand, dus het wordt lenen en dan helpen wij met afbetalen. Maar als hij een lekkere baan krijgt, dan doet 'ie het maar lekker zelf. We kunnen het niet zo ophoesten, hoor, het is al 400 euro op en neer naar Utrecht iedere dag had ik uitgerekend, en dat is gewoon heel veel.* (ouder scholier havo/vwo, midden-/hoge sociaaleconomische status)

De ouders van mbo-studenten lage sociaaleconomische status erkennen dat het wegvallen van de basisbeurs en de ov-kaart een duidelijke verzwaren voor hun kind is; terwijl de mbo-ouders midden-/hoge sociaaleconomische status het vooral zien als een verzwaren voor zichzelf en hun gezin.

Een ouder zegt dat bij hogere studielasten de vakantie onder druk komt te staan. Daar zal zijzelf onder lijden, maar ook de andere gezinsleden.

*Zolang als ik het kan wil ik hem zoveel mogelijk tegemoet komen. Dat betekent dat ik dan zelf keuzes moet gaan maken om bijvoorbeeld niet op vakantie te gaan, dus je houdt steeds minder geld over voor je eigen dingen. Hou je dat zelf ook als ouder vol, hè? (ouder mbo-student, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

In deze groep midden-/hoge sociaaleconomische status wordt ook vaker gezegd dat er nog andere kinderen in het gezin zijn die willen studeren en dat het dan wel erg duur wordt. Misschien komt dit bij deze groep vaker ter sprake, omdat ouders zelf meer bijdragen aan de studie van hun kind dan ouders in de groep lage sociaaleconomische status.

### 5.3 De plannen gewogen: de betekenis van lenen en schuld

De meeste deelnemers plaatsen de plannen over het sociaal leenstelsel en de ov-kaart in het kader van bezuinigingen. Daar lijkt weliswaar enig begrip voor te zijn, maar men vindt het geen goede zaak om op het hoger onderwijs te bezuinigen. De deelnemers brengen in de gesprekken naar voren dat de huidige crisis te danken is aan leengedrag en schulden maken. Alom wordt gewaarschuwd, ook door diezelfde overheid, zegt men, om niet te lenen en schulden te maken. Nu wordt jongeren echter voorgehouden dat ze moeten lenen voor hun studie.

In alle groepen is gesproken over wat het betekent om te lenen en een studieschuld te hebben. Hoewel er bij sommige deelnemers wel bereidheid is om voor dit doel te lenen en daarmee een studieschuld op te bouwen, staat het de meeste deelnemers tegen, en zal men het pas gaan lenen als het echt niet anders kan. Deze leenaversie lijkt groter onder mensen die over alternatieve inkomstenbronnen beschikken en nu ook niet lenen, maar is ook aanwezig in de groepen met lage sociaaleconomische status. Daar heeft men soms negatieve ervaringen met schulden in de familie.

Uit de soms hardnekkige afwijzing van lenen blijkt dat men moeite heeft met het maken van schulden. Schulden maken staat bij mbo'ers en ouders met lage sociaaleconomische status gelijk aan in de problemen komen. Een paar scholieren vinden een studieschuld zo iets als rood staan op de bank, en ook dat vermijden ze. Ze kennen een docent die nog jaren na zijn studie een studieschuld moet afbetalen. Dat is voor hen een schrikbeeld. Men vindt het geen goede start en men vindt zichzelf er ook te jong voor.

*Het zal veel zwaarder worden om te studeren, omdat je de lening uiteindelijk wel terug moet betalen. Dat je die schuld als last gaat voelen. (scholier 6 vwo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

*Het is iets dat je achtervolgt. (scholier 6 vwo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Diverse ouders spreken hun zorgen uit. Ook nu al lenen studenten vrij gemakkelijk, vindt men. Een ouder heeft een studerende zoon die niet probeert te lenen; zo hebben zij hun zoon ook opgevoed. De druk van medestudenten om dat wel te doen is echter

groot. De moeder benadrukt hoe gemakkelijk het is om te lenen: een druk op de knop en ze hebben weer geld, terwijl ze nog niet kunnen overzien wat het hebben van een schuld inhoudt.

Ouders vinden het belastend voor hun kind om op zo'n jonge leeftijd een schuld en zulke zorgen te hebben. Ze zijn minder vrij om te doen wat ze willen. Als ze een huis willen zal de schuld hen in de weg staan, zo vermoedt een ouder. De ouders vinden het eveneens zorgelijk omdat er geen baangarantie is als de jongeren straks zijn afgestudeerd.

Er heerst een algemeen gevoel van ongemak bij het idee dat de schuld moet worden terugbetaald. Vaak wordt gewezen op de onzekerheid van de huidige tijd. Men is er niet zeker van dat de student na het afstuderen een goede baan vindt en de schuld snel kan terugbetalen. Het idee dat je er dan nog vijftien jaar tegenaan moet kijken is niet aantrekkelijk. Het gevoel komt eigenlijk neer op het nemen van een risico dat niet te overzien is.

Sommige scholieren zijn echter vrij laconiek over de aflossing van hun studieschuld. De scholieren met bètastudies realiseren zich dat ze daarvoor een betere uitgangspositie hebben.

*Met afbetalen zal het wel goed komen, want als tandarts verdien je wel wat. (scholier 6 vwo, lage sociaaleconomische status)*

Maar even later noemt ze toch de beperkingen van starten met een schuld. Het zou betekenen dat ze na haar studie geen praktijk kan opzetten, aangezien ze een schuld van ongeveer 20.000 euro verwacht te hebben, waar nog rente bij komt.

Een ouder van een mbo-student uit de groep midden-/hoge sociaaleconomische status merkt op dat de studiekosten eigenlijk geleidelijk zouden moeten oplopen tijdens de duur van de opleiding, zodat je zonder een hoge schuld na het eerste jaar kunt stoppen als het niet lukt. In deze groep zijn er verschillende ouders die de schuld op zich zouden nemen en terugbetalen. Zij spreken er ook over alsof zijzelf deze schuld aangaan. Zo vraagt een van de ouders als het gaat over aflossing naar draagkracht of daarmee de draagkracht van de student bedoeld wordt. Dit komt in de groep lage sociaaleconomische status niet voor; daar gaat men er van uit dat de student leent en de schuld heeft. Voor sommige deelnemers is het een geruststelling dat men lang over het terugbetalen van de schuld mag doen. Men verwacht in die vijftien jaar een baan te vinden en genoeg geld te verdienen om het geleende terug te kunnen betalen. De aflossingstermijn werd een enkele maal expliciet genoemd als omstandigheid die nog enig soelaas biedt. Voor de deelnemers voor wie een schuld een schrikbeeld is, versterkt de termijn van vijftien jaar juist dat schrikbeeld: nog langer met zo'n schuld opgezaald zitten.

#### 5.4 Beleidsvarianten

Puntenwaardering voor vier mogelijke beleidsvarianten

De deelnemers aan de focusgroepen is op hoofdlijnen verteld wat de plannen zijn rond het leenstelsel en de regeling openbaar vervoer voor studenten. Nadat de consequenties van de plannen voor de deelnemers zijn besproken, is hen vier fictieve alternatieven

voorgelegd, bedoeld om de discussie op gang te brengen. Zal een financiële tegemoetkoming, een prestatieprikkel of een sociale aanpassing eventueel het draagvlak voor het sociaal leenstelsel kunnen vergroten?

Dit zijn de vier varianten:

- A Alle studenten behouden de ov-kaart.
- B De studenten die zonder vertraging afstuderen krijgen een korting op de totale studieschuld (1000 euro per jaar).
- C Alleen voor de lagere inkomens: een hogere aanvullende beurs (1000 euro per jaar extra).
- D Studenten hoeven minder collegegeld te betalen, maar dat is slechts tijdelijk (gedurende twee jaar 500 euro minder).

De vier varianten zijn financieel niet volledig vergelijkbaar: de bedragen verschillen en sommige maatregelen komen ten goede aan alle (D) of veel (A) studenten; andere slechts aan een deel van de studenten (B en C). De opzet was dat de deelnemers kiezen voor de maatregel die in hun positie het meest gunstig lijkt. De deelnemers is gevraagd om 100 punten te verdelen over de vier verschillende beleidsvarianten. De scholieren havo/vwo is in het duogesprek niet gevraagd om punten te verdelen, maar om gewoon hun voorkeur uit te spreken voor een van de alternatieven en daar argumenten bij te geven. Tabel 5.1 laat zien hoe de deelnemers aan de focusgroepen de 100 punten hebben verdeeld.

Tabel 5.1

Vier beleidsvarianten<sup>a</sup>, waardering<sup>b</sup> door ouders en studenten, naar sociaaleconomische status (in gemiddelde scores)

	ouders scholieren laag	ouders scholieren hoog	mbo laag	mbo hoog	ouders mbo laag	ouders mbo hoog	hbo laag	hbo hoog	wo laag	wo hoog	totaal
A	27	46	31	39	37	19	41	33	27	51	35
B	30	19	22	29	24	37	20	29	20	32	26
C	33	24	28	13	20	18	18	20	36	5	21
D	12	11	19	21	19	27	21	19	17	13	18

- a De vier varianten zijn: A Alle studenten behouden de ov-kaart; B De studenten die zonder vertraging afstuderen, krijgen een korting op de totale studieschuld (1000 euro per jaar); C Alleen voor de lagere inkomens: een hogere aanvullende beurs (1000 euro per jaar extra); D Studenten hoeven minder collegegeld te betalen, maar dat is slechts tijdelijk (gedurende twee jaar 500 euro minder).
- b Verdeling van 100 punten over de vier varianten.

De voorkeur van de meeste deelnemers gaat uit naar behoud van de ov-kaart; de overige maatregelen lijken iets minder populair. De voorkeur van de scholieren (niet in tabel) gaat eveneens uit naar behoud van de ov-kaart. Per groep deelnemers zien we echter een paar opvallende verschillen. Bij deelnemers die in principe baat hebben bij een hogere aanvullende beurs is maatregel C niet altijd favoriet. Wel bij de ouders van scholieren

lage sociaaleconomische status en de studenten wo lage sociaaleconomische status, maar bijvoorbeeld niet bij de studenten hbo lage sociaaleconomische status. Vooral een aantal ouders zien maatregel B wel zitten: vlot afstuderen wordt beloond met een korting op de studieschuld. Beleidsvariant D, tijdelijk lager collegegeld, is het minst populair. Men vindt het weliswaar mooi dat deze variant iedereen ten goede komt, maar andere varianten genieten de voorkeur.

Overwegingen van de deelnemers bij de beleidsvarianten  
De deelnemers beargumenteren hun voorkeur voor een beleidsvariant en lichten toe waarom ze andere maatregelen minder waarderen.

Overwegingen bij het behoud van de ov-kaart (A)  
Het rekensommetje is door de meeste deelnemers snel gemaakt: deze maatregel levert hen het meeste op. Bovendien is het een maatregel die (bijna) iedereen ten goede komt, zeggen enkele scholieren.  
Het openbaar vervoer is duur en studenten moeten nu eenmaal vaak reizen van en naar hun opleiding. Men moet op pad voor stages, voor studie-excursies en voor het werk (bijbaan). Uiteraard wordt de kaart ook gebruikt voor uitgaan en bezoeken en geeft de studenten daarmee een gevoel van vrijheid. Als de kaart zou worden afgeschaft of gereduceerd tot een kortingkaart, lopen de kosten voor studenten soms sterk op. Deze extra kosten komen bovendien bovenop het wegvallen van de basisbeurs. Degenen die niet voor het behoud van de ov-kaart kiezen, hebben de kaart niet nodig. Zij gaan bijvoorbeeld met de fiets of auto naar college.

De studenten kiezen voor het behoud van de ov-kaart; een eventueel verlies doet pijn en stuit op onbegrip.

*Ik snap dat ze de basisbeurs weghalen, maar het ov eruit halen, ik denk dat dat een cruciaal iets is. Ik heb iemand in mijn klas die om 5 uur opstaat om rond 9 uur op school te zijn, kun je nagaan hoeveel hij betaalt. En dat zal je dan niet meer doen. (student hbo, lage sociaaleconomische status)*

De studenten lijken ook open te staan voor een beperktere variant van de huidige regeling.

*Er was toch een idee dat er een trajectkaart zou komen, dat vind ik een veel beter idee dan het helemaal afschaffen. Ik snap dat het bizar is dat ik gratis naar Groningen kan reizen, maar van huis naar college moet gewoon kunnen. (student wo, lage sociaaleconomische status)*

De studenten realiseren zich dat bij het wegvallen van de voorziening moet worden nagedacht over reductie van de afstand tussen woon- en studeerplaats. Uit huis gaan wonen ligt dan voor de hand, maar anderzijds bespaart thuis wonen ook geld.

Het verlies van de ov-kaart gaat men direct voelen en de kosten daarvan zullen ook direct moeten worden gedekt. Een student vergelijkt optie A met D en stelt dat je voor die

500 euro extra collegegeld nog wel kunt werken, maar dat de kosten voor het openbaar vervoer zo hoog zijn dat dit niet meer bij te verdienen valt.

Overwegingen bij korting op de studieschuld bij zonder vertraging afstuderen (B) Deze maatregel krijgt wat minder stemmen dan de ov-maatregel, maar kan toch ook op veel instemming rekenen. De korting op de opgebouwde schuld bij nominaal studeren spreekt aan, zij het met ruimte voor uitzonderingen. Zo hebben scholieren er alle begrip voor dat een student een keer een verkeerde keuze maakt en zal moeten switchen. De bedenktijd die een student nu heeft vinden ze te kort. Het duurt immers een tijdje voordat je goed kunt inschatten wat de studie precies inhoudt. Men vindt meer in het algemeen dat het leenstelsel de druk om de juiste keuze te maken vergroot. Sommige scholieren denken dat het minder eenvoudig wordt om te switchen, want dat betekent dan vaak een grotere schuld. De scholieren benoemen het dilemma: doorgaan met een studie die niet echt bevalt, of switchen en een hogere studieschuld opbouwen. De scholieren oordelen vrij streng over studenten die 'uit vrije wil' de studieduur laten oplopen. Als je acht jaar over je studie doet ben je er waarschijnlijk ook niet geschikt voor, zegt een van hen.

*'Lang leve de lol', daar kun je je studieschuld heel erg mee opbouwen. Misschien is dat ook de reden van vertraging. [...] Dan denk ik bij mezelf, als ze daar de studiefinanciering voor nemen en dat geld spenderen aan bier en alcohol, ja, dan vind ik het terecht dat ze het willen afschaffen. (scholier 5 havo, lage sociaaleconomische status)*

Veel deelnemers vinden dat het mogelijk moet blijven om tijdens je studie bestuurswerk te verrichten, stage te lopen in het buitenland of je in te zetten voor ontwikkelingshulp. Die inzet zou niet moeten worden bestraft, vinden ze. Ook kunnen persoonlijke redenen, zoals ziekte, ertoe leiden dat iemand een jaar vertraging oploopt. In dat geval is het een extra nadeel als de student dan ook de korting nog eens misloopt. Wel zijn veel scholieren voorstander van doorstuderen zonder vertraging. Ze zien zichzelf als doorzetters en zouden het wel zien zitten als dat wordt beloond met een korting.

Een ander argument dat naar voren komt is dat de kwaliteit van de studie hiermee mogelijk onder druk komt.

*Als je zoiets organiseert krijg je een cultuur van zo snel mogelijk afstuderen, als je ervan uit gaat dat je een jaar langer studeert dat je meer moet betalen. Deze beloning is een premie om op snelheid af te studeren en niet op kwaliteit. (student wo, lage sociaaleconomische status)*

Er blijft minder tijd over voor andere activiteiten en voor werk, omdat de focus op de studie moet liggen. Het leidt volgens studenten tot verschraling. Anderen vinden het echter een goede maatregel omdat het studenten stimuleert om gemotiveerd te studeren en door te werken. Men ziet in de maatregel vooral een beloning voor inzet en doorzettingsvermogen.

*Ik vind dat het een goede maatregel is. Ik denk dat het heel erg goed werkt. Heel motiverend, het idee van de langstudeerdersboete, daar sta ik heel erg achter, met wat uitzonderingen,*

*maar het werkt heel motiverend voor de luie student. (student hbo, lage sociaal-economische status)*

Bovendien kun je er zelf invloed op uitoefenen.

*Ik vind het ook wel eerlijk omdat je het dan in eigen hand hebt. Je wordt niet veroordeeld tot iets. Als je alles in één keer haalt, dan is er gewoon niks aan de hand. (student wo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Overwegingen bij een hogere aanvullende beurs voor lage inkomens (C)

Deze maatregel lijkt minder aan te slaan. Uit de gesprekken blijkt dat men niet goed weet voor wie deze maatregel is bedoeld en of deze voordelig is voor henzelf. Er is maar één scholier (lage sociaaleconomische status) die denkt goed af te zijn met een hogere aanvullende beurs. Hij schat in dat dit hem of zijn ouders veel voordeel oplevert, temeer daar hij de ov-kaart niet nodig denkt te hebben. Bij andere scholieren uit de groep lage sociaaleconomische status ontbreekt het besef dat ze voor die aanvullende beurs in aanmerking komen. Men denkt bij de lage inkomens niet direct aan zichzelf of hun ouders, ook al weten ze wel dat die het niet breed hebben. Eerder denkt men aan een alleenstaande ouder of werkloze ouders.

Ander groepen kiezen weinig voor deze optie. Men denkt er ofwel geen baat bij te hebben of vindt (zoals mbo-ouders lage sociaaleconomische status) dat 1000 euro per jaar te weinig is: 'Het zet geen zoden aan de dijk.'

Studenten mbo en wo lage sociaaleconomische status zijn wel voor de maatregel, maar hier is er enige onduidelijkheid over de criteria.

Een paar scholieren spreken uit hoe belangrijk ze de aanvullende beurs vinden, ook al komen ze er zelf niet voor in aanmerking. Men vindt dat de kinderen van ouders die niet veel verdienen ook de kans moeten krijgen om te studeren.

Overwegingen bij tijdelijk lager collegegeld voor alle studenten (D)

Veel scholieren vinden dit een minder gunstige optie; slechts twee kiezen hiervoor.

Het voordeel is dat de maatregel iedereen ten goede komt, zo vindt men, maar dit voordeel is slechts tijdelijk. Men vindt dit geen structurele oplossing; er is slechts sprake van een verschuiving.

De beide groepen ouders vinden de maatregel ook het minst gunstig, en ook onder mbo'ers en mbo-ouders is dit geen populaire oplossing. Ouders van mbo'ers wijzen erop dat lager collegegeld geen stimulans is. Een studie lijkt dan minder waard te worden, waardoor het wellicht makkelijker wordt om ergens aan te beginnen en weer te stoppen. Ook een student wo denkt dat het overstappen naar een andere studie er eenvoudiger door wordt.

Een mbo'er die voor de maatregel is zegt (net als de scholieren havo/vwo) dat het voordeel is dat die aan iedereen ten goede komt en er geen grenzen of criteria aan verbonden zijn.

Onder de studenten hbo en wo is dit de minst gewaardeerde beleidsvariant; het is slechts een pleister op de wonde.



*500 euro per jaar is niks. Een maand huur, maar niet heel veel. (student wo, midden-/hoge sociaaleconomische status)*

Een van de studenten hbo zegt 'ja, liever iets dan niets', maar ook zijn voorkeur gaat uit naar behoud van de ov-kaart.

## 5.5 Conclusies

De deelnemers aan het focusgroepenonderzoek hebben zich uitgesproken over hun keuzes na de middelbare school of het mbo als ze te maken krijgen met een sociaal leenstelsel en een sobere ov-regeling. Over het geheel genomen worden de plannen met zorg bezien. De basisbeurs vervalt en met het verdwijnen van de ov-kaart komen de reiskosten deels of geheel voor eigen rekening. Deelnemers zien invoering van de plannen duidelijk als een achteruitgang.

De balans opmakend van deze gesprekken lijkt het er sterk op dat men ondanks een sociaal leenstelsel overwegend toch blijft studeren. De focusgroepen laten evenwel rond dat besluit een enorme variatie aan gedragsreacties zien, die soms ook sterk verschillen naar de sociaaleconomische positie van de betrokkene. We geven een samenvatting van de belangrijkste gedragsreacties.

### Studiekeuzegedrag

Een van de hoofdvragen van het onderzoek is of te verwachten valt dat bij invoering van het sociaal leenstelsel minder mensen gaan studeren. De belangrijkste conclusie is dat dat op basis van deze gesprekken in zijn algemeenheid niet valt te verwachten. Daarvoor is een diploma hoger onderwijs te veel waard; ook onder een sociaal leenstelsel. Die mening zien we terug bij scholieren, ouders en reeds studerende. De deelnemers beschouwen een studie in het hoger onderwijs als een vanzelfsprekend vervolg op havo/vwo. Volgens een aantal deelnemers geldt ook in toenemende mate dat een diploma mbo geen eindonderwijs meer is en ontoereikend is voor een goede arbeidsmarktpositie.

Enkele deelnemers twijfelen echter over al dan niet verder studeren. De meeste twijfel lijkt zich voor te doen bij stapelaars die de route mbo-hbo volgen, en dan met name in de lage sociaaleconomische categorie. Men denkt dat een studie in het hbo te duur wordt. De kans bestaat dus dat de doorstroom van mbo naar hbo straks minder groot zal zijn dan onder het huidige financieringsstelsel. Veel hangt echter af van de kansen op de arbeidsmarkt van mbo'ers en van de inschatting die mbo'ers zelf maken van de toegevoegde waarde van een hbo-diploma. De focusgroepen laten ook zien dat voor veel mbo'ers en hun ouders die toegevoegde waarde vaststaat.

Men zoekt naar mogelijkheden om op de kosten van de studie te besparen, en dat gebeurt niet alleen door deelnemers uit de lage sociaaleconomische groepen. Men zegt bijvoorbeeld in plaats van een dure (vaak particuliere) opleiding een goedkopere te kiezen. Andere kostenbesparingen zijn studeren in deeltijd, een duaal traject volgen of in

plaats van de universitaire opleiding een kortere hbo-opleiding kiezen. Verder ziet men ook mogelijkheden om via het afstandsonderwijs of het volgen van trainingen op het werk (mbo) een hbo-diploma te behalen.

Overwegend lijkt men echter vast te houden aan de voorgenomen studiekeuze in hbo of wo of aan de studie die men nu al volgt.

#### Studiegedrag

Onder een sociaal leenstelsel zal mogelijk ook het studiegedrag van studenten anders worden. In de focusgroepen waren daar enkele aanwijzingen voor. Sneller studeren om kosten te besparen werd maar weinig expliciet genoemd, al lijken de scholieren wel van vlot studeren te houden. Het wordt belangrijker om direct de juiste studiekeuze te maken, aangezien switchen vertraging betekent en extra kosten meebrengt. Deelnemers zeggen ook af te zien van extra's zoals een tweede master, een buitenlands studiejaar of extra stages. Ook zal men soms colleges overslaan om vervoerskosten uit te sparen. Met dergelijk studiegedrag lijkt een zekere verschraling op te treden in de studie.

#### Woon- en forensagedrag

Onder een sociaal leenstelsel en versoering van de ov-regeling gaan de (aanstaande) studenten hun keuzes heroverwegen. De belangrijkste is dat men thuis zal blijven wonen. Als de kosten van het ov echter hoog oplopen, dan overweegt men juist om een goedkope kamer dicht bij de studie te zoeken. Een andere optie voor degenen die dicht bij een universiteit of hogeschool wonen is een keuze te maken uit het studieaanbod van die instelling. Het wegvallen van de ov-kaart wordt door velen als een groot verlies gezien: de kosten kunnen immers fors oplopen en komen bovenop het wegvallen van de basisbeurs.

#### Financieel gedrag

Bovengenoemde gedragingen hangen samen met het feit dat studeren onder het sociaal leenstelsel duurder wordt en afhankelijk van de studie, woonsituatie en inkomstenbronnen van de student kunnen die kosten meer of minder oplopen.

In hoofdstuk 4 zagen we al dat de deelnemers verschillende financieringsbronnen denken aan te boren voor de studiekosten en het levensonderhoud. Ook in die situatie zagen we al grote verschillen naar sociaaleconomische status. Het grootste verschil is dat de scholieren en studenten met een lage sociaaleconomische status geen andere financiële steun van hun ouders kunnen verwachten dan kost en inwoning.

Straks geldt voor alle studenten dat de basisbeurs verdwijnt en het ov een kostenpost wordt. De aanpassingen die de studenten dan zullen plegen sluiten aan bij hun huidige opties. Studenten met een midden-/hoge sociaaleconomische status doen overwegend een beroep op hun ouders – al wil men dat soms liever niet – en denken er meer bij te gaan werken. Studenten met een lage sociaaleconomische status hebben weinig mogelijkheden om nog meer te werken en zullen meer gaan lenen. Sommigen, vooral mbo'ers, zeggen te gaan sparen voor hun studie. Verder zijn de studenten van plan om

zuiniger te leven. Men denkt te kunnen bezuinigen op sport, vakantie of lidmaatschap van een studentenvereniging.

Ouders geven aan dat de plannen niet alleen financiële consequenties hebben voor de student, maar ook voor henzelf en de andere gezinsleden. Deze reactie viel bij alle ouders te beluisteren, met uitzondering van de ouders van mbo-studenten lage sociaal-economische status. Deze laatsten zien heel goed dat de financiële druk op hun kind zal toenemen, maar betrekken dat niet op zichzelf. Het gaat om studenten die toch al alles zelf financieren en bovendien thuis vaak bijdragen aan kost en inwoning. Alle andere ouders betrekken de maatregelen wel op zichzelf en het gezin. Dat stemt vooral de ouders met een lage sociaaleconomische status zorgelijk: het gaat hen aan het hart dat ze niet kunnen bijdragen.

#### Beleidsalternatieven

Gevraagd naar een mogelijke aanpassingen in het beleid lijkt de voorkeur van veel deelnemers uit te gaan naar behoud van de ov-kaart, maar ook andere opties vinden waardering.

Opvallend is dat niet bij alle deelnemers de boodschap aankomt dat de aanvullende beurs voor mensen met een laag inkomen blijft gehandhaafd. Bij de bespreking van de beleidsvariant waarbij de aanvullende beurs zelf omhoog zou gaan, lijkt een aantal deelnemers dat daar baat bij kan hebben, dat niet zo op te vatten.

#### Tenslotte: lenen en schuld

We zagen een aversie om te lenen voor een studie en een schuld op te bouwen. De aversie lijkt niet aan sociaaleconomische status gebonden. Wel weet men in de lage sociaaleconomische groepen soms uit eigen ervaring of die van familieleden wat het is om schulden te hebben. Schuld is een negatief begrip met een vrij zware lading. Scholieren en studenten zeggen vaak van huis uit te hebben meegekregen dat ze geen schulden moeten maken. De ouders zeggen hetzelfde: zo hebben ze hun kinderen opgevoed en ze hanteren dat principe zelf ook. Ouders die al een studerend kind hebben proberen hun kind ervan te weerhouden om (al te gemakkelijk) te lenen. Ouders vinden het zorgelijk dat hun straks afgestudeerde kind op dan toch nog jonge leeftijd moet starten met een schuld. De toekomst is onzeker en de consequenties van zo'n schuld zijn niet goed te overzien.

In de focusgroepen zagen we echter wel, nog voordat het leenstelsel ter sprake kwam, dat de helft van de scholieren (uit beide statuscategorieën) verwacht te gaan lenen, en dat ook onder de huidige studenten (lage sociaaleconomische status) al geleend wordt. Ook onder een leenstelsel zal men gaan lenen, liever niet uiteraard, maar de meesten is het de studie uiteindelijk wel waard.

## 6 De studie waard?

In dit onderzoek is verkend welke gedragsreacties studenten in het hoger onderwijs zullen vertonen en met welke overwegingen als het sociaal leenstelsel en een versobering van de ov-regeling van kracht worden. Het gaat om intentioneel gedrag. Het onderzoek heeft een verkennend karakter en is kwalitatief van aard. Daarmee is ook de reikwijdte gegeven: het onderzoek geeft geen getalsmatig antwoord op de vraag wat de gevolgen zijn van invoering van het sociaal leenstelsel. De vraag hoeveel jongeren bepaalde gedragsalternatieven zullen vertonen kan met dit onderzoek niet worden beantwoord. Het kwalitatieve onderzoek omvat focusgroepgesprekken en interviews met aanstaande studenten hoger onderwijs en hun ouders en met jongeren die al studeren in het hoger onderwijs. Om de bevindingen van het kwalitatieve onderzoek in perspectief te plaatsen, zijn daarnaast de resultaten van eerder onderzoek naar gedragsreacties op kostenverhogingen in het hoger onderwijs in een beknopte literatuurstudie geïnventariseerd. We behandelen nu achtereenvolgens de centrale onderzoeksvragen.

### 6.1 Eerste onderzoeksvraag: gedragsreacties

We hebben vier typen gedragsreacties onderscheiden: studiekeuzegegedrag, studiegedrag, woon- en forensgegedrag, en financieel gedrag. De eerste onderzoeksvraag heeft betrekking op deze gedragsreacties en luidt:

*Welke gedragsreacties op de invoering van het sociaal leenstelsel en de versobering van de reisvoorziening zijn te verwachten op het gebied van studiekeuze, studiegedrag, woon- en forensgegedrag en financieel gedrag, en welke overwegingen spelen daarbij een rol?*

Het literatuuronderzoek levert vooral informatie op over gedragsreacties zelf, maar niet over de overwegingen daarbij. Het focusgroepenonderzoek gaat bij uitstek in op de overwegingen.

We bespreken hier achtereenvolgens de verschillende gedragsreacties. Allereerst het studiekeuzegegedrag.

#### Studiekeuze

Men gaat studeren, maar een deel van de mbo'ers twijfelt

In focusgroepen zeggen slechts weinig aanstaande studenten dat ze zullen afzien van deelname aan het hoger onderwijs bij invoering van een sociaal leenstelsel. De meeste twijfels hebben mbo'ers in de groep lage sociaaleconomische status. Zij maken de afweging tussen de kans die ze als mbo'er hebben op de arbeidsmarkt en de hogere kosten van een hbo-opleiding. Een deel van de mbo'ers ziet toch al af van een vervolgstudie omdat een hbo-diploma voor hen weinig meerwaarde heeft. Mbo'ers willen doorgaans verder in het hbo omdat ze daarmee hun arbeidsmarktkansen denken te vergroten en interessanter werk te krijgen. Ook door de huidige crisis en slechte arbeidsmarktsituatie

voor mbo'ers kiest men voor een vervolg in het hbo. Ondanks een sociaal leenstelsel zal een aantal mbo'ers daarom toch doorgaan in het hbo; deze reactie viel met name te beluisteren bij de groep met midden-/hoge sociaaleconomische status.

Voor de scholieren havo/vwo staat vast dat ze gaan studeren; niet studeren is noch voor henzelf noch voor hun ouders een optie. De focusgroepen lieten zien dat een enkele scholier of student meer twijfels kreeg en wellicht (eerst) iets anders zou gaan doen. Deelnemers zien havo en vwo echter niet als een vorm van eindonderwijs; de kansen op de arbeidsmarkt worden vrijwel nihil geacht. Ook beschouwt men het als een verlies van de vooropleiding als die geen vervolg krijgt met hoger onderwijs.

Vragenlijstonderzoek onder jongeren waarin reacties op het leenstelsel zijn gepeild, wijst eveneens op geringe effecten op de deelname aan hoger onderwijs. Jongeren zeggen zelden dat ze zullen afzien van een studie in het hoger onderwijs als beurzen worden vervangen door leningen. Een uitzondering zijn studenten in het mbo; in deze groep is het aantal dat twijfelt groter. Dat zien we ook terug in de focusgroepen.

Dat de deelname aan hoger onderwijs weinig prijsgevoelig is blijkt ook uit onderzoek, voor een belangrijk deel uitgevoerd in het buitenland. Het voorbeeld van het Engelse hoger onderwijs laat zien dat hogere collegegelden een negatief effect hebben op de deelname, maar dat dit is gecompenseerd door ruimere leenmogelijkheden en beurzen voor de lage inkomens. Al wat ouder onderzoek in het Nederlandse onderwijs laat zien dat de overgang van mbo naar hbo gevoeliger is voor prijsveranderingen dan die van havo en vwo naar hoger beroepsonderwijs (hbo) en wetenschappelijk onderwijs (wo).

Wel studeren, maar rekening houden met de kosten

In het kwalitatieve onderzoek kwam naar voren dat een aantal deelnemers overweegt een minder dure opleiding te kiezen. Men zou onder een leenstelsel een alternatief zoeken voor de soms prijzige particuliere opleiding of studie met buitenlandse stages of duur studiemateriaal. Ook wordt om kosten te besparen overwogen in plaats van een universitaire opleiding een hbo-opleiding te kiezen, waarschijnlijk omdat die naar verwachting korter is.

Uit het kwalitatieve onderzoek komt niet naar voren dat jongeren hun voorkeursstudie bij een sociaal leenstelsel verruilen voor een studie met een gunstiger arbeidsmarktperspectief. Het is immers al lastig genoeg om te weten wat men later wil worden en uit te vinden welke studie bij de scholier past. In dat keuzeproces weegt het arbeidsmarktperspectief wel mee, maar dit is niet doorslaggevend. De studie moet leuk lijken en aansluiten bij de interesses en capaciteiten van de student. Dat een hbo- of wo-diploma ook een beter salaris oplevert kwam bij de studenten zelf nauwelijks ter sprake, hoewel het mogelijk wel wordt meegewogen. De ouders van mbo-studenten uit de groep lage sociaaleconomische status zijn explicieter op dit punt. Hun kind moet het dankzij de hbo-opleiding beter krijgen dan zichzelf.

Ouders vervullen een belangrijke rol in dat studiekeuzeproces door hun kinderen te stimuleren om te gaan studeren, door hen te begeleiden en te wijzen op de mogelijkheden van de opleidingen. Ouders zijn niet geneigd om bij een leenstelsel hun kind een andere studie te adviseren (met mogelijk een beter perspectief) dan de voorkeursstudie; hun kind moet zelf kiezen. Maar zij brengen dat perspectief wel bij hun kind ter sprake tijdens het keuzeproces. De zorg van ouders is of hun kind voldoende gemotiveerd is en blijft om de studie af te maken. Die kans achten ze groter als het kind de voorkeursstudie volgt.

Volgens het vragenlijstonderzoek verwacht een deel van de aanstaande studenten bij de studiekeuze meer te zullen letten op latere verdiensten als beurzen worden vervangen door leningen, al is het zeker niet de meest genoemde reactie.

#### Toenemende keuzestress

Men zegt bij invoering van een sociaal leenstelsel een bewustere keuze te zullen maken voor een studie in het hoger onderwijs. De keerzijde daarvan is dat de toch al aanwezige keuzestress bij aanstaande studenten nog verder toeneemt.

Het komende jaar zal waarschijnlijk het aantal aanmeldingen voor hogeschool en universiteit toenemen. Om nog van de huidige studiefinanciering te kunnen profiteren zullen scholieren en mbo-studenten die aanvankelijk andere plannen hadden volgend jaar direct doorgaan in het hoger onderwijs. Verwacht mag worden dat als het leenstelsel van kracht is ook het tussenjaar weer terug zal komen en er dus een dip optreedt in de aanmeldingen. Die dip mag dan uiteraard niet worden uitgelegd als een negatief effect van het sociaal leenstelsel.

Overigens zagen we in de focusgroepen dat scholieren en mbo'ers toch voor dat tussenjaar kiezen hoewel ze de basisbeurs dan mislopen. Soms is dat jaar noodzakelijk om tekorten in het vakkenpakket aan te pakken, soms ook lukt het de scholier niet om tijdig een studie te kiezen en zich daarvoor in te schrijven.

#### Studiegedrag

Plannen leiden tot gewenst, maar ook minder gewenst studiegedrag

Aankomende studenten zijn van plan er de vaart in te zetten en niet al te lang te doen over de studie. Maar er is ook begrip voor studenten die er wel langer over doen. Voor die vertraging is de student immers niet altijd zelf verantwoordelijk, of het betreft een vertraging die wordt opgelopen vanwege de inspanning voor bestuurswerk of bijvoorbeeld ontwikkelingshulp. Scholieren die het zelf al lastig vonden om een studie te kiezen, tonen begrip voor de student die switcht. Er komt echter meer druk te staan op het maken van de juiste initiële studiekeuze, aangezien het switchen van richting geld kost. Het zijn vooral de ouders die zich daarvan bewust lijken.

In het vragenlijstonderzoek is sneller studeren om minder schulden te maken een redelijk vaak genoemde reactie op het sociaal leenstelsel. Met name ouders zien dit als een aannemelijk scenario.

Ook onderzoek naar feitelijk studiegedrag laat zien dat er sneller wordt gestudeerd als de kosten van hoger onderwijs voor deelnemers stijgen.

We zagen in het focusgroepenonderzoek dat er studenten zijn die bij een sociaal leenstelsel zouden afzien van een tweede master of van een buitenlands studiejaar. Een andere vorm van kwaliteitsverlies kwam eveneens naar voren: studenten zeggen dat ze colleges gaan overslaan. Dat bespaart niet alleen de kosten van het ov, maar levert ook tijd op die aan werk besteed kan worden.

In buitenlands onderzoek zijn eveneens aanwijzingen gevonden dat een hogere studieschuld kan leiden tot minder doorstroom naar een masterfase.

### Woon- en forensGEDrag

#### Kostenbesparende keuzes

Volgens de focusgroepen is thuis blijven wonen een waarschijnlijke gedragsreactie op de invoering van het leenstelsel en het wegvallen van de ov-regeling. Doorgaans betalen ouders de kost en inwoning voor hun thuiswonende studerende kind. Bij de mbo-studenten is dat overigens niet vanzelfsprekend: zij dragen vaak zelf bij aan de kosten; in beide groepen sociaaleconomische status bleek dit het geval. De mbo-studenten werken vaak al, soms veel uur per week, of krijgen een stagevergoeding.

Bij de hbo- en wo-studenten betalen de ouders meestal voor het thuiswonende kind en, afhankelijk van het inkomen, ook deels de kosten van op kamers wonen. Doorgaans betaalt echter de uitwonende student zijn levensonderhoud zelf. Weer thuis gaan wonen zou dus een financieel voordeel opleveren.

De omgekeerde gedragsreactie zal echter ook voorkomen: thuiswonende studenten overwegen juist het huis uit te gaan om dichterbij de opleiding te wonen en daardoor ov-kosten te besparen. Men zal zorgvuldig aan het rekenen gaan om te bezien wat het meeste voordeel oplevert. Een derde gedragsreactie die naar voren kwam is een studie kiezen dichterbij het ouderlijk huis. Dan hoeft men niet op kamers en bespaart men op het ov. Voor jongeren die niet in de buurt van een hogeschool of universiteit wonen is dit uiteraard geen optie.

In het vragenlijstonderzoek is thuis blijven wonen een van de meest genoemde reacties. We kunnen daarbij overigens geen onderscheid maken tussen het effect van het leenstelsel en dat van het wegvallen van de ov-kaart.

### Financieel gedrag

#### Reacties verschillen sterk naar uitgangssituatie

Studenten zullen als gevolg van een leenstelsel oplossingen in verschillende richtingen zoeken. Ze zullen meer gaan werken, ouders om een hogere bijdrage vragen, vaker lenen, reserves aanspreken (indien aanwezig), gaan sparen en zuinig leven.

Beide bronnen van deze verkenning, het literatuuronderzoek en de focusgroepen, laten zien dat er bij een deel van de mensen een grote weerstand is tegen lenen en vooral het resultaat daarvan, een schuld hebben.

In de focusgroepen zagen we schuldaversie in beide categorieën sociaaleconomische status. In de groepen lage sociaaleconomische status kent men soms negatieve voorbeelden van familieleden die in de problemen zijn gekomen door hun leengedrag. In de focusgroepen is er enig begrip voor het feit dat er bezuinigd moet worden (zo legt men deze maatregel uit), maar er is weinig begrip voor het introduceren van een leenstelsel. Deelnemers zeggen dat de crisis mensen bewust heeft gemaakt van de risico's van lenen en schuld, dat de overheid daar ook voor waarschuwt, maar nu wel het lenen voor een studie introduceert. Het druist in tegen de principes van velen om te lenen; ouders proberen hun kinderen ook zo op te voeden. Enkele ouders zijn van mening dat studenten ook nu al makkelijk lenen zonder de consequenties te kunnen overzien. Ouders vinden het ongewenst om jonge mensen met een schuld op te zadelen; men vindt het geen goede start van het werkende bestaan. Dat de schuld naar draagkracht wordt geïnd en na vijftien jaar kwijtschelding plaatsvindt, is voor mensen zonder grote leen- of schuldaversie duidelijk een geruststelling; voor mensen met een schuldaversie neemt het schrikbeeld juist toe: maar liefst vijftien jaar lang met een schuld zitten. Ook zijn de consequenties voor de toekomst niet duidelijk: telt deze schuld mee bij het aangaan van een hypotheek of werkt de schuld wellicht anderszins nog negatief door? De rente voor een studieschuld is een ander punt van zorg: nu (2013) is die met 0,6% weliswaar laag, maar de vraag is of dat in de toekomst zo blijft. In het verleden lagen de rentetarieven hoger.

De voorkeur van de scholieren en studenten in het kwalitatieve onderzoek gaat echter uit naar meer werken om het verlies aan de basisbeurs te compenseren, zoals we ook zagen in het vragenlijstonderzoek. Als men al veel werkt of als de studie zo intensief is dat meer werken niet mogelijk is, dan gaat men (meer) lenen. Het besproken enquête-onderzoek laat eveneens zien dat jongeren eerder denken aan andere manieren dan lenen om het wegvallen van studiebeurzen op te vangen: meer betaald werken of bij ouders blijven wonen. Tegelijkertijd wordt lenen niet categorisch uitgesloten.

Ook uit ander onderzoek komen indicaties naar voren dat een deel van de jongeren een duidelijke aversie heeft tegen schulden. Tegelijkertijd wordt er in de praktijk op behoorlijke schaal geleend. Twee op de drie studenten beëindigen hun studie met een schuld door het opnemen van leningen. De gemiddelde schuld van studenten die hebben geleend bedraagt ongeveer 14.000 euro en ligt in het wo nog een stuk hoger (gemiddeld ruim 19.000 euro) dan in het hbo (gemiddeld ruim 12.000 euro). De vraag is dan ook hoe lang de leenaversie zal persisteren. Op basis van het huidige gedrag mag verwacht worden dat studenten toch gaan lenen als dat betekent dat ze daardoor een diploma hoger onderwijs kunnen behalen. In de focusgroepen waren er deelnemers die, nog voordat het thema sociaal leenstelsel werd geïntroduceerd, 'lenen bij DUO' als een vrij vanzelfsprekende financieringsbron noemden. Uiteraard zou men liever zonder lening studeren, maar men benoemt ook het voordeel: zonder lening was studeren voor hen niet mogelijk.



Lenen gaat in de praktijk volgens de literatuurstudie niet altijd op aan studiekosten en levensonderhoud maar ook aan extra uitgaven. De focusgroepen laten echter zien dat lenen als een serieuze kwestie wordt beschouwd en dat men onder een leenstelsel wellicht meer nog dan nu het geleende uitsluitend zal aanwenden voor studie en levensonderhoud. Dat levensonderhoud zal mogelijk een wat sober karakter krijgen bij degenen die zeggen te gaan lenen: men wil zo min mogelijk lenen en ook alleen maar als er geen alternatieven zijn. Daarbij passend zegt men ook zuiniger te zullen leven. Sommige studenten, met name mbo'ers, denken erover om eerst te sparen voor de studie en zo een schuld te vermijden of zo laag mogelijk te houden.

Ouders voelen zich verantwoordelijk voor de studie van hun kinderen. Vooral in de groep met een lage sociaaleconomische status, maar ook bij andere ouders, zien we een zorg over de mogelijkheden om onder een sociaal leenstelsel hun kind zelf financieel te ondersteunen. Men zou wel willen, maar dat lukt gezien het lage inkomen niet (lage sociaaleconomische status). Met meer kinderen in het gezin gaat dit echter ook het budget van andere ouders te boven en dat kan de middengroepen raken. Zij komen niet voor een aanvullende beurs in aanmerking, want verdienen net boven de grens, maar hebben het niet zo ruim dat ze makkelijk kunnen bijdragen aan de kosten van studerende kinderen.

De studenten midden-/hoge sociaaleconomische status denken evenwel onder het sociaal leenstelsel bij hun ouders te kunnen aankloppen voor een hogere bijdrage. Een andere variant is dat de studenten gaan lenen bij hun ouders.

De studenten in de focusgroepen die financieel door hun ouders worden ondersteund, waren daar blij mee; het voorkomt dat ze moeten lenen of al te veel werken. Het sociaal leenstelsel heeft dus mogelijk ook implicaties voor de relatie tussen ouders en kinderen van midden-/hoge sociaaleconomische status: men is langer van elkaar afhankelijk. Het kan bovendien een extra druk op de relatie zetten als er geld in het geding is.

Er zijn echter ook studenten die die afhankelijkheid van hun ouders niet willen. Ze voelen zich bezwaard om een beroep op hen te doen en lossen het liever zelf op. Die houding hebben veel jongeren met lage sociaaleconomische status, maar niet uitsluitend zij.

Een andere vorm van financieel gedrag is hier min of meer buiten beschouwing gebleven, maar speelt wel een rol. In het hoger onderwijs wordt ook misbruik gemaakt van de beurs voor uitwonenden. In het sociaal leenstelsel vervalt echter de beurs en daarmee het onderscheid tussen uit- en thuiswonenden.

Het sociaal leenstelsel is gebaseerd op een investeringsmodel: de opbrengsten van een studie in het hoger onderwijs wegen ruimschoots op tegen de investering die men pleegt en waarvoor men dus ook eventueel leent. Deze overweging horen we terug in het verhaal van een aantal deelnemers aan de focusgroepen: men vindt het hoe dan ook lonen om de studie te doen en als men dan straks die beter betaalde baan heeft zal terugbetalen ook wel lukken; het gaat om lage maandelijkse aflossingsbedragen en men mag er een lange tijd over doen. De maatregelen van het leenstelsel en de ov-versobering komen echter in een tijd met veel onzekerheden en enige zorg over de toekomst. In de

focusgroepen waren ouders die hun baan zijn kwijtgeraakt, een faillissement achter de rug hadden of hun inkomsten als zelfstandig ondernemer zagen teruglopen. In dat licht, en in dat van de al eerder genoemde leenaversie, is de keuze om niet of slechts heel beperkt te lenen niet minder begrijpelijk. Die baan is in de huidige economische tijd na afloop van de studie immers niet gegarandeerd, zo geven respondenten aan.

## 6.2 Tweede onderzoeksvraag: verschillen tussen sociaaleconomische klassen

De tweede onderzoeksvraag betreft mogelijke verschillen in reactie van studenten met een lage en met een midden-/hoge sociaaleconomische status.

*Zijn er aanwijzingen dat de overwegingen ten aanzien van studiekeuzegedrag, studiegedrag, woon- en forensGEDrag en financieel gedrag door het sociaal leenstelsel en de versoering van de reisvoorziening verschillen tussen sociaaleconomische groepen?*

Het principe van het sociaal leenstelsel is dat de toegankelijkheid van het hoger onderwijs gewaarborgd blijft. De formele toegankelijkheid komt onder een sociaal leenstelsel niet in het geding. De focusgroepen laten wel zien dat er verschillend gereageerd wordt naar sociaaleconomische status. Het risico lijkt aanwezig dat ondanks de formele toegankelijkheid enige uitval onder de groepen met een lage sociaaleconomische status kan plaatsvinden. Dat lijkt vooral te spelen bij stapelaars die via het mbo naar het hbo willen, maar de kosten van het extra diploma te hoog vinden. Mbo'ers laten vaak het besluit om door te gaan in het hbo afhangen van hun kans op een baan als mbo'er; de mbo'ers met een lage sociaaleconomische status zullen eerder de afweging maken om te gaan werken. In de groepen met een midden-/hoge sociaaleconomische status zegt bijna niemand, ook niet de mbo'ers, af te zien van een studie in het hoger onderwijs.

Ook de wijze waarop men het wegvallen van de basisbeurs wil compenseren verschilt naar sociaaleconomische status. De studenten midden-/hoge sociaaleconomische status kijken vrij vanzelfsprekend naar hun ouders voor een oplossing; studenten lage sociaaleconomische status weten dat dit voor hun ouders niet of nauwelijks mogelijk is en zullen het zelf oplossen. Het verschil tussen studenten die een beroep kunnen doen op hun ouders en studenten die dat niet kunnen wordt onder een sociaal leenstelsel mogelijk groter. Het verschil manifesteert zich onder een sociaal leenstelsel al tijdens de studie: de ene categorie lijkt financieel vrij zorgeloos; de andere categorie hardwerkend met wellicht ook financiële zorgen. Ook na diplomering treedt er een verschil op tussen mensen die (vrijwel) schuldenvrij aan de toekomst kunnen beginnen en mensen die met een schuld starten. Ook nu al echter zijn de verschillen tussen studenten groot in de mate waarin men erbij werkt en leent dan wel financiële steun ontvangt van ouders.

Het vragenlijstonderzoek naar de mogelijke gevolgen van het vervangen van beurzen door leningen laat eveneens zien dat schuldaversie voor jongeren uit de lagere sociaaleconomische milieus in de regel geen reden is om af te zien van een studie; om schulden te vermijden maken ze wel andere keuzen dan jongeren uit de hogere

sociaaleconomische klassen. Ze zeggen vaker dat ze zich zullen aanpassen door sneller te studeren, thuis te blijven wonen of bij de studiekeuze te letten op de latere verdiensten. De groep met hoogopgeleide ouders verwacht wat vaker bij ouders aan te kloppen voor extra steun.

Er is literatuur waaruit blijkt dat jongeren uit de lagere sociaaleconomische klassen gevoeliger zijn voor prijsstijgingen. Ook is gevonden dat jongeren uit de lagere sociaaleconomische klassen een grotere aversie hebben tegen schulden dan jongeren uit de hogere klassen. Dit zou kunnen wijzen op een beperking van de toegankelijkheid voor juist deze categorie. Er is echter ook onderzoek in verschillende landen dat laat zien dat de ongelijkheid in deelname niet toenam als het hoger onderwijs duurder werd. Wat daarbij een rol lijkt te spelen is dat er compenserende voorzieningen voor de lage inkomens zijn getroffen.

### 6.3 Derde onderzoeksvraag: beleidsvarianten

Wellicht dat er op deelterreinen van het beleid nog aanpassingen zullen plaatsvinden. In de focusgroepen is de deelnemers gevraagd zich uit te spreken over enkele fictieve beleidsvarianten.

De derde onderzoeksvraag luidde:

*Hoe reageren (aankomende) studenten en ouders mogelijk op verschillende varianten binnen het sociaal leenstelselbeleid ten aanzien van een aanvullende beurs, de ov-kaart en een korting op de studiekosten?*

De vier voorgelegde varianten luiden:

- A Alle studenten behouden de ov-kaart.
- B De studenten die zonder vertraging afstuderen, krijgen een korting op de totale studieschuld (1000 euro per jaar).
- C Alleen voor de lagere inkomens: een hogere aanvullende beurs (1000 euro per jaar extra).
- D Studenten hoeven minder collegegeld te betalen, maar dat is slechts tijdelijk (gedurende twee jaar 500 euro minder).

De varianten verschillen in de mate waarin ze alle of slechts een deel van de studenten ten goede komen en in de hoogte van het financiële voordeel. Doel was te achterhalen of financiële tegemoetkomingen, sociale aanpassingen of prestatieprikkels het draagvlak voor het sociaal leenstelsel kunnen vergroten.

De voorkeur van de deelnemers aan de focusgroepen lijkt uit te gaan naar het behoud van de ov-kaart. De versoering van de ov-regeling bovenop het wegvallen van de basisbeurs is voor veel deelnemers een belangrijk pijnpunt. De kosten kunnen al gauw oplopen, ook bij relatief lage bedragen per rit of reis. Het ov wordt benut voor de studie, waarbij er soms meerdere keren per dag van en naar de instelling wordt gereisd, voor

stages en voor allerlei studiegebonden activiteiten. Daarnaast wordt de ov-kaart ook benut voor uitgaan en biedt deze de studenten een gevoel van vrijheid. Als er toch nog iets aan de plannen wordt bijgesteld, dan prefereren veel deelnemers het behoud van de ov-kaart: het financiële voordeel ervan is groot. De studenten hbo en wo beschouwen de voorziening als een verworven recht en zien dit niet graag verdwijnen.

Toch krijgt dit alternatief niet van elke deelnemer aan de focusgroepen de meeste punten. De prestatieprikkels van een korting op de schuld bij snel afstuderen kan eveneens op veel instemming rekenen.

Er zijn studenten die een hogere aanvullende beurs prefereren. Die maatregel voor de lagere inkomens lijkt evenwel niet goed bij de deelnemers te landen. Zelfs zij die er voor in aanmerking zouden komen, prefereren niet altijd deze beleidsvariant. Het is niet voor iedereen duidelijk wat de toekenningscriteria zijn – en of men daar zelf dus voor in aanmerking komt – en men lijkt geen onderscheid te zien met de andere studiefinanciering. Het minst populair lijkt de tijdelijke collegegeldverlaging te zijn. Hoewel men het mooi vindt dat de maatregel iedere student ten goede komt, genieten andere varianten de voorkeur.

## Bijlage bij hoofdstuk 3

Tabel B3.1

Reactie van scholieren en studenten<sup>a</sup> op het vervangen van de basis- en aanvullende beurs door een lening, naar opleidingsniveau van hun ouders, 2010 (in procenten)

	zeker niet	waarschijnlijk niet	misschien wel, misschien niet	waarschijnlijk wel	zeker wel	totaal
gaan studeren maar de lening zo min mogelijk gebruiken						
t/m vmbo	8	7	16	49	20	100
havo/vwo/mbo	9	8	19	43	22	100
hbo/wo	4	7	18	49	23	100
totaal	6	7	18	46	22	100
tijdens de studie (meer) gaan werken om weinig te hoeven lenen						
t/m vmbo	8	1	20	52	18	100
havo/vwo/mbo	6	10	30	39	16	100
hbo/wo	4	7	22	46	21	100
totaal	5	7	25	44	18	100
tijdens studie bij ouders blijven wonen om minder kosten te maken						
t/m vmbo	5	5	14	42	33	100
havo/vwo/mbo	6	7	25	40	23	100
hbo/wo	12	13	26	28	21	100
totaal	8	10	24	35	24	100
meer geld van ouders vragen om weinig te hoeven lenen						
t/m vmbo	8	24	27	33	8	100
havo/vwo/mbo	15	13	32	31	9	100
hbo/wo	10	13	27	36	13	100
totaal	12	15	29	34	11	100
de lening gebruiken, maar sneller studeren om zo min mogelijk schulden te maken						
t/m vmbo	25	17	16	37	6	100
havo/vwo/mbo	19	18	28	29	5	100
hbo/wo	18	22	27	26	7	100
totaal	19	20	26	29	6	100
de lening gebruiken, maar bij het kiezen van een studie meer letten op latere verdiensten						
t/m vmbo	24	20	20	29	6	100
havo/vwo/mbo	19	19	32	23	7	100
hbo/wo	18	29	26	21	6	100
totaal	19	24	28	23	6	100

Tabel B3.1 (vervolg)

	zeker niet	waarschijnlijk niet	misschien wel, misschien niet	waarschijnlijk wel	zeker wel	totaal
een lening afsluiten voor het volledige bedrag van de basisbeurs en de aanvullende beurs						
t/m vmbo	39	31	22	7	0	100
havo/vwo/mbo	33	29	26	11	1	100
hbo/wo	32	28	29	10	2	100
totaal	33	29	27	10	2	100
niet gaan studeren om geen schulden te maken						
t/m vmbo	51	23	15	6	5	100
havo/vwo/mbo	53	20	20	5	2	100
hbo/wo	64	20	11	5	1	100
totaal	58	20	15	5	2	100

a Scholieren en studenten tot en met 24 jaar.

Bron: SCP (AAP '10)

## Bijlage A Toelichting op de methode van onderzoek: focusgroepgesprekken

Het doel van onderhavig onderzoek is het achterhalen van de betekenis van de invoering van het sociaal leenstelsel bij de overwegingen ten aanzien van de onderscheiden gedragsreacties, en het in kaart brengen van mogelijke verschillen tussen sociaal-economische groepen. Een focusgroep is bij uitstek geschikt voor dit doel, aangezien deze methode zich richt op de betekenisgeving van groepen over een bepaald onderwerp. Daarnaast bieden focusgroepgesprekken de mogelijkheid in korte tijd een overzicht te krijgen van ervaringen, opvattingen en voorkeuren van deelnemers. Het beperkte tijdsbestek waarbinnen dit onderzoek afgerond diende te zijn wees daarmee ook richting deze methode.

Een focusgroepgesprek is een gestructureerde discussie over een bepaald thema, geleid door een moderator. De methode heeft een sterk inventariserend karakter: het gesprek levert een breed beeld van de ervaringen, opvattingen en voorkeuren van de deelnemers (Kitzinger 1995). Hiertoe wordt gebruikt gemaakt van de interactie tussen de deelnemers: zij reageren op elkaars ideeën en ervaringen en bekijken in welke mate zij deze delen of hiervan afwijken (het zogenoemde *sharing and comparing*). Krueger (1994) wijst erop dat deze manier van betekenisverlening dicht aansluit bij de dagelijkse praktijk van mensen. Zij vormen hun meningen en percepties niet los van elkaar, maar in interactie met betekenisvolle anderen.

In het groepsgesprek worden opvattingen uitgewisseld en gevormd en wordt betekenis verleend aan ervaringen binnen een zo natuurlijk mogelijke sociale context. Daarom is het dan ook van belang de samenstelling zodanig te kiezen dat deze aansluit bij de sociale groep waarbinnen men in het dagelijks leven tot betekenisverlening en meningsvorming komt (Morgan en Scanell 1998). Dit betekent evenwel niet dat de deelnemers bekenden van elkaar zijn. Mensen die elkaar kennen zijn (voor een deel) al op de hoogte van elkaars opvattingen en ervaringen, waardoor uitwisseling en vergelijking impliciet verlopen. De onderzoeker kan hierdoor informatie mislopen. In interactie met onbekenden verloopt dit proces expliciet en is daardoor beter zichtbaar voor de onderzoeker. De onbekenden dienen in potentie te behoren tot (een van) de sociale groep(en) waarbinnen men tot betekenisverlening kan komen over een bepaald onderwerp. Zo worden groepen vaak samengesteld uit mensen met een vergelijkbare etnische herkomst, sociaal milieu of opleidingsniveau. Door verschillende sociale groepen te kiezen die zich buigen over hetzelfde onderwerp kan vervolgens in kaart gebracht worden hoe zij verschillen in opvattingen, ervaringen en percepties.

Het proces van betekenisverlening in een focusgroep moet niet worden verward met het bereiken van consensus. Dit is bij uitstek niet het doel van focusgroepgesprekken. De methode beoogt juist snel en effectief de verscheidenheid in opvattingen tussen mensen aan het licht te brengen.

Een risico kan zijn dat een persoon dominant wordt in de groepsdiscussie en de mening van anderen overschaduw. Dit is te voorkomen door bijvoorbeeld deelnemers eerst individueel vragen te laten beantwoorden en die uitkomsten in de groep te bespreken. Dit middel is in dit onderzoek toegepast.



## Literatuur

- Abraham, K.G. en M.A. Clark (2003). *Financial aid and students' college decisions: evidence from the district of Columbia's tuition assistance grant program*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research (NBE working paper series, working paper 10112).
- Andrews, L. (1999). *Does HECS Deter? Factors affecting university participation by low SES groups*. Canberra: Department of Education, Training and Youth Affairs (Occasional Paper Series 99F).
- Astin, A.W. en L. Oseguera (2004) The Declining "Equity" of American Higher Education. In: *The Review of Higher Education*, vol. 27, no. 1, p. 321-341.
- Baird, K. (2006). Access to college: the role of tuition, financial aid, scholastic preparation and college supply in public college enrollments. In: *NASFAA Journal of student financial aid*, vol 36, no. 3, p. 16-38.
- Belot, M., E. Canton en D. Webbink (2007). Does reducing student support affect scholastic performance? Evidence from a Dutch reform. In: *Empirical Economics*, vol. 32, no. 2, p. 261-275.
- Berkhout, E., J. Prins en S. van der Werff (2012). *Studie & Werk 2012. Hbo'ers en academici van afstudeerjaar 2009/10 op de arbeidsmarkt*. Amsterdam: SEO economisch onderzoek.
- Booij, A.S., Leuven, E. en H. Oosterbeek (2012). The role of information in the take-up of student loans. In: *Economics of Education Review*, vol. 31, no. 1, p. 33-44.
- Broek, A. van den, F. Wartenbergh, L. Hogeling, B. Kurver, D. Brukx, M. Brink en W. van Casteren (2011). *Tien jaar studentenmonitor. Studiegedrag en sociaaleconomische positie van de generatie 2001-2010*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Broek, A. van den, F. Wartenbergh, C. Braam, M. Brink en H. Poels (2013). *Monitor beleidsmaatregelen. De relatie tussen beleidsmaatregelen, studiekeuze en studiegedrag*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Callender, C. en J. Jackson (2005). Does the fear of debts deter students from higher education? In: *Journal of social policy*, vol. 34, no. 4, p. 509-540.
- CBS (2013). *Toegankelijkheid hoger onderwijs, relatie tussen instroom in het hoger onderwijs en huishoudinkomen van jongeren die op 1 oktober 2005 zestien jaar waren*. Geraadpleegd mei 2013 via [www.cbs.nl/nl-NL/menu/informatie/beleid/publicaties/maatwerk/archief/2013/default.htm](http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/informatie/beleid/publicaties/maatwerk/archief/2013/default.htm)
- Chapman, B., en C. Ryan (2005). The access implications of income-contingent charges for higher education: lessons from Australia. In: *Economics of Education Review*, vol. 24, no. 5, p. 491-512.
- Coellie, M.B. (2009). Tuition fees and equality of university enrolment. In: *The Canadian journal of economics*, vol. 42, no.3 p. 1072-1099
- Corak, M. G. Lipps en J. Zhao (2003). *Family income and participation in post-secondary education*. Ottawa, Ontario: Statistics Canada, Family and Labour Studies Division (Research paper 210).
- Dearden, L., E. Fitzsimons en G. Wyness (2010). *The impact of higher education finance on university participation in the UK*. London: Department for Business, Innovation and Skills (BIS Research paper no. 11)
- Dearden, L., E. Fitzsimons en G. Wyness (2011). *The impact of tuition fees and support on university participation in the UK*. London: London School of Economics Centre for the economics of education.
- Dynarski, S. (2000). Hope for whom? Financial aid for the middle class and its impact on college attendance. In: *National tax journal*, vol. 53, no. 3, p. 629-61.
- Dynarski, S. (2003). Does Aid Matter? Measuring the effect of student aid on college attendance and completion. In: *American economic review*, vol. 93, no. 1 p. 279-288.

- Eckel, C., C. Johnson, C. Montmarquette en C. Rojas (2007). Debt aversion and the demand for loans for postsecondary education. In: *Public finance review*, vol. 35 no. 2, p. 233-262.
- Field, E. (2009). Educational debt burden and career choice: evidence from a financial aid experiment at NYU law school. In: *American economic journal: applied economics*, vol. 1, no. 1, p. 1-21
- Finnie, R. and R. Mueller (2008). *The effects of family income, parental education and other background factors on access to post-secondary education in Canada: evidence from the VITS*. Toronto: Educational Policy Institute (AMESA Project Research Paper).
- Finnie, R., S. Child en A. Wismer (2011). *Access to post-secondary education among under-represented and minority groups: measuring the gaps, assessing the causes*. Ottawa, Ontario: Education Policy Research Initiative (working paper 2011-01)
- Frenette, M. (2008). University access amid tuition fee deregulation: evidence from Ontario professional programs. In: *Canadian Public Policy*, vol. 34, no. 1, p. 89-110.
- Harrison, N. (2011). Have the changes introduced by the Higher Education Act made higher education admission in England wider and fairer? In: *Journal of Educational Policy*, vol. 26, no. 3, p. 449-468.
- Hart, M.'t (2013). *Inequality in enrolment and aspirations in higher education in times of increasing (subjective) costs. A study in inequality between students of higher and lower socioeconomic backgrounds in the Netherlands between 2009 and 2011*. Nijmegen: Radboud Universiteit (master thesis research master social and cultural science).
- Herweijer, L. en M. Turkenburg (2012). Onderwijs en eigen verantwoordelijkheid. In: V. Veldheer, J. Jonker, L. van Nooijen en C. Vrooman (red.), *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012 (p. 50-74)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Intomart GfK (2013). *Bekendheid van de plannen voor het hoger onderwijs (nulmeting). Een online onderzoek onder leerlingen en ouders in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Bijlage bij Kamerstuk, 24724. nr. 114.
- Jong U. de, M. van Leeuwen, J. Roeleveld en D. Webbink (1998). *Deelname aan hoger onderwijs. Studiekeuze, studiedeelname en sociaal milieu*. Amsterdam: sco-Kohnstamm Instituut/SEO Stichting voor Economisch Onderzoek.
- Kane, T. (2003). *A quasi-experimental estimate of the impact on financial aid on college-going*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research (NBER working paper series, working paper 9703)
- Kane, T. (2004). *Evaluating the impact of the D.C. tuition assistance grant program*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research (NBER working paper series, working paper 10658).
- Kitzinger, J. (1995). Introducing focus groups. In: *British Medical Journal*, nr. 311, p. 299-302.
- Krueger, R.A. (1994). *Focus groups. A practical guide for applied research*. Thousand Oaks / London / New Delhi: Sage Publications.
- Kuhry, B. (1998). *Trends in onderwijsdeelname: van analyse tot prognose*. Rijswijk / Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Vuga.
- Malcolm, L. en A. Dowd (2012). The impact of undergraduate debt on the graduate school enrollment of STEM baccalaureates. In: *Review of Higher Education*, vol. 35, no. 2, p. 265-305.
- Marks, G. (2009). The social effects of the Australian Higher Education Contribution Scheme (HECS). In: *Higher Education*, vol. 57, no. 1, p. 71-84.
- Morgan, D.L en A. U. Scanell (1998). *Planning focus groups. Focus group kit 2*. Thousand Oaks / London / New Delhi: Sage Publications.

- OCW (2012). *Kerncijfers 2007-2011 Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Oosterbeek, H. en D. Webbink (1995). Enrolment in higher education in the Netherlands. In: *De economist* 143 p. 367-380.
- Oosterbeek, H. en A. van den Broek (2009). An empirical analysis of borrowing behaviour of higher education students in the Netherlands. In: *Economics of Education Review*, vol. 28, no. 2, p. 170-177.
- Quirke, L., en S. Davies (2002). The new entrepreneurship in higher education: the impact of tuition increases at an Ontario university. In: *The Canadian Journal of Higher Education*, vol, 32, no. 3, p. 85-109.
- Regerakkoord (2012). *Bruggen slaan. Regerakkoord vvd-PvdA*. Geraadpleegd mei 2013 via [www.overheid.nl](http://www.overheid.nl).
- Rothstein, J. en C. Rous (2007). *Constrained after college: student loans and early career occupational choices*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research (NBER working paper series, working paper 13117).
- Royen, P. van en L. Peremans (2007). Exploreren met focusgroepgesprekken: de 'stem' van de groep onder de loep. In: P.L.B.J. Lucassen en T.C. Olde Hartman (red.). *Kwalitatief onderzoek: praktische methoden voor de medische praktijk*. Alphen aan den Rijn: Bohn Stafleu van Loghum.
- SCP (2001). *De sociale staat van Nederland 2001*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- TK (2011/2012). *Studiefinanciering. Brief van de ministere van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 15 maart 2012*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2011/2012, nr.100.
- TK (2012/2013a). *Studiefinanciering. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 18 januari 2013*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012/2013, 24724, nr.103.
- TK (2012/2013b). *Studiefinanciering. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 25 februari 2013*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012/2013, 24724, nr.106.
- Veld, N. in 't en M. Kouwenhoven (2013). *Maatschappelijke effecten afschaffing ov-studentenkaart*. Zoetermeer: Panteia/Significance.
- Vossensteijn, J. (2005). *Perceptions of student price-responsiveness. A behavioural economics exploration of the relationships between socio-economic status, perceptions of financial incentives and student choice*. Enschede: Universiteit Twente/Centre for Higher Education Policy Studies (proefschrift).
- Vossensteijn, H., L. Cremonini, E. Epping, G. Laudel en L. Leisyte. (2013). *International experiences with student financing tuition fees and student financial support in perspective*. Enschede: Universiteit Twente/Centre for Higher Education Policy Studies. Bijlage bij Kamerstuk, 24724. nr. 114.
- Webbink, H.D., U. de Jong, H. Oosterbeek en J. Roeleveld (1993). *Studiekeuze van scholieren en studenten in 1991. Een panelstudie onder scholieren en studenten*. Den Haag: Sdu (Verder studeren deel 2).
- Werfhorst, H. van de (2013). *Lenen voor de studie: sociaal bepaald?* Geraadpleegd mei 2013 via: <http://www.hermanvandewerfhorst.socsci.uva.nl/blog/sociology/leenbereid/>

## Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

### Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast.

De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: [www.scp.nl](http://www.scp.nl).

### SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het scp.

Een complete lijst is te vinden op [www.scp.nl/publicaties](http://www.scp.nl/publicaties).

### Sociaal en Cultureel Rapporten

*Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.*

ISBN 978 90 377 0368-9

*Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010.* Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

*Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012.* Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.).

ISBN 978 90 377 0623 9

### SCP-publicaties 2012

2012-1 *Niet alle dagen feest. Nieuwjaarsuitgave 2012 (2012).* Paul Schnabel (red.).

ISBN 978 90 377 0598 0

2012-2 *Waar voor ons belastinggeld? Prijs en kwaliteit van publieke diensten (2012).* Bob Kuhry en Flip de Kam (red.). ISBN 978 90 377 0596 6

2012-3 *Jaarrapport integratie 2011 (2012).* Mérove Gijsberts, Willem Huijnk en Jaco Dagevos (red.). ISBN 978 90 377 0565 2

2012-4 *Bijzondere mantelzorg. Ervaringen van mantelzorgers van mensen met een verstandelijke beperking of psychiatrische problematiek (2012).* Y. Wittenberg, M.H. Kwekkeboom en A.H. de Boer. ISBN 978 90 377 0566 9

2012-5 *VeVeRa-1v. Actualisatie en aanpassing ramingsmodel verpleging en verzorging 2009-2030 (2012).* Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0594 2

2012-6 *Van Anciaux tot Zijlstra. Cultuurparticipatie en cultuurbeleid in Nederland en Vlaanderen (2012).* Quirine van der Hoeven. ISBN 978 90 377 0583 6

2012-7 *Vraag naar arbeid 2011 (2012).* Edith Josten, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0601 7

2012-8 *Measuring and monitoring immigrant integration in Europe (2012).* Rob Bijl en Arjen Verweij (red.) ISBN 978 90 377 0569 0

2012-9 *IQ met beperkingen. De mate van versandelijke handicap van zorgvragers in kaart gebracht (2012).* Isolde Woittiez, Michiel Ras en Debbie Oudijk. ISBN 978 90 377 0602 4

2012-10 *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland (2012).* Saskia Keuzenkamp (red.), Niels Kooiman, Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0603 1

2012-11 *The Social State of the Netherlands 2011. Summary (2012).* Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Mariëlle Cloin en Evert Pommer (red.) ISBN 978 90 377 0605 5

- 2012-13 *Sturen op geluk. Geluksbevordering door nationale overheden, gemeenten en publieke instellingen* (2012). Cretien van Campen, Ad Bergsma, Jeroen Boelhouwer, Jacqueline Boerefijn, Linda Bolier. ISBN 978 90 377 0608 6
- 2012-14 *Countries compared on public performance. A study of public sector performance in 28 countries* (2012). Jedid-Jah Jonker (red.). ISBN 978 90 377 0584 3
- 2012-15 *Versterking data-infrastructuur sport* (2012). Annet Tiessen-Raaphorst en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0613 0
- 2012-16 *De sociale staat van de gemeente. Lokaal gebruik van de scp-leefsituatie-index* (2012). Jeroen Boelhouwer (SCP), Rob Gilsing (Verwey-Jonker Instituut). ISBN 978 90 377 0612 3
- 2012-17 *Belemmerd aan het werk. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsdeelname personen met gezondheidsbeperkingen* (2012). Maroesjka Versantvoort en Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0616 1
- 2012-18 *Monitor Talent naar de Top 2011* (2012). Ans Merens (red.) en Commissie Monitoring Talent naar de Top. ISBN 978 90 377 0610 9
- 2012-19 *Tevreden met pensioen. Veranderende inkomens en behoeften bij ouderen* (2012). Arjan Soede. ISBN 978 90 377 0572 0
- 2012-20 *Verzorgd uit de bijstand. De rol van gedrag, uiterlijk en taal bij de re-integratie van bijstandsonvangers* (2012). Patricia van Echtelt en Maurice Guiaux. ISBN 978 90 377 0614 7
- 2012-21 *De virtuele kunstkar. Cultuurdeelname via oude en nieuwe media* (2012). Nathalie Sonck en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0619 2
- 2012-22 *Op zoek naar bewijs. Evaluatieontwerpen onderwijsmaatregelen* (2012). Lex Herweijer en Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0618 5
- 2012-23 *Startklaar voor vier jaar. Een verkenning van publieke prestaties voor de kabinetsformatie 2012* (2012). Evert Pommer (red.). ISBN 978 90 377 0640 6
- 2012-24 *Op afstand gezet. Een onderzoek naar de publieke opinie op verzoek van de Parlementaire Onderzoekscommissie 'Privatisering en verzelfstandiging'* (2012). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0639 0.
- 2012-25 *Moslim in Nederland 2012* (2012). Mieke Maliepaard en Mérove Gijsberts. ISBN 978 90 377 0621 5
- 2012-26 *Statusontwikkeling van wijken in Nederland 1998-2010* (2012). Frans Knol. ISBN 978 90 377 0533 1
- 2012-27 *Maten voor gemeenten 2012. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2005-2010* (2012). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Ab van der Torre, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0624 6
- 2012-28 *Op achterstand. Discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt* (2012). Iris Andriessen, Eline Nievers en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0615 4
- 2012-29 *Particuliere initiatieven in ontwikkelingssamenwerking. Een casestudy naar nieuwe verbanden in de Nederlandse civil society* (2012). Esther van den Berg m.m.v. Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0631 4
- 2012-30 *Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland* (2012). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0625 3
- 2012-31 *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012* (2012). Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonke van Noije, Cok Vrooman (red.). ISBN 978 90 377 0623 9
- 2012-32 *Meebetalen aan de zorg. Nederlanders over solidariteit en betaalbaarheid van de zorg* (2012). Sjoerd Kooiker, Mirjam de Klerk, Judith ter Berg en Yolanda Schothorst. ISBN 978 90 377 0628 4

- 2012-33 *Dichter bij elkaar. De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland* (2012). Willem Huijnk en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0627 7
- 2012-34 *Armoedesignalement 2012* (2012). SCP en CBS. ISBN 978 90 377 0633 8
- 2012-35 *Emancipatiemonitor 2012* (2012). Ans Merens, Marijke Hartgers en Marion van den Brakel. ISBN 978 90 377 0630 7
- 2012-36 *Meldingen van discriminatie in Nederland* (2012). Iris Andriessen en Henk Fernee. ISBN 978 90 377 0643 7

### SCP-publicaties 2013

- 2013-1 *Van pech en rampspoed. Nieuwjaarsuitgave 2013* (2013). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0611 6
- 2013-2 *Terecht in de jeugdzorg. Voorspellers van kind- en opvoedproblematiek en jeugdzorggebruik* (2013). Sander Bot (red.), Simone de Roos, Klarita Sadiraj, Saskia Keuzenkamp, Angela van den Broek, Ellen Kleijnen. ISBN 978 90 377 0629 1
- 2013-3 *Gezinnen onderweg. Dagelijkse mobiliteit van ouders van jonge kinderen in het combineren van werk en gezin* (2013). Marjolijn van der Klis (red.) ISBN 978 90 377 0568 3
- 2013-4 *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Nederland 2013* (2013). Saskia Keuzenkamp en Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0648 2
- 2013-5 *Towards Tolerance. Exploring changes and explaining differences in attitudes towards homosexuality across Europe* (2013). Lisette Kuiper, Jurjen Iedema, Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0650 5
- 2013-6 *Sprekend op schrift. Een selectie uit vijftien jaar lezingen en artikelen van Paul Schnabel, 1998-2013* (2013). ISBN 978 90 377 0647 5
- 2013-7 *Acceptance of lesbian, gay, bisexual and transgender individuals in the Netherlands 2013* (2013). Saskia Keuzenkamp en Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0649 9
- 2013-8 *Gemeentelijk Wmo-beleid 2010. Een beschrijving vanuit het perspectief van gemeenten* (2013). Frieke Vonk, Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Anna Maria Marangos. ISBN 978 90 377 0651 2
- 2013-9 *Aanbod van arbeid 2012* (2013). Jan Dirk Vlasblom, Edith Josten, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0654 3
- 2013-10 *De dorpenmonitor* (2013). *Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners*. Anja Steenbekkers en Lotte Vermeij (red.) ISBN 978 90 377 0634 5
- 2013-11 *Van Paars 2 naar Rutte II. Rede van Paul Schnabel bij zijn afscheid van het Sociaal en Cultureel Planbureau, 11 maart 2013*. ISBN 978 90 377 0660 4
- 2013-12 *Kunstminnend Nederland? Interesse en bezoek, drempels en ervaringen. Het culturele draagvlak, deel 12* (2013). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0652 9
- 2013-13 *Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit* (2013). Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0644 4
- 2013-17 *De studie waard. Een verkenning van mogelijke gedragsreacties bij de invoering van een sociaal leenstelsel in het hoger onderwijs* (2013). Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Jaco Dagevos, m.m.v. Iris Andriessen, Lenie van den Bulk (CED-groep). ISBN 978 90 377 0664 2

### SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90 377 0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90 3770265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90 377 0261 9

- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90 377 0262 7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978 90 5260 260 8

### Overige publicaties

- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0465 5
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais* (2010). ISBN 978 90 377 0469 3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de Awbz. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuisbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009* (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5
- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de SCP-studiemiddag 2010* (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4
- Europa's welvaart. De Lissabon Agenda in een breder welvaartspectief en de publieke opinie over de Europese Unie* (2010). Harold Creusen (CPB), Paul Dekker (SCP), Irene de Goede (SCP), Henk Kox (CPB), Peggy Schijns (SCP) en Herman Stolwijk (CPB). ISBN 978 90 377 0492 1
- Maakt de buurt verschil?* (2010). Merové Gijsberts, Miranda Vervoort, Esther Havekes en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0227 9
- Mantelzorg uit de doeken* (2010). Debbie Oudijk, Alica de Boer, Isolde Woittiez, Joost Timmermans, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0486 0
- Monitoring acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0484 6
- Registers over wijken* (2010). Matthieu Permentier en Karin Wittebrood (SCP), Marjolijn Das en Gelske van Daalen (CBS). ISBN 978 90 377 0499 0
- Data voor scenario's en ramingen van de GGZ* (2010). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0494 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 1* (2010). Paul Dekker, Josje den Ridder en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0490 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 2* (2010). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0507 2



- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 3* (2010). Josje den Ridder, Lonneke van Noije en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0508
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 4* (2010). Josje den Ridder, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0531 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 1* (2011). Eefje Steenvoorden, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0549 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 2* (2011). Josje de Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0564 5
- Burgerperspectieven 2011 | 3* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0582 9
- Advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp 2012* (2011). Ab van der Torre, Saskia Jansen en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0573 7 (webpublicatie)
- Oudere migranten. Kennis en kennislacunes* (2011). Maaïke den Draak en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0597 3 (webpublicatie)
- Armoedesignalement 2011* (2011). CBS/SCP. ISBN 978 90 357 1870 8
- Burgerperspectieven 2011 | 4* (2012). Josje den Ridder, Jeanet Kullberg en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0593 5
- Burgerperspectieven 2012 | 1* (2012). Paul Dekker, Josje den Ridder en Paul Schnabel. ISBN 978 90 377 0607 9
- Burgerperspectieven 2012 | 2* (2012). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0617 8
- Burgerperspectieven 2012 | 3* (2012). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0622 2
- Burgerperspectieven 2012 | 4* (2012). Josje den Ridder, Paul Dekker en Mathilde van Ditmars. ISBN 978 90 377 0645 1



